МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

ПОЛІТИКУС

Науковий журнал

Випуск 1

Видавничий дім «Гельветика»
2020

Головний редактор:

Наумкіна С. М. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Члени редакційної колегії:

Музиченко Г. В. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Маслов Ю. К. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри філософії, історії та політології, Одеський національний економічний університет

Польовий М. А. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології та державного управління, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Рудольф Кухарчик – декан факультету міжнародних відносин, Економічний університет в Братиславі

Ондрей Філіпець – Університет Палацького, Оломоуц (Чеська Республіка)

Долженков О. О. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського

Ростецька С. І. – кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Гедікова Н. П. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Дунаєва Л. М. – доктор політичних наук, професор, декан факультету психології та соціальної роботи, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Проноза І. І. – кандидат політичних наук, старший викладач кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Щедрова Г. П. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології та міжнародних відносин, Університет імені Альфреда Нобеля

Монолатій І. С. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Аміран Хевцуріані – PhD в сфері міжнародних відносин, професор факультету права та міжнародних відносин, Грузинський технічний університет, м. Тбілісі, Грузія

Еліот Долан Еванс – доктор філософії, Університет Монаша (Австралія) – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Науковий журнал «Politicus» є фаховим виданням на підставі
Наказу МОН України № 241 від 09.03.2016 року (додаток № 9)
Журнал включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus International (Республіка Польща)

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського, протокол 7 від 27 лютого 2020 року

Офіційний сайт видання: www.politicus.od.ua

Науковий журнал «Політикус» зареєстровано Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 21499-11299Р від 18.08.2015 р.)

ISSN 2414-9616

© Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського, 2020

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Яковлева Л. І.
Канон легітимності: класичні визначення, політико-правові контрасти, сучасні виклики.....**5**

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Бадер А. В.
Збройне насилля як вид політичного насилля.....**12**

Ключкович А. Ю.
Проблемні аспекти функціонування моделі
суспільно-політичного розвитку Словаччини на сучасному етапі.....**18**

Комарницький В. В.
Місцеві організації політичних партій України в умовах реформи децентралізації..... **24**

Місержи С. Д.
Концепт справедливості та політика у сфері охорони здоров'я.....**31**

Шедяков В. Е.
Мифы межпарадигмального перехода.....**38**

РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Бакланова Н. М., Букач В М.
Прояви політичної антикультури в «молодих демократіях»
Центральної та Східної Європи: кейс Угорщини.....**46**

РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Кокорєв О. В.
Відповідність Естонії антикорупційним цінностям ЄС.....**52**

Лялька Ю. М.
Еволюція інструментарію «публічної дипломатії» Великої Британії (2010–2015 роки).....**58**

Matlai L. S.
The influence of public opinion on the external policy of Spain in the XXI century.....**63**

Ніколаєва Д. О.
Турецько-іранські двосторонні відносини як приклад конкурентно-кооперативної взаємодії.....**69**

Серов Р. І.
Українсько-французький дискурс: інтерпретації політичної реальності в ЗМІ.....**74**

РОЗДІЛ 5. ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

Зан М. П.
Політична репрезентація русинської етноідентичності на Закарпатті
в українському науковому дискурсі.....**82**

Соколовський О. Б.
Особливості дослідження ролі національних меншин у розвитку транскордонної співпраці.....**90**

CONTENTS

SECTION 1. THEORY AND HISTORY OF POLITICAL SCIENCE

Yakovleva L. I.
The canon of legitimacy: classical definitions,
political and legal contrasts, contemporary challenges.....5

SECTION 2. POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES

Bader A. V.
Armed violence as a form of political violence.....12

Klyuchkovych A. Y.
Problematic aspects in the functioning of Slovakia's model
of public and political development at the present stage.....18

Komarnytskyy V. V.
Local organizations of political parties in Ukraine in conditions of decentralization reform.....24

Miserzhi S. D.
Concept of justice and health care policy.....31

Shediakov V. Y.
Myths of interparadigm transition.....38

SECTION 3. POLITICAL CULTURE AND IDEOLOGY

Baklanova N. M., Bukach V. M.
Manifestations of political anticulture in the "young democracies"
of Central and Eastern Europe: the case of Hungary.....46

SECTION 4. POLITICAL PROBLEMS OF THE INTERNATIONAL SYSTEMS

Kokoriev O. V.
Compliance of Estonia with EU anti-corruption values.....52

Lyalka Y. M.
Evolution of UK Public Diplomacy (2010–2015).....58

Matlai L. S.
The influence of public opinion on the external policy of Spain in the XXI century.....63

Nikolaieva D. O.
Turkish-Iranian bilateral relations as an example of competitive cooperative cooperation.....69

Serov R. I.
Ukrainian-French discourse: interpretations of political reality in the media.....74

SECTION 5. ETHNO-POLITICAL SCIENCE AND ETHNO-STATE STUDIES

Zan M. P.
Political representation of the ruthenian ethnic identity
in Transcarpathia in the Ukrainian scientific discourse.....82

Sokolovskyi O. B.
Peculiarities of research on the role of national minorities
in the development of cross-border cooperation.....90

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Яковлева
Лілія Іванівна

Канон легітимності: класичні визначення, політико-правові контрасти, сучасні виклики

УДК 342.5
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616-2020.1.01

Яковлева Лілія Іванівна
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри регіональної політики
та публічного адміністрування
Одеського регіонального інституту
державного управління
Національної академії державного
управління при Президентові України
вул. Генуезька, 22, Одеса, Україна

У статті досліджується сукупність класичних визначень легітимності публічної влади (які починають розгортатись у часі та просторі від досліджень М. Вебера) та подальших політологічних та правових інтерпретацій, які формують «канон легітимності». Термін «канон» широко використовується в мистецтві, релігії, політиці, науці. Це набір правил, норм, певний стандарт. Формування канону спричиняє стереотипізацію та стандартизацію розуміння творів мистецтва, феноменів соціального та політичного життя. У сучасному політичному дискурсі відбулась канонізація поняття «легітимність». Навіть політики, які втрачають владу, називають себе «легітимними», а прихильники революційних змін використовують риторику щодо делегітимації влади для виправдання власних (зокрема й протиправних) дій. Також це відноситься до дискурсу політичної науки, у якому сформовано канон інтерпретацій легітимності. Визначено веберіанську традицію як центр канону легітимності, фундамент для подальших інтерпретацій сутності та характеристик легітимності як у науковому (політологічному, філософському та юридичному), так і політичному дискурсах. Особливу увагу приділено компаративному дослідженню співвідношення понять «легальність» та «легітимність» у широкому теоретичному контексті.

На думку автора, канонічні визначення легітимності потребують уточнення та часткового перегляду під впливом соціальних та політичних викликів сучасності. Передусім, це стосується демократичної легітимності, яка має стати рефлексивною, безсторонньою та наближеною (П. Розанвалон). Для вітчизняного політичного процесу особливої актуальності набувають дослідження деконструкції канону легітимності в умовах десовєтізації, демодернізації та олігархізації. Відзначено, що інтерпретація легітимності в сучасних умовах потребує розширення меж її емпіричного трактування. Операціоналізація поняття легітимності не може обмежуватись її зведенням до рівня довіри та/або підтримки влади з боку суспільства.

Ключові слова: *легітимність, легальність, канон легітимності, соціальний порядок, політична наука, юриспруденція, правова держава.*

Ті, хто виступають проти Канону, наполягають, що в його формуванні завжди задіяна ідеологія…
Г. Блум «Західний канон: книги на тлі епох»

Вступ. Із часу включення в політичний дискурс поняття «легітимність» з'являється різноманіття його філософських, соціологічних та політологічних інтерпретацій. Соціологи та політологи, юристи та філософи використовують поняття «легітимність», аби вказати на якості та характеристики публічної влади. З одного боку, слід констатувати значну кількість визначень легітимності та певний плюралізм підходів до трактування змісту «легітимності»: «Формалізація поняття легітимності є занадто складним завданням, що пов'язано, по-перше, з тим, що вона є соціокультурною характеристикою влади, а по-друге, з тим, що поняття зазнає істотних змін у процесі розвитку суспільства» [9, с. 113]. Нібито це вказує на умовність процедури використання поняття легітимності в сучасному політичному дискурсі та підтверджує проблематичність стандартного та однозначного визначення поняття легітимності. Зокрема, Р. Лемб вказує на багатовимірність легітимності, сприймаючи її як багаторівневе поняття [27, с. 11]. З іншого боку, більшість визначень обертаються навколо веберіанської традиції. У ній легітимність дій політичного актора пов'язується з легітимністю соціального порядку, координацією дій на основі взаємопов'язаних смислових орієнтацій. Як зазначає А. МакКаллоу в посібнику GSDRC «The Legitimacy of States and Armed Non-State Actors»: «На розуміння легітимності сильно вплинули теорія держави Вебера та його категоризація джерел легітимності» [28, с. 3].

Це дозволяє говорити про те, що в міждисциплінарному науковому дискурсі сформувався канон легітимності. Веберіанський підхід до дослідження легітимності соціального порядку слід визначити як центр цього канону.

Легітимність ідентифікується в якості основи стабільності політичного режиму й операціоналізується як довіра до влади та/або підтримка її дій [25].

Для канону легітимності однією з характерних ознак стає розрізнення концептів легальності (законності) та легітимності.

Створення канону досліджень легітимності розпочинається із праць М. Вебера. Ідеї щодо легітимності соціального порядку, трьох її джерел (раціонально-правових, традиційних і харизматичних) становлять фундамент для подальших інтерпретацій (так званий «центр канону»).

Мета статті – дослідити канон легітимності, а саме класичні визначення легітимності та політико-правові контрасти, притаманні канону легітимності.

Результати. Розкриття сутності та змісту поняття «легітимність влади» з точки зору формування канону потребує поєднання двох шляхів. По-перше, систематизації основних підходів до визначення канону легітимності з боку дослідників, які представляють соціологічні, політологічні, юридичні науки, філософію й публічне управління, визначення їхньої специфіки, спільного й особливого. По-друге, ставимо за мету розглянути поняття «легітимність» у розрізі методологічних підходів політичної науки: історичного, інституційного, функціоналістського та підходу раціонального вибору.

Приклади визначень легітимності зарубіжними та вітчизняними авторами представлено у вигляді таблиці 1. Систематизація визначень легітимності у вигляді таблиці та їх аналіз дозволяє відзначити таке. По-перше, визначити веберіанську парадигму як центр канону досліджень легітимності. Йдеться про концепцію легітимності соціального порядку. По-друге, зробити наголос на хибності ототожнення «легітимності» та «легальності» в міждисциплінарних дослідженнях зарубіжних та вітчизняних авторів. По-третє, відповідно до канону досліджень легітимності остання переважно визначається через такі поняття, як «визнання», «віра», «довіра», «підтримка», «виправдання», «згода», ін.

Таблиця 1

Визначення легітимності («Канон інтерпретацій легітимності»)

Вебер М.	«Легітимність панування повинна розглядатися тільки як імовірність того, що вона певною мірою існує та буде втілюватися в реальній поведінці» [3, с. 253]. Виходячи з веберіанської концепції легітимності соціального порядку, можна визначити легітимність публічної влади як *«визнання»* соціального порядку, що відбувається у процесі соціальної дії акторів із визначенням значимості для них даного соціального порядку на основі певних орієнтацій [24].
Габермас Ю.	«Леґітимність означає *визнання* політичного ладу» [26, с. 77].
Аренд Г.	Легітимність пов'язується з авторитетом влади: «Це є народна *підтримка*, яка дає свою владу-потужність інституціям тієї чи іншої країни, й ця *підтримка* є не чим іншим, як природним наслідком *згоди* (consent), що спочатку породила наявні закони» [13, с. 21].
Бурдьє П.	Легітимність влади – це «капітал, заснований на *вірі* і *визнанні,* це одностороння покірність, але бюрократичній влади ніколи, навіть за підтримки наукових авторитетів, не вдається досягти повного панування і домогтися абсолютного права формувати і нав'язувати легітимне бачення соціальної реальності» [2, с. 148].
Ліпсет С.	Легітимність – «здатність системи створювати і підтримувати *віру* в те, що наявні політичні інститути є найбільш відповідними даному суспільству» [10, с. 89].
Шабо Ж.	Легітимність – «адекватність реальних або передбачуваних якостей у правителів у передбачуваній або ясно вираженій *згоді* керованих» [21, с. 160].
Розанвалон П.	Легітимність – «як і *довіра* між людьми… є «невидимим інститутом». Вона дає змогу міцно укріпитися відносинами між громадянами і тими, хто ними править. Якщо легітимність у найширшому значенні слова це – простий регулятор примусу, то її демократичний варіант призначений для налагодження конструктивних зв'язків між владою і суспільством» [14, с. 21].
Пролеєв С.	«Влада, яка *визнана* у своєму праві, є владою легітимною. Вона має за собою *визнання* своїх учасників і завдяки цьому є *виправданою, обґрунтованою.* У легітимності владарювання отримує головну запоруку свого сталого існування; і навпаки – втрата легітимності призводить до неефективності, деструкції і зрештою краху влади» [12, с. 189].
Тур М.	«Легітимність становить об'єктивний бік легітимаційного процесу, його результат, тому вона має якісну визначеність у когнітивно-ціннісному аспекті. …легітимність пов'язана з *теологічною* перспективою і в такий спосіб виражає ціннісні преференції, контекстуально вкорінені в певних історичних формах життя» [17, с. 11]. «Очевидно, що легітимність радше є результатом легітимації, є певною якісною ознакою предмета (суб'єкта панування, соціального інституту, політичної дії, певної практики), тоді як легітимація – це найчастіше певна соціальна діяльність, система взаємопов'язаних дій, послідовних у часі, – процес» [18, с. 10].
Рябов С.	«…легітимність є атрибутом влади, а не її модусом; легітимність влади є *вираженням* ідентичності окремої *волі* щодо *волі* загальної, релевантності аргументованої відповідності конкретної влади, окремого директивно-імперативного впливу екзистенційним парадигмам суспільного буття (загальносуспільним, сутнісним, понадсуб'єктним інтересам і потребам), взасадниченості права на владне примушення через репрезентування понадсуб'єктних, некорпоративних цілей, сутності буття. Разом із тим перед сучасним дослідником феномена легітимації влади неодмінно постає інша, певною мірою протилежна гіпотеза, відповідно до якої легітимність влади значною мірою є *функцією людської свідомості,* результатом *сприйняття* підвладними керівних настанов» [15, с. 30].

Закінчення таблиці 1

Цокур Є.	«Легітимність – це та незрима складова частина, віртуальний ресурс, який дозволяє особистості поступатися своїми правами та свободами на користь суспільних інтересів та державно-політичних пріоритетів. Певною мірою легітимність – це *віра* в надзвичайні здібності та бажану ефективність роботи владних структур, викликана бажанням покращення власного життя та досягнення суспільного прогресу, романтизація влади, поступки, надія і т. д. Цей ресурс може бути як безмежним, так і вичерпним. Від ефективності дій владно-політичних структур та лідерів залежить його рівень та дієвість, можливість та тривалість використання легітимаційного потенціалу суспільства» [20, с. 352–353].
Єлисєєв С.	«Легітимність висловлює той факт, що громадяни в явній або неявній формі сприймають політичну систему як *відповідну їх власним* політичним і моральним принципам, особистісним уявленням про істину та справедливість у політиці» [6, с. 45].
Скіперський О.	«Легітимність влади – *згода* «керованих» застосовувати на практиці прийняті політичною елітою рішення за допомогою загальнообов'язкових засобів і норм соціальної взаємодії як на рівні авторитарно-владного панування, так і на рівні авторитарно-владних відносин» [16, с. 11].
Завершинський К.	Легітимність «фіксує процес «обґрунтованості», «виправданості», «пояснення», «узгодження» (legal validity, justifiable of rules, expressed consent) інституційного порядку (панування), характерного для тих чи інших політій» [7, с. 113]. «Легітимність проявляється комплексно: в *довір*і до норм, у законодавчому підтвердженні прав, у правовій підзвітності влади, в ідеологічній прозорості (виправданості віруваннями) і у виконанні взятих на себе зобов'язань» [7, с. 130].
Штода І.	«…основою легітимності є переконання в правомірності даного ладу… на основі вільного вираження громадянами своєї *волі*. Влада стає легітимною завдяки досягненню нею стійкості, визначеності, встановлення порядку» [23, с. 229].
Керімов О.	«Легітимність визначаємо як прояв *підтримки* з боку населення, що заснована на *згоді* із владою на основі запропонованих нею і які поділяє суспільство цінностей на конкретному історичному етапі розвитку» [8, с. 157].
Марочкін І.	«Легітимність влади – це властивість, що характеризує ступінь *узгодженості* між пануючим і підвладними суб'єктами. Вона розглядається наукою як одна з необхідних умов, що забезпечують стабільність і ефективність влади» [11, с. 571].

Веберіанська традиція виходить із легітимності відповідного соціального порядку, на якому ґрунтується панування одних індивідів над іншими. Цей соціальний порядок має не лише визнаватись. До нього мають призвичаїтись, а віра – довіра – підтримка закріплюються у правових нормах. Лише тоді можна говорити про легітимність окремих політичних діячів, якщо підтримка їхніх дій із боку суспільства поєднується з визнанням наявного соціального порядку та правового ладу.

У перехідних суспільствах проблематичним є визначення необхідного рівня довіри громадян до влади та емпіричне вимірювання підтримки влади протягом певного часового відрізку. Слід враховувати, що під впливом політичних та медійних скандалів громадська думка може швидко змінюватись. Суспільство та влада опиняються в точці «біфуркації», коли рівень довіри стрімко знижується.

У міждисциплінарних дослідженнях у різних варіаціях також репрезентовано канон легітимності, адже в цій тематиці поєднуються як теоретико-методологічні, так і емпіричні підходи. У процесі розгортання дослідження канону легітимності публічної влади, визначення поняття «легітимність» слід дослідити дотичні концепти, їхні відмінності та взаємозумовленість.

Звернемося до історичної еволюції тлумачення понять «легітимність» та «легальність»: «Етимологічно термін «легітимність» має латинське коріння» [17, с. 10]. За походженням слово *легітимний* – це запозичена одиниця, висхідна до латинського *legitimus* (законний). Терміни *legitimus* та *legalis* мають спільне коріння в римській та середньовічній юриспруденції і позначають стан відповідності закону.

Як зазначає А. Баутмайстер, «термін *legitimus*, як і термін *legalis*, ми подибуємо спочатку в римському праві як *terminus technicus* юриспруденції. Обидва терміни походять від латинського *lex* і позначають *відповідність до закону*. Римські юристи кажуть про «легітимність опікунства» або про «легітимність спадку» (*legitima hereditas*). У середньовічному слововжитку термін *legalitas* часто зближується з поняттями *probitas* («чесність», «порядність»), *fides* и *fidelitas* (вірність, добросовісність). Поняття «легальність» постає в новому світлі у зв'язку із Григоріанськими реформами XI століття (спір про інвеституру) і з дискусіями про юрисдикцію Імператора і Папи (XIV століття)». [1, с. 22]. Однак автор зауважує, що «ніде в текстах ми не знайдемо власне протиставлення «легальності» і «легітимності» [1, с. 22].

Новий відтінок з'являється у тлумаченні легітимності під впливом Реформації, а згодом – після Американської (1776 г.) і Французької (1789) революцій. Особлива роль у формуванні канону легітимності належить Жану Бодену: «Ця влада

легітимна (*legitime*) лише тоді, коли вона пов'язана із природним законом і справедливістю» [1, с. 23]; теоретику природного права Замюелю Пуфендорфу (potestas *legitima*); Кристияну Вольфу, який «розуміє легітимне правління як правління в рамках законів» [1, с. 23]. Разом із тим дослідник історії поняття легітимності зазначає, що «в XVII – XVIII століттях значення термінів *legitimus* і *legalis* не протиставляється» [1, с. 23]. Із цим погоджується М. Тур. Він зазначає: «Поняття легітимності зберігає конотації із природним правом», але від того моменту «як відбувається процес позитивізації права, поняття легітимності втрачає онтологічний зв'язок із субстанцією природного права» [1, с. 10].

Початком розмежування легітимності та легальності вважаються післянаполеонівські часи. А. Баумейстер зазначає: «Інтелектуальний рух, що отримав назву «легітимізм», виникає набагато раніше, як реакція на релігійні і політичні революції XVI – XVIII сторіч» [1, с. 23].

В. Денисенко стверджує, що введення в обіг поняття «легітимність» спочатку було пов'язано з рухом у Франції початку XIX ст. прихильників монархічного ладу – легітимістів. Вони обґрунтовували законність монархії. [5, с. 104]. І хоча на той момент легітимність вживалася ними у формально-юридичному сенсі як синонім легальності (тобто законності), дослідники вважають, що «легітимність» поступово стає одним із головних термінів політико-правового дискурсу, а його історія, яка починається у Франції, згодом поширюється на інші мовні культури Західної Європи» [1, с. 23].

На думку А. Баумейстера, протиставлення легітимності і легальності виникає на початку XIX століття в рамках консервативної теорії державного права як у німецькомовному, так і у французькому інтелектуальних середовищах [1, с. 25]. Автор обґрунтовує свою думку, виокремлюючи головний чинник такого політичного процесу, а саме: «Основна мотивація легітимістського руху – утримання чинного священного порядку (який революціонери зневажливо називали «старий порядок»), *апеляція до трансцендентних засад позитивного права і людської влади*. Не менш дивує і те, що мова легітимації стає зброєю в руках лівих рухів починаючи із другої половини XIX століття, коли процедури виправдання прикладаються вже до самих революційних рухів. Треба ж виправдовувати і революції!» [1, с. 26].

Зв'язок легітимності та довіри досліджував Карл Шмітт. Він визначав «систему легальності» держави у праці «Легальність та легітимність» (1932 р.). У сучасній політичній науці поняття «легальність» означає законність влади, нормативно-правові або конституційні підстави владних повноважень та прийняття політико-управлінських рішень політико-управлінської еліти. Однак якщо звернутися до досліджень легальності та легітимності К. Шмітта, можна побачити, що він розглядає легальність не тільки у правовому аспекті, а більшою мірою як політичну характеристику правового режиму держави.

У дослідженні понять «легальності» та «легітимності» він звертається до соціологічного підходу М. Вебера, а не до правового позитивізму німецьких та французьких юристів XIX ст. У вступі до праці «Легальність і легітимність» К Шмітт пояснює своє бачення змісту терміна «правова держава»: «Те, що в державах європейського континенту з XIX століття розумілося під «правовою державою», в дійсності було лише законодавчою державою – причому саме парламентською законодавчою державою» [22, с. 224]. Поняття «легальність» дослідник розглядає у взаємозв'язку з поняттям «законодавча держава» («*Gesetzgebungsstaat*») та іншими видами держави (держава правосуддя, держава уряду і держава управління) в «системі легальності». Під «законодавчою державою» учений розуміє «певний вид політичної спільноти, особливість якої полягає в тому, що вищим і вирішальним виразом загальної волі для неї є встановлення норм (Normierungen)» [22, с. 223]. Погодимося із перекладачем праці Карла Шмітта «Легальність і легітимність» А. Філіповим, який у передмові уточнює: «Терміни, дещо незручні і незвичні також і для німецької мови, означають таке: в різних політичних спільнотах «вищий і вирішальний вираз загальної волі», або «вирішальна політична воля», виступають у різних формах» [19, с. 78]. Під «парламентською законодавчою державою» розуміється «державне співтовариство, в якому панують безособові, тобто універсальні і заздалегідь певні, тобто встановлені на тривалий час норми вимірного і визначеного змісту. У ньому відокремлені один від одного закон і його застосування, законодавець і правозастосовні установи» [22, с. 224].

Таким чином, у парламентській законодавчій державі дослідник чітко розділяє право та правозастосування. Закони ухвалює законодавець, а правозастосування здійснює політична еліта, якій належить публічна влада.

У веберіанській традиції легальність інтерпретується як одна з форм легітимного панування. Мова йде про легальність «значущості порядку». На думку М. Вебера, одна з форм легітимності полягає у «вірі в легальність сформульованих порядків і права віддавати накази, яким наділені ті, хто цими порядками покликаний здійснювати панування» [3, с. 254]. Якщо М. Вебер розглядав легальність влади як основу раціонально-легальної легітимності панування та пов'язував її із сучасною парламентською демократією, то К. Шмітт на перший план виносить легальність, яка може набувати найрізноманітніших форм. Натомість у поняття «легітимність» він не закладає суб'єктивний зміст (уявлення громадян щодо «значущості порядку»).

У подальшому, починаючи з робіт М. Вебера і по теперішній час, у соціальних науках стверджується підхід, який розрізняє легальність і легітимність. Ю. Давидов зазначає, що «зміст даного терміна, введеного М. Вебером, зумовлений необхідністю розрізняти легальну владу, що характеризується відповідними формальними законами, юридичними нормами права, від тієї, яка фактично значуща для людей, що проявляється в їхній поведінці» [4, с. 156].

Із часу формування веберіанської традиції трактування понять «легітимний», «легітимність» у сенсі «законний», «законність» не відповідає канонічному визначенню. Це зумовлено розширенням змісту даних понять у науковому дискурсі: «визнання суспільством», «довіра суспільства», «підтримка суспільства» тощо.

Розмірковуючи над історичним контекстом виникнення канону легітимності, слід артикулювати питання «Що таке легітимація?». А. Баумейстер акцентує увагу на тому, що «термін «легітимність» відрізняється від терміна «легальність» у тому сенсі, що «легальність» означає просто «відповідність закону», тоді як «легітимність» передбачає *виправдання* тих або інших норм, інституцій або претензій на владу. У цьому сенсі ще *Кант* розрізняв легальність і моральність» [1, с. 22].

Представники юридичної науки розглядають легітимність як категорію правознавства. На думку В. В. Денисенка, легітимність – одна з найважливіших характеристик позитивного права [5, с. 104]. Він стверджує, що останнім часом склалося однобічне розуміння категорії «легітимність» переважно як політологічної, що характеризує саме владу, а не право [5, с. 104], і вказує на необхідність розглянути різні підходи до співвідношення термінів «легальність» («законність») і «легітимність».

Висновки. Продовжуючи веберіанську традицію, представники правового напряму, як правило, трактують поняття легітимності ширше, ніж поняття легальності, законності. Акцентуючи увагу на легальності (законності) влади, більшість дослідників стверджують, що без процесу легітимації публічна влада не буде законною. Роль соціального інституту права полягає в тому, аби стати на заваді соціально невиправданої концентрації влади та набуття нею імперативного статусу як властивості винятковості. Право закладає порядок утвердження «права на владу» та її організаційно-інституційні засади, за допомогою яких влада виявляється здатною з найбільшим ефектом проводити свою політику. Йдеться про «верховенство права», яке потребує як легальності, так і легітимності влади.

На заваді диктатури як необмеженого вольового використання влади стають такі правові обмеження, як конституція, народовладдя (вибори, референдуми тощо), принцип розподілу влади.

Наступним кроком із теоретичної ідентифікації сутності легітимності стає визначення необхідного мінімуму довіри як громадян до влади, так і влади до громадян. Без такого мінімального рівня взаємної довіри держава існувати взагалі не може. В основі легітимності лежать взаємовідносини держави-громадянина.

Щоправда, проблематичним є чітке визначення такого мінімального рівня довіри. Легальність, на відміну від легітимності, може бути чітко зафіксована: це відповідність дій влади правовим нормам, її законність. Натомість вимога легітимності не зводиться до законності і не задовольняється відповідністю правовим нормам.

Визначення легітимності влади в залежності від рівня довіри громадян та суспільної підтримки її дій (яке часто сприймається як канонічне) потребує уточнення. Безумовно, рівень довіри є суттєвим фактором легітимності влади, але його слід доповнити чітким визначенням владних повноважень інститутів та окремих осіб (як юридичним, так і фактичним), а також умов вироблення та впровадження публічної політики, які ніколи не бувають ідеальними.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Баумейстер А. Апорії модерної теорії легітимації. *Філософська думка*. 2009. № 5. С. 22–33.
2. Бурдье П. Социология политики. Москва : Socio-Logos, 1993. 336 с.
3. Вебер М. *Хозяйство и общество: очерки понимающей социологии* / сост., общ. ред. и предисл. Л.Г. Ионина ; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». Москва : Изд. дом Высшей школы экономики, 2016. Т. I. Социология. 445 с.
4. Давыдов Ю.Н. Легитимность. *Современная западная социология: Словарь.* Москва, 1990. С. 156–157.
5. Денисенко В.В. О понимании термина «легитимность» как категория правоведения. *Вестник ВГУ. Серия: Право*. 2011. № 2. С. 104–110.
6. Елисеев С.М. Легитимность власти. Концепции и проблемы развития в посткоммунистическом обществе. Санкт-Петербург : Полиграфстройсервис, 1996. 220 с.
7. Завершинский К.Ф. Легитимность: генезис, становление и развитие концепта. *Политические исследования*. 2001. № 2. С. 113–131.
8. Керимов А.А. Институт парламентаризма в легитимации политической власти в современной России: акторы, стратегии, ресурсы : дис. ... докт. полит. наук : 23.00.02. Екатеринбург. 2018. 349 с.
9. Левшенко Ю.И. Политический дискурс в СМИ в контексте социально-политических изменений. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. Тамбов : Грамота. 2012. № 3(17), Часть 1. С. 111–115. URL: http://www.gramota.net/materials/3/2012/3-1/30.htm.
10. Липсет С.М. Политический человек: социальные основания политики. Москва : Мысль, 2016.

11. Марочкин И. Легитимность судебной власти. *Ежегодник украинского права*. 2013. № 5. С. 571–578.

12. Пролеєв С. Метафізика влади: монографія. Київ : Наукова думка, 2005 324 с.

13. Рікер П. Навколо політики. Київ : Дух і Літера, 1995. 334 с.

14. Розанвалон П. Демократична легітимність. Безсторонність, рефлективність, наближеність. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 287 с.

15. Рябов С. Легітимація влади: до формулювання програми соціально-філософського дослідження. *Наукові записки*. 1999. Том 12. Політологія. С. 25–33.

16. Скиперский А.В. Легитимация политической власти в России в условиях становления и развития федеративных отношений: специфика и тенденции : автореф. дис. ... канд. полит. наук : 23.00.02. Елец, 2003. 22 с.

17. Тур М.Г. Некласичні моделі легітимації соціальних інститутів. Київ : ПАРАПАН, 2006. 396 с.

18. Тур М.Г. Поняття легітимації: основні парадигми розуміння. *Філософська думка*. 2009. № 5. С. 9–21.

19. Филиппов А.Ф. Предисловие переводчика. Карл Шмитт Легальность и легитимность (послесловие к изданию 1958 г.) *Социологическое обозрение*. 2013. Т. 12. № 3. С. 76–90.

20. Цокур Є.Г. Джерела легітимності політичної влади: в контексті взаємодії держави та громадянського суспільства : дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02. Київ, 2011. 389 с.

21. Шабо Ж.Л. Государственная власть: конституционные пределы и порядок осуществления *Политические исследования*. 1993. № 4. С.155–165.

22. Шмитт К. Государство: Право и политика / пер. с нем. и вступ. ст. О.В. Кильдюшова ; сост. В.В. Анашвили, О.В. Кильдюшов. Москва : Издательский дом «Территория будущего», 2013. 448 с.

23. Штода И.С. Легализация и легитимация государственной власти. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. Тамбов : Грамота. 2011. № 1(7). С. 228–231. URL: http://www.gramota.net/materials/3/2011/1/55.html.

24. Яковлева Л.І. Від соціального порядку до публічної влади: організаційні, інституційні та комунікативні засади легітимності. *Politicus.* 2019. № 3. С. 10–15.

25. Matsiyevsky Y. Ukraine's Regime Is Less Stable than It Was under Yanukovych A Third Year Comparison *Ponars Eurasia Policy Memo.* 2018. No. 517. 2018. URL: https://eprints.oa.edu.ua/6836/1/Matsiyevsky_March_2018.pdf.

26. Habermas J. Zur Rekonstruktion des Historischen Materialismus.Frankfurt.a. M. 1976. 346 p.

27. Lamb R. *Rethinking legitimacy and illegitimacy*. Washington, DC: Center for Strategic and International Studies. 2014. URL: http://csis.org/files/publication/140519_Lamb_RethinkingLegitmacy_Web.pdf.

28. McCullough A. The legitimacy of states and armed non-state actors: Topic guide. Birmingham, UK: GSDRC, University of Birmingham. 2015. 33 p.

REFERENCES:

1. Baumeister A. (2009) Aporii modernoi teorii legitymatsii. [Aporia of the modern theory of legitimation] Filosofska dumka. № 5.

2. Burde P. (1993) *Sotsyolohyia polytyky* [Sociology of Politics]. M.: Socio-Logos.

3. Veber M. (2016.) *Khoziaistvo y obshchestvo: ocherky ponymaiushchei sotsyolohyy:* [*Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*] v 4 t.; [per. s nem.]; sost., obshch. red. y predysl. L. H. Yonyna; Nats. yssled. un-t «Vysshaia shkola ekonomyky». M.: Yzd. dom Vysshei shkoly эkonomyky, T. I. Sotsyolohyia.

4. Davydov Yu. N. (1990) Lehytymnost [Legitimacy]. *Sovremennaia zapadnaya sotsyolohyia Slovar*. M.

5. Denysenko V. V. (2011) O ponymanyy termyna «lehytymnost» kak katehoryia pravovedenyia. [On understanding the term "legitimacy" as a category of jurisprudence]. *Vestnyk VHU. Seryia: Pravo.* № 2.

6. Elyseev S. M. (1996) *Lehytymnost vlasty. Kontseptsyy y problemy razvytyia v postkommunystycheskom obshchestve* [The legitimacy of power. Concepts and problems of development in a post-communist society]. SPb.: Polyhrafstroiservys.

7. Zavershynskyi K. F. (2001) Lehytymnost: henezys, stanovlenye y razvytye kontsepta [Legitimacy: Genesis, Formation and Development of a Concept]. *Polytycheskye yssledovanyia*. № 2.

8. Kerymov A.A. (2018) *Ynstytut parlamentaryzma v lehytymatsyy polytycheskoi vlasty v sovremennoi Rossyy: aktory, stratehyy, resursy* [The Institute of Parliamentarism in the legitimization of political power in modern Russia: actors, strategies, resources]: dys. ... dokt. polyt. nauk: 23.00.02. Ekaterynburh.

9. Levshenko Yu. Y. (2012) Polytycheskyi dyskurs v SMY v kontekste sotsyalno-polytycheskykh yzmenenyi [Political discourse in the media in the context of socio-political changes]. *Ystorycheskye, fylosofskye, polytycheskye y yurydycheskye nauky, kulturolohyia y yskusstvovedenye. Voprosy teoryy y praktyky.* Tambov: Hramota. № 3 (17), Chast 1.URL: http://www.gramota.net/materials/3/2012/3-1/30.htm

10. Lipset S. (2016) *Polytycheskyi dyskurs v SMY v kontekste sotsyalno-polytycheskykh yzmenenyi* [Political Man, The Social Basis of Politics]. M.: Mysl, 2016.

11. Marochkyn Y. (2013) Lehytymnost sudebnoi vlasty [The legitimacy of the judiciary]. *Ezhehodnyk ukraynskoho prava*. № 5.

12. Prolieiev S. (2005) *Metafizyka vlady* [Metaphysics of power]. K.: Naukova dumka.

13. Riker P.(1995) *Navkolo polityky* [Around politics]. Kyiv: Dukh i Litera.

14. Rozanvalon P. (2009) *Demokratychna lehitymnist. Bezstoronnist, reflektyvnist, nablyzhenis*t [Democratic legitimacy. Impartiality, reflectiveness, intimacy]. Kyiv: Vyd. dim «Kyievomohylianska akademiia».

15. Riabov S. (1999) Lehitymatsiia vlady: do formuliuvannia prohramy sotsialno-filosofskoho doslidzhennia [Legitimation of power: to formulate a program of social and philosophical research]. *Naukovi zapysky. Tom 12. Politolohiia*.

16. Skyperskyi A. V. (2003) *Lehytymatsyia polytycheskoi vlasty v Rossyy v uslovyiakh stanovlenyia y*

razvytyia federatyvnykh otnoshenyi: spetsyfyka y tendentsyy [The legitimization of political power in Russia in the conditions of the formation and development of federal relations: specifics and trends]: avtoref. dys. ... kand. polyt. nauk: 23.00.02. Elets.

17. Tur M.H. (2006) *Neklasychni modeli lehitymatsii sotsialnykh instytutiv* [Non-classical models of legitimation of social institutions]. Kyiv.: PAPARAPAN.

18. Tur M.H. (2009) Poniattia legitymatsii: osnovni paradyhmy rozuminnia [The concept of legitimation: basic paradigms of understanding]. *Filosofska dumka*. № 5.

19. Fylyppov A. F. (2013) Predyslovye perevodchyka. Karl Shmytt Lehalnost y lehytymnost (posleslovye k yzdanyiu 1958 h.) [Foreword by the translator. Karl Schmitt Legality and legitimacy (afterword to the 1958 edition)] *Sotsyolohycheskoe obozrenye.* T. 12. № 3.

20. Tsokur Ye.H. (2011) *Dzherela lehitymnosti poliychnoi vlady: v konteksti vzaiemodii derzhavy ta hromadianskoho suspilstva* [Sources of Legitimacy of Political Power: In the Context of Interaction between the State and Civil Society] : dys. ... d-ra polit. nauk : 23.00.02. Kyiv.

21. Shabo Zh. L. (1993) Hosudarstvennaia vlast: konstytutsyonnye predely y poriadok osushchestvlenyia [State power: constitutional limits and implementation] *Polytycheskye yssledovanyia*. № 4.

22. Shmytt K. (2013) *Hosudarstvo: Pravo y polytyka* [State: Law and Politics] [Tekst] / per. s nem. y vstup. st. O.V. Kyldiushova; sost. V.V. Anashvyly, O.V. Kyldiushov. M.: Yzdatelskyi dom «Terrytoryia budushcheho».

23. Shtoda Y. S. (2011) Lehalyzatsyia y lehytymatsyia hosudarstvennoi vlasty [Legalization and legitimization of state power]. *Ystorycheskye, fylosofskye, polytycheskye y yurydycheskye nauky, kulturolohyia y yskusstvovedenye. Voprosy teoryy y praktyky.* Tambov: Hramota. № 1 (7). URL: http://www.gramota.net/materials/3/2011/1/55.html.

24. Yakovleva L.I. (2019) Vid sotsialnoho poriadku do publichnoi vlady: orhanizatsiini, instytutsiini ta komunikatyvni zasady lehitymnosti [From Social Order to Public Power: Organizational, Institutional and Communicative Principles of Legitimacy]. *Politicus.* № 3.

25. Matsiyevsky Y. (2018) Ukraine's Regime Is Less Stable than It Was under Yanukovych A Third Year Comparison *Ponars Eurasia Policy Memo* No. 517 URL: https://eprints.oa.edu.ua/6836/1/Matsiyevsky_March_2018.pdf

26. Habermas J. (1976) Zur Rekonstruktion des Historischen Materialismus.Frankfurt.a.M.

27. Lamb R. (2014). *Rethinking legitimacy and illegitimacy*. Washington, DC: Center for Strategic and International Studies. URL: http://csis.org/files/publication/140519_Lamb_RethinkingLegitmacy_Web.pdf

28. McCullough A. (2015). *The legitimacy of states and armed non-state actors: Topic guide*. Birmingham, UK: GSDRC, University of Birmingham.

The canon of legitimacy: classical definitions, political and legal contrasts, contemporary challenges

Yakovleva Liliya Ivanivna

PhD in Political Science,
Associate Professor,
Doctoral Student of the Department
of Regional Policy and Public
Administration
Odessa Regional Institute
of Public Administration
of the National Academy
of Public Administration under
the President of Ukraine
Genuezka str., 22, Odesa, Ukraine

The article deals with a set of classical definitions of the legitimacy of public power (which have begun to unfold in time and space since M. Weber's research) and further political and legal interpretations that form the "canon of legitimacy". The term "canon" is widely used in art, religion, politics, and science. It is a set of rules, norms, and certain standards. The formation of a canon causes stereotyping and standardization of understanding of artworks, phenomena of social and political life. In today's political discourse, the concept of "legitimacy" has been canonized. Even politicians who lose power call themselves "legitimate", and supporters of revolutionary change use the rhetoric of delegitimizing power to justify their own (including unlawful) actions. It also refers to the discourse of political science in which the canon of interpretations of legitimacy is formed. The Weberian tradition is defined as the centre of the canon of legitimacy, the basis for further interpretations of the essence and characteristics of legitimacy in both scientific (political, philosophical and legal) and political discourses. Particular attention is paid to a comparative study of the relationship between the concepts of "legality" and "legitimacy" in the broad theoretical context.

According to the author, canonical definitions of legitimacy need to be clarified and partially revised under the influence of the social and political challenges of the present. First and foremost, it concerns democratic legitimacy, which must be reflexive, impartial and close (P. Rozvalon). For the domestic political process, the studies of deconstruction of the canon of legitimacy under the conditions of desovietization, demodernization and oligarchization are of particular relevance. It is noted that the interpretation of legitimacy in modern conditions requires the extension of the limits of its empirical interpretation. The operationalization of the concept of legitimacy cannot be confined to reducing it to the level of trust and / or public support from society.

Key words: *legitimacy, legality, canon of legitimacy, social order, political science, jurisprudence, rule of law.*

Бадер
Антон Васильович

Збройне насилля як вид політичного насилля

УДК 323.2:316.624.3
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616-2020.1.02

Бадер Антон Васильович
кандидат історичних наук, доцент,
директор Навчально-наукового
інституту історії, міжнародних відносин
і соціально-політичних наук
ДЗ «Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка»
площа Гоголя, 1, Старобільськ, Україна

У статті розглянуто головні концепції політичного насилля, які сьогодні склалися в українській та зарубіжній політології. Робиться наголос на аналізі тих досліджень, які розглядають політичне насилля як агресивну політичну поведінку, яка в перспективі може перерости у збройне насилля. Серед завдань, які поставив собі автор, такі: розгляд головних концепцій політичного насилля, які сьогодні склалися в українській і зарубіжній політичній науці; виявлення головних напрямів дослідження політичного насилля вітчизняними й зарубіжними науковцями; аналіз головних стратегій протидії політичному насиллю; розроблення власної концепції політичного насилля під час досягнення політичних цілей.

У результаті проведеного дослідження автор дійшов висновку, що класифікація політичного насилля за критерієм застосування зброї є виправданою. Проведений аналіз сутності політичного насилля дав змогу авторові стверджувати, що науковці по-різному підходять до масштабів цього явища. Частина авторів явно перебільшує роль політичного насилля, особливо неозброєних його форм, у функціонуванні суспільства, розглядаючи політику або переважно як сферу насильства, або залом цілком виводячи її з насильства.

Спираючись на договірну теорію, автор стверджує, що внутрішнє політичне насилля вважається, по суті, усвідомленим самообмеженням членів державно організованої громади. Він зазначає, що, перебуваючи в тій чи тій державі, суспільство не відчуває повсякчасного, тотального насилля над собою. Зрозуміло, що вказаний феномен суттєво залежить від форми політичного режиму. Навіть у недемократичних державах громадяни не відчувають постійного, тотального насилля над собою.

Автор зазначає, що, незважаючи на дискусійність феномена соціального та політичного насилля, ні в кого не виникають сумніви, що збройне насилля є дійсно насиллям. Незаперечним є і той факт, що збройне насилля як складник політичного насилля суттєво впливає як на функціонування, так і на зміну політичних систем. Збройне насилля можна вважати крайньою формою політичного насилля, що є своєрідним антиподом усім іншим формам насилля.

Ключові слова: *політичне насилля, збройне насильство, політичний режим, концепція, українські науковці, зарубіжні концепції політичного насильства.*

Вступ. Політичне насилля, як важливий політологічний феномен, завжди привертало увагу українських s зарубіжних науковців. Актуальність дослідження цього питання пояснюється тим, що в умовах нестабільного розвитку державницьких інститутів України на сучасному етапі окремі політичні угрупування намагаються використовувати певні елементи політичного насилля у процесі досягнення влади. Це, своєю чергою, зумовлює появу подальших ризиків дестабілізації суспільно-політичного становища в державі.

У цьому контексті вельми важливими є завдання системного вивчення політичного насилля, а також комплексний аналіз поглядів та його трактувань, що сьогодні склалися у вітчизняній і світовій політологічній науці. Серед аспектів, які найменше розглянуті українськими та зарубіжними науковцями, є значення збройного насилля в політичній діяльності.

Мета та завдання. З огляду на вищевикладене метою статті є детальне вивчення головних наукових концепцій збройного насилля як складника політичного насилля, що були сформульовані зарубіжними та вітчизняними науковцями. Це, своєю чергою, дасть змогу виробити стратегію протидії негативним наслідкам застосування збройного насилля у процесі втілення політичних завдань.

Реалізація цієї мети залежить від виконання низки завдань:

1. Розглянути головні концепції збройного насилля як складника політичного насилля, які сьогодні склалися в українській і зарубіжній політичній науці.
2. Визначити провідні напрями дослідження політичного насилля вітчизняними та зарубіжними науковцями.
3. Проаналізувати головні стратегії протидії політичному насиллю.
4. Розробити авторську концепцію подолання наслідків політичного насилля під час досягнення політичних цілей.

Методи дослідження. З огляду на мету та завдання статті головним методом дослідження є метод порівняльного аналізу наукових робіт дослідників, які займалися тими чи тими аспектами політичного насильства.

Для нас зрозуміло, що збройне насилля є явищем політичним, на цій основі воно відмежовується від, скажімо, кримінального. Відповідно, перед нами стоїть завдання з'ясування сутності та виявлення видів політичного насилля.

Результати. Політичне насилля як феномен суспільно-політичного життя будь-якої країни досліджувався багатьма українськими та іноземними політологами. У межах проблеми пошуку сутності політичного насильства важливим є напрацювання Б. Капустіна, який намагався проаналізувати всі наявні інтерпретації насильства та дійшов висновку, що воно відіграє провідну роль у політиці [11, с. 104]. Г. Арендт писала, що, навпаки, за грецькою та римською традиціями, влада ототожнюється не із силою, а з правом і законом, вона була покликана покінчити з пануванням однієї людини над іншою. Конкретно для греків політика асоціювалася зі свободою від тиранів, а отже, основою відносин панування та підпорядкування є зовсім не насилля [11, с. 104]. В. Межуєв констатує кардинально протилежну позицію про те, що в сучасній політичній науці склалася ціла традиція або розглядати політику переважно як сферу насильства, або загалом цілком виводити її з розуміння насильства [18, с. 105].

Цілком зрозуміло, що марксизм також концентрує увагу на ролі насильства в політичній сфері, однак його першопричиною тут є несправедливі економічні відносини. Розвиваючи вказані ідеї, В. Ленін розширює роль цього феномена та зазначає, що кожна держава застосовує насильство, вся різниця полягає лише в тому, застосовується це насильство проти експлуатованих чи проти експлуататорів [1, с. 270]. «Держава – це сфера примусу. Було б божевіллям відкидати насильство, особливо в епоху диктатури пролетаріату», – пише В. Ленін [1, с. 270].

У схожому аспекті розглядали насильство Л. Троцький та М. Вебер, висловлюючи думку про те, що будь-яка держава ґрунтується на ньому. Останній, зокрема, зазначав, що держава «… є відносинами панування людей над людьми, що спирається на легітимне <…> насилля як засіб» [3, с. 645].

Інтегруючою кардинально різні підходи до розуміння сутності політичного насилля можна вважати позицію І. Ільїна. Дослідник, вивчаючи на початку XX ст. природу та особливості політичного насильства в більшовицькій Росії, дійшов висновку, що санкція насильства стає єдиною опорою держави, коли слабшає та зникає авторитет державної влади. У вказаній ситуації народом керують через страх: державна влада домагається слухняності погрозами, насильством і примусом. Однак за таких умов громадяни також не шанують більше свою державну владу. Вони, щоб уникнути насильства, лицемірно зображують слухняність, проте насправді ненавидять поневолювача та шукають можливості помститись [9, с. 114].

З аналізу наведених позицій розуміння сутності політичного насилля стає очевидна строкатість підходів до цієї проблеми, що ускладнює формулювання терміна аналізованого явища. Наведемо декілька найбільш поширених дефініцій. Наприклад, І. Ліпатов визначає політичне насильство як ідеологічно зумовлену та матеріально забезпечену дію класів, націй, соціальних груп і соціальних інститутів, що реалізує їхні цілі, спрямовану на застосування засобів примусу з метою завоювання, утримання, використання державної влади, досягнення політичного панування на міжнародній арені, управління соціальними процесами в класових інтересах» [16, с. 10].

На думку А. Кугая, політичне насильство – це придушення або примусове обмеження свободи волі соціального суб'єкта, що зумовлене діями соціальних сил, які прагнуть до політичної влади, її здійснюють і стверджують певний соціально-політичний ідеал [14, с. 13].

Л. Левченко у своїй дефініції політичного насилля на перший план виносить примус. Зокрема, на думку дослідника: «Політичне насилля – це примус, що використовується як засіб нав'язування волі суб'єкта з метою оволодіння владою, насамперед державною, її використання, розподілу, захисту [15, с. 18].

А. Піджаков, так само як і А. Дмитрієв та І. Залисін, робить акцент на фізичному аспекті та визначає, що політичне насильство – це фізичний примус, який використовується як засіб нав'язування волі суб'єкта з метою оволодіння владою, передусім державною, її використання, розподілу, захисту [19, с. 54; 7, с. 21].

Певною мірою підсумовуючи аналіз сутності та дефініцій політичного насилля, Є. Балацька зазначає: «… насилля є інструментом досягнення політичних цілей. І саме в цьому сенсі воно є універсальним і певною мірою затребуваним будь-якою владою» [1, с. 39]. На нашу думку, державна влада є метою, а боротьба за неї з використанням політичного насильства – засобом досягнення цієї мети.

З метою деталізації сутності політичного насилля та виявлення місця збройного насилля як його компонента проаналізуємо наявні типології цього феномена.

Наприклад, один із найбільш відомих дослідників політичного насилля Д. Галтунг розділяє його на три типи: пряме, структурне та культурне. Пряме насильство має точний адресат і чітко визначене джерело його походження. Своєю чергою, структурне насильство вбудовано в соціальну систему. «... Людей не просто вбивають за допомогою прямого насильства, але також їх вбиває соціальний лад», – зазначав Д. Галтунг. Основним завдання культурного є легітимація та легалізація перших двох типів насилля [5, с. 34].

Схожу класифікацію описує у своїй роботі «Про насилля» і С. Жижек. Однак автор по-іншому визначає його види. Зокрема, він виділяє суб'єктивне, об'єктивне та символічне політичне насилля. Ці типи, на нашу думку, подібні до прямого, структурного та культурного видів насилля, що запропоновані Д. Галтунгом [8, с. 14].

Т. Горр концентрує увагу на внутрішньополітичному рівні, а його типологія заснована на державницькому критерії. Дослідник розділяє насильство, що реалізоване державою та її компонентами, та насильство мас і класів. Насильство держави він зводить до використання сили для запобігання відхиленням у поведінці громадян і підтримання внутрішнього спокою. Своєю чергою, насильство мас і класів поділяється на:

– заворушення – відносно спонтанне, неорганізоване політичне насильство зі значною участю мас (страйки із застосуванням насильства, бунти, локалізовані повстання тощо);

– змови – добре організоване політичне насильство з обмеженим числом учасників (організовані політичні замахи, тероризм, партизанські війни невеликого масштабу, заколоти, повстання, перевороти);

– внутрішні війни – добре організоване політичне насильство з широкою участю мас, націлене на знищення режиму або руйнування держави та супроводжується систематичним насильством (включно з широкомасштабним тероризмом, партизанською війною та революцією) [21, с. 11].

Поширеною в науковій літературі є і класифікація П. Вілкінсона. Дослідник типологізує насильство, спираючись на масштаб та інтенсивність, цілі та завдання. Відповідно до першого критерію автор поділяє вказаний феномен на:

– масове, куди відносить бунти та вуличне насильство, збройне повстання й опір, революцію та контрреволюцію, державний або масовий терор і репресії, громадянські війни;

– політичне насильство невеликих груп. У цю категорію ввійшли ізольовані акти саботажу або атаки на власність, окремі спроби політичних убивств, війна політичних банд, політичний тероризм, партизанські рейди на території іноземних держав.

Згідно з другим критерієм політичне насильство було розділено на:

– внутрішньокомунальне (захист групових інтересів у конфлікті з ворожими етнічними та релігійними групами);

– протестуюче (вияв люті та протесту, може використовуватися для того, щоб переконати уряд виправити недоліки);

– преторіанське (використовується для насильницьких змін в уряді);

– репресивне (має на меті придушення реальної або потенційної опозиції);

– супротивницьке (перешкоджає урядовій владі);

– терористичне насильство (має на меті залякування жертв для досягнення політичних цілей);

– революційне та контрреволюційне насильство (їхня мета – або знищити конкретну політичну систему, або її захистити);

– війна (є досягненням політичних цілей засобами військової перемоги над супротивником) [13, с. 304].

Низка сучасних авторів уважає, що типології П. Вілкінсона не вистачає чіткості у розмежуванні окремих видів політичного насилля. Зокрема, за ознакою цілей не зрозумілі підстави розведення преторіанського та супротивницького, репресивного та контрреволюційного насильства [12, с. 75].

Зважаючи на розширене розуміння сутності насилля, І. Ліпатов сформулював свою, досить поширену у науковій літературі, типологію. Дослідник класифікує насильство, беручи до уваги багато критеріїв. Наприклад, за суб'єктом він розрізняє державне та опозиційне насилля; за об'єктом – внутрішньодержавне та міждержавне; за засобами – збройне, правове, економічне, ідеологічне тощо; за програмними цілями – революційне та реакційне; за результатами – конструктивне і деструктивне [16, с. 12].

З аналізу наведених вище типологій можна констатувати, що їхні автори взяли за основу як схожі, так і досить відмінні критерії. Це призвело до того, що певні класифікації пересікаються, а деякі – взаємовиключають одна одну. З огляду на це низка сучасних дослідників (А. Піджаков, Ф. Решецький, Ш. Байрамов) у колективній роботі «Типологія політичного насилля» пропонують авторську розгорнуту типологію політичного насилля [12, с. 76].

Узагальнивши різні класифікації, вони називають такі види: за сферою дії (внутрішньодержавне та міждержавне); за належністю суб'єктів насильства до державної влади (державне та недержавне); за ступенем організованості (стихійне та структуроване); за кількістю учасників (індивідуальне, колективне, масове); за джерелом ініціативи (оборонне та агресивне); за масштабом (одиничне й масове); за інтенсивністю (високе, середнє й низьке); за соціальною характеристикою суб'єкта насильства (соціально-класове, етнічне, релігійне); за спрямованістю та глибиною соціальних наслідків (реформістський, радикальне, консервативне); за способами дії на об'єкт (демонстративне та інструментальне); за використовуваними засобами (збройне та неозброєне).

У вказаній розвідці окрему увагу приділено такому цікавому феномену та виду політичного насилля, як мілітаризм. Зокрема, у роботі зазначається: «Справедливо вважається, що в основі будь-якої державної політики (у минулому та сьогоденні) лежить значний феномен такого виду політичного насильства, як мілітаризм, який може розвиватися в умовах миру та досягти свого апогею в період війни. <…> Можна припустити, що ми маємо справу з особливим видом державного політичного насильства кримінального характеру під назвою "мілітаризм". Цей вид політичного насильства різноманітний як в історичному, так і в соціальному й військовому аспектах» [12, с. 76].

Окрім того, в аналізованій роботі визначаються основні форми політичного насильства. До них було віднесено такі: бунт, зіткнення політичних угруповань, повстання, громадянську війну, партизанську війну, переворот, тероризм, репресії. Автори підкреслюють, що види та форми політичного насильства тісно між собою пов'язані, можуть переходити один в одного та надавати потужний взаємний вплив [12, с. 76].

Досить чіткою є і авторська типологія політичного насилля Б. Мартиненко. На думку дослідника, від конструкту політичного насильства відходять три гілки: міждержавне, державне, недержавне. Він зазначає, що міждержавне насильство не ділиться. Своєю чергою, з державного насильства виокремлюється тип внутрішньодержавного, що класифікується на: пряме та структурне; індивідуальне структуроване та колективне структуроване; конструктивне та деструктивне; раціональне та ірраціональне насильство.

«З недержавного насильства виділяється тип опозиційного насильства, що поділяються на такі види: організоване та стихійне; конструктивне та деструктивне; раціональне та ірраціональне. Раціональний вид опозиційного насильства підрозділяється на мирне, збройне, етнічне, релігійне. З ірраціонального виду опозиційного насильства виділяється реакційне насильство, що підрозділяється на масове, контрреволюційне, одиничне. Одиничне насильство класифікується на неструктуроване та індивідуальне насильство. Як одиничне, так і контрреволюційне, а також масове насильство можуть бути класифіковані на збройне, етнічне, релігійне. Крім того, з контрреволюційного насильства виділяються колективне та колективне неструктуроване насильство», – пише Б. Мартиненко [17, с. 57].

Автор також додає, що з внутрішньодержавним і недержавним типами насильства тісно пов'язані та переплетені форми здійснення насильства. До таких форм він відносить: збройне, правове, економічне, ідеологічне, релігійне, терористичне, реформістське, радикальне, консервативне, демонстративне, інструментальне, агресивне, оборонне, навмисне, ненавмисне, преторіанське, репресивне, високо інтенсивне, середньо інтенсивне, низько інтенсивне [17, с. 57].

Є класифікації, в яких основним критерієм поділу політичного насилля на види виступає форма його здійснення. Наприклад, Р. Файзрахманов розрізняє збройне та незбройне насильство. До незбройного дослідник відносить страйки, демонстрації, мітинги (з боку громадян конкретної держави) й такі насильницькі дії, як: обмеження та заборона діяльності громадських об'єднань і рухів, уведення надзвичайного стану тощо (з боку держави) [20, с. 20].

Подібною до вказаної є класифікація української дослідниці А. Боброва. Вона розділяє політичне насилля на дві основні категорії – традиційне і нетрадиційне. На думку авторки, у традиційному виді використовується фізичний примус, щоправда, сюди вона відносить лише тероризм і локальні етнічні війни. Нетрадиційне – зводиться до символічного, інформаційного, психологічного насилля та консцієнтальних війн, воно реалізується без застосування фізичного примусу [2, с. 7].

Висновки. Проаналізувавши наявні в політологічній науці концепції політичного насилля, можна стверджувати, що його класифікація за критерієм застосування зброї є виправданою. Наведений вище аналіз сутності політичного насилля показує, що науковці по-різному підходять до масштабів цього явища. Частина авторів явно перебільшує роль політичного

насилля, особливо незбройних його форм, у функціонуванні суспільства, або розглядаючи політику переважно як сферу насильства, або взагалі цілком виводячи її з насильства.

Натомість згідно з договірною теорією, на якій засновано багато сучасних концепцій та навіть державних доктрин, внутрішнє політичне насилля вважається, по суті, усвідомленим самообмеженням членів державно-організованої громади. Дійсно, перебуваючи в тій чи тій державі, ми не відчуваємо повсякчасного, тотального насилля над собою. Зрозуміло, що вказаний феномен суттєво залежить від форми політичного режиму. Однак ми стверджуємо, що навіть у недемократичних державах громадяни не відчувають постійного, тотального насилля над собою. За класичною теорією Д. Істона на вході в політичну систему є як імпульс-вимога, так і імпульс-підтримка, без якого вона функціонувати також не може. Сюди слід додати, що громадяни ведуть себе правомірно через усвідомлений вибір, конформізм, і лише частина населення – боячись покарання.

Загалом, ми не збираємось вступати в полеміку щодо ролі насилля в суспільстві, що триває вже понад сто років. Однак підкреслимо одну дуже важливу у розрізі нашого дослідження деталь. Незважаючи на дискусійність феномена соціального та політичного насилля, ні в кого не виникають сумніви, що збройне насилля є дійсно насиллям. Незаперечним є і той факт, що збройне насилля суттєво впливає як на функціонування, так і на зміну політичних систем. Збройне насилля можна вважати крайньою формою політичного насилля. Проте ми висловлюємо припущення, що багато видів соціального, економічне, психологічне, неозброєне політичне насилля спрямовані на недопущення збройного насилля, вирішення поставлених завдань без його застосування. За цією логікою збройне насилля виступає своєрідним антиподом усім іншим формам насилля.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Балацька О. Політичне насилля як політико-культурний феномен: специфіка, детермінація, тенденції : монографія. Старобільськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2018. 385 с.
2. Боброва А. Основні форми сучасного політичного насилля : автореф. дис. … канд. політ. наук : 23.00.01. Київ, 2005. 19 с.
3. Вебер М. Избранные произведения. Москва : Прогресс, 1990. 808 с.
4. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль. *Психологос: энциклопедия практической психологии* : сайт. URL: http://www.psychologos.ru/articles/view/leonard_berkovic._agressiya_dvoe_zn__prichinyzpt_posledstviya_i_kontrol (дата обращения: 20.06.2018).
5. Галтунг Д. Культурное насилие. *Социальные конфликты: экспертиза, прогнозирование, технологии разрешения*. Москва, 1995. Вып. 8. С. 34–38.
6. Денисенко В. Ціннісні основи історичних форм буття людини. *Вісник Львівського університету. Серія : Філософсько-політологічні студії.* Львів : Вид-во ЛНУ ім. Івана Франка, 2011. Вип. 1. С. 75–86.
7. Дмитриев А., Залысин И. Насилие: социополитический анализ. Москва : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2000. 328 с.
8. Жижек С. О насилии. Москва : Изд-во «Европа», 2010. 184 с.
9. Ильин И. Мир перед пропастью. *Политика, хозяйство и культура в коммунистическом государстве.* Часть I и II. Москва : Русская книга, 2001. С. 114.
10. Истон Д. Категории системного анализа политики. *Антология мировой политической мысли* : в 5 т. / ред.-науч. совет : пред. совета Г. Семигин и др. Москва : Мысль, 1997. Т. II: Зарубежная политическая мысль XX в. С. 629–642.
11. Капустин Б. К понятию политического насилия. *Полис*. 2003. № 3. С. 104.
12. Коврижных О. Сущность и типология политического насилия. *Гуманитарный вектор*. 2010. № 4 (24). С. 45–54.
13. Козырев Г Политическая конфликтология. Москва : ИНФРА Форум, 2008. 432 с.
14. Кугай А. Природа политического насилия и его роль в современном мире : автореф. дисс. … канд. филос. наук. Москва, 1993. 22 с.
15. Левченко Л. Політичне насилля як різновид тиску у владних структурах. *Наук. пр. Чорноморського держ. ун-ту імені Петра Могили. Серія : Політологія*. 2008. Т. 79. Вип. 66. С. 18–21.
16. Липатов И. Сущность и основные формы политического насилия в современных условиях (философско-социологический анализ) : автореф. дисс. … канд. филос. наук. Москва, 1989. 24 с.
17. Мартыненко Б. Классификация государственно-правового насилия. *Общество и право*. 2012. № 5 (42). С. 56–58.
18. Межуев В. Насилие и свобода в политическом контексте. *Полис. Политические исследования.* 2004. № 3. С. 104–113.
19. Пиджаков А. Сущность и разновидности политического насилия. Москва : ЭКСМО-ПРЕСС, 2008. 136 с.
20. Файзрахманов Р. Вооруженное насилие как проблема и предмет юридического образования (теоретико-методологические основы анализа). *Мир юстиции.* 2003. № 2. (май-июнь). С. 19–20.
21. Gurr T. Why Men Rebel. Princeton: Princeton University Press, 1974. XI. P. 11.

REFERENCES:

1. Balacka O. (Ed.). (2018) Politichne nasillya yak politiko-kulturnij fenomen: specifika, determinaciya, tendenciyi: monografiya [Political violence as a political and cultural phenomenon: specificity, determination, tendencies]. Starobilsk : DZ “LNU imeni Tarasa Shevchenka” [in Ukrainian].

2. Bobrova A. (Ed.) (2005) Osnovni formi suchasnogo politichnogo nasillya : avtoref. dis. … kand. polit. nauk : 23.00.01 [The main forms of modern political violence]. Kyiv [in Ukrainian].

3. Veber M. (Ed.). (1990). Izbrannye proizvedeniya [Selected works]. Moskva : Progress [in Russian].

4. Berkovic L. (Ed.) Agressiya: prichiny, posledstviya i kontrol [Aggression: causes, consequences and control]. *Psihologos: enciklopediya prakticheskoj psihologii* : sajt. URL: http://www.psychologos.ru/articles/view/leonard_berkovic._agressiya_dvoe_zn__prichinyzpt_posledstviya_i_kontrol (data obrasheniya: 20.06.2018) [in Russian].

5. Galtung D. (Ed.) (1995). Kulturnoe nasilie [Cultural violence]. *Socialnye konflikty: ekspertiza, prognozirovanie, tehnologii razresheniya*. Moskva. Vyp. 8 [in Russian].

6. Denisenko V. (Ed.). (2011). Cinnisni osnovi istorichnih form buttya lyudini [Value bases of historical forms of human existence]. *Visnik Lvivskogo universitetu. Seriya : Filosofsko-politologichni studiyi.* Lviv : Vid-vo LNU im. Ivana Franka [in Ukrainian].

7. Dmitriev A., Zalysin I. (Ed.). (2000). Nasilie: socio-politicheskij analiz [Violence: a socio-political analysis]. Moskva : Rossijskaya politicheskaya enciklopediya (ROSSPEN) [in Russian].

8. Zhizhek S. (Ed.). (2010). O nasilii [About violence]. Moskva : Izd-vo “Evropa” [in Russian].

9. Ilin I. (Ed.). (2001). Mir pered propastyu. Politika, hozyajstvo i kultura v kommunisticheskom gosudarstve [The world before the precipice. Politics, economy and culture in a communist state]. Chast I i II. Moskva : Russkaya kniga [in Russian].

10. Iston D. (Ed.). (1997). Kategorii sistemnogo analiza politiki [System policy analysis categories]. *Antologiya mirovoj politicheskoj mysli* : v 5 t. Moskva : Mysl [in Russian].

11. Kapustin B. (Ed.). (2004). K ponyatiyu politicheskogo nasiliya [To the concept of political violence]. *Polis*. № 3 [in Russian].

12. Kovrizhnyh O. (Ed.). (2010). Sushnost i tipologiya politicheskogo nasiliya [The essence and typology of political violence]. *Gumanitarnyj vektor*. № 4 (24). [in Russian].

13. Kozyrev G. (Ed). (2008). Politicheskaya konfliktologiya [Political Conflict Studies]. Moskva : INFRA Forum [in Russian].

14. Kugaj A. (Ed.). (1993). Priroda politicheskogo nasiliya i ego rol v sovremennom mire : avtoref. diss… kand. filos. nauk [The nature of political violence and its role in the modern world]. Moskva [in Russian].

15. Levchenko L. (Ed.). (2008). Politichne nasillya yak riznovid tisku u vladnih strukturah [Political violence as a kind of pressure in power structures]. *Nauk. pr. Chornomorskogo derzh. un-tu imeni Petra Mogili. Seriya : Politologiya.* T. 79. Vip. 66 [in Ukrainian].

16. Lipatov I. (Ed.). (1989). Sushnost i osnovnye formy politicheskogo nasiliya v sovremennyh usloviyah (filosofsko-sociologicheskij analiz) : avtoref. dis… kand. filos. nauk [The essence and basic forms of political violence in modern conditions (philosophical and sociological analysis)]. Moskva [in Russian].

17. Martynenko B. (Ed.). (2012). Klassifikaciya gosudarstvenno-pravovogo nasiliya [Classification of state-legal violence]. *Obshestvo i pravo*. № 5 (42) [in Russian].

18. Mezhuev V. (Ed.). (2004). Nasilie i svoboda v politicheskom kontekste [Violence and freedom in a political context]. *Polis. Politicheskie issledovaniya*. № 3 [in Russian].

19. Pidzhakov A. (Ed.). (2008). Sushnost i raznovidnosti politicheskogo nasiliya [The essence and varieties of political violence]. Moskva : EKSMO-PRESS [in Russian].

20. Fajzrahmanov R. (Ed.). (2003). Vooruzhennoe nasilie kak problema i predmet yuridicheskogo obrazovaniya (teoretiko-metodologicheskie osnovy analiza) [Armed violence as a problem and subject of legal education (theoretical and methodological bases of analysis)]. *Mir yusticii*. № 2. (maj-iyun) [in Russian].

21. Gurr T. (Ed.). (1974). Why Men Rebel. Princeton : Princeton University Press [in English].

Armed violence as a form of political violence

Bader Anton Vasylovych

Candidate of History Science, Docent,
Director of the Educational-Scientific
Institute of History, International Relations
and Socio-Political Sciences
Luhansk Taras Shevchenko
National University
Gogol Sq., 1, Starobilsk, Ukraine

The article discusses the main concepts of political violence that have developed today in Ukrainian and foreign politology science. Emphasis is placed on analyzing research that views political violence as aggressive political behavior that could run into armed violence. Among the tasks set by the author: reviewing the main concepts of political violence that have developed today in Ukrainian and foreign political science; identifying the main areas of study of political violence by domestic and foreign scientists; analysis of the main strategies for counteracting political violence; developing own concept of political violence while achieving political goals.

As a result of the study, the author concluded that the classification of political violence by the criterion of the use of weapons is justified. The analysis of the essence of political violence allowed the author to claim that scientists are different in approach to the scale of this phenomenon. Some authors clearly exaggerate the role of political violence, especially the unarmed forms of it, in the functioning of society, viewing politics either primarily as a sphere of violence, or generally deriving it from violence.

Relying on agreement theory, the author argues that domestic political violence is considered to be, in fact, a conscious self-restraint on members of a state-organized community. He notes that while in a particular state, society doesn’t experience all-day, total violence against itself. It is clear that this phenomenon depends on the form of the political regime. Even in undemocratic states, citizens don’t experience constant, total violence against themselves.

The author notes that despite the debatable phenomenon of social and political violence, no one has any doubt that armed violence is indeed violence. There is no doubt that armed violence, as a component of political violence, has a significant impact on the functioning and change of political systems. Armed violence can be considered an extreme form of political violence and acts as a counterpart to all other forms of violence.

Key words: *political violence, armed violence, political regime, concept, Ukrainian scientists, foreign concepts of political violence.*

Ключкович
Анатолій Юрійович

Проблемні аспекти функціонування моделі суспільно-політичного розвитку Словаччини на сучасному етапі

УДК 321.7-045.23(437.6)
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616-2020.1.03

Ключкович Анатолій Юрійович
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політології
і державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
вул. Університетська, 14,
Ужгород, Україна

В умовах пошуку Українською державою шляхів і механізмів удосконалення моделі суспільно-політичного розвитку актуалізується питання вивчення зарубіжного досвіду політичних трансформацій. Особливий інтерес становить словацька модель суспільно-політичного розвитку.

Метою статті є аналіз проблем і тенденцій суспільно-політичного розвитку в сучасній Словаччині. Для досягнення мети в статті використано системний, структурно-функціональний, нормативно-ціннісний і порівняльний методи дослідження. Для емпіричного аналізу проблеми було використано результати рейтингових моніторингів: «Nations in Transit», «Freedom in the World», «The Economist Intelligence Unit», «Transformationsindex der Bertelsmann Stiftung», «Index of Economic Freedom», «Global Corruption Barometer», «CSO Sustainability Index».

Виокремлено основні проблемні аспекти функціонування парламентської моделі, трансформації партійної системи, діяльності громадянського суспільства та розвитку політичної культури в сучасній Словаччині. Автор дійшов висновку, що результати парламентських виборів 2016 та 2020 років призвели до реорганізації партійної системи Словаччини зі зміною структури та політичного впливу її суб'єктів. Деструктивні тенденції партійно-політичного розвитку створюють загрозу стабільності парламентсько-урядової системи Словацької Республіки.

Виокремлено проблемні аспекти політичної участі, електоральної активності та функціонування громадянського суспільства в сучасній Словаччині. Трансформаційні процеси в Словаччині були ускладнені конфліктним типом політичної культури, наявністю численних соціополітичних розмежувань, нестабільністю партійно-політичної системи.

Наголошено на негативних тенденціях суспільно-політичного розвитку в Словаччині, які вимагають постійної уваги держави та громадянського суспільства (поширення екстремізму, політичне відчуження, недовіра громадян до інститутів влади, політична корупція). На сучасному етапі в Словаччині відбувається пошук шляхів і механізмів повноцінної реалізації потенціалу моделі консолідованої демократії.

Ключові слова: *Словацька Республіка, модель суспільно-політичного розвитку, консолідована демократія, проблеми розвитку.*

Вступ. В останнє десятиліття в регіоні Центрально-Східної Європи (далі – ЦСЄ) спостерігаються суперечливі тенденції суспільно-політичного розвитку, які часто інтерпретують у контексті процесів «ерозії» демократії. Унаслідок фінансової та міграційної криз, внутрішніх проблем Європейського Союзу, поширення популізму та радикалізму «нові демократії» все більше стикаються з новими викликами та загрозами, які знижують суспільно-політичну адаптивність їхніх політичних режимів. Не оминули складні процеси і словацьку модель демократії, яка на сучасному етапі розвитку зіткнулася з проблемами реалізації свого консолідаційного потенціалу.

Мета та завдання. Метою статті є аналіз проблем і тенденцій суспільно-політичного розвитку в сучасній Словаччині. Особлива увага приділяється дослідженню проблемних процесів на владно-інституційному, партійному, громадському, політико-культурному рівнях суспільної системи.

Методи дослідження. Для дослідження словацької моделі суспільно-політичного розвитку як складної сукупності структурно і функціонально пов'язаних елементів і рівнів було використано методологічну призму системного підходу. Для емпіричної перевірки теоретичних положень використовувалися дані рейтингових моніторингів, які здійснюють міжнародні дослідницькі організації Freedom House, Bertelsmann Stiftung та інші.

Результати. «Навздогінна» консолідація демократії в Словаччині, яка здійснювалася під час реформ кінця 1990-х – початку 2000-х рр., після вступу країни в Євросоюз і НАТО перейшла у фазу довготривалих процесів, спрямованих на підвищення ефективності державно-владних інститутів, розвиток структур громадянського суспільства, ріст матеріального добробуту громадян, утвердження в суспільстві демократичної політичної культури. У вказаних напрямах словацька консолідована демократія реалізувала свій потенціал із неоднаковою успішністю, що не дає змоги говорити про завершення нею стадії так званої «позитивної консолідації» (за Дж. Прідхемом).

Найбільш успішною була політико-інституційна модернізація, яка стимулювала конституційно-правову консолідацію, створила базові умови для інтегрованості всіх ключових акторів у систему демократії. Водночас на інституційному рівні словацької моделі демократії зберігаються проблеми, пов'язані з ефективністю державно-владних

органів і невідповідністю між формальним і реальним функціонуванням політичних інститутів, що посилює політичне відчуження та недовіру громадян до владних структур і системних партій. Згідно з даними соціологічних досліджень, політичні партії, уряд, парламент, система юстиції та судів у Словаччині стабільно акумулюють потенціал суспільної недовіри на рівні не менш як 50 % [7, с. 80]. За таких умов важко досягти ціннісного консенсусу між правлячими елітами та масами, утвердити в суспільстві ліберально-демократичні принципи та орієнтації.

Попри інституційну модернізацію системи парламентської демократії, політичний розвиток останнього десятиліття викристалізував низку проблемних аспектів функціонування словацького парламентаризму, пов'язаних із ситуативним дуалізмом виконавчої влади, нестабільністю парламентського представництва партій, фрагментацією та флуктацією політичної структури Національної Ради СР, конфліктністю взаємовідносин у площині «парламентсько-урядова більшість – президент», диспропорціями в репрезентації регіонів у національному парламенті та іншим. Для забезпечення стабільності та функціональності в контексті нових викликів державно-владна система Словаччини потребує подальшого інституційного вдосконалення.

Ключову політичну роль в організації та функціонуванні парламентсько-урядової системи Словаччини відіграють партії. Якщо зв'язок більшості словацьких партій із виборцями переважно обмежується періодами виборчих кампаній, то союз партій і держави має більш тривалий характер. Політико-правове регулювання діяльності партій у Словаччині створює інституційні умови, що фаворитизують виникнення «картельних партій» (Р. Кац, П. Меір), ключові характеристики яких дефіновані «ззовні» через механізми державного фінансування, міжпартійні відносини на рівні еліт і більшу закріпленість партій у державних, а не громадянських структурах. В умовах послаблення суспільної підтримки партії все більше орієнтуються на державу. Як підкреслює М. Рибар, шляхом «колонізації» державної адміністрації та завдяки фінансуванню з державного бюджету словацькі партії отримують ресурси, необхідні для їхньої діяльності [8, с. 140]. За цих умов на політичній сцені бракує акторів, які могли б суттєво послабити домінантне положення партій. З огляду на значний вплив політичних партій на державно-владну систему, словацьку парламентську демократію можна було б означити як партократичну. Але нестійкість партійної структури та парламентських клубів, надмірна персоналізація і нестабільність діяльності партій, послаблення їх репрезентативних функцій і високий рівень суспільної недовіри, вищий ступінь залежності партій від держави, ніж від суспільства, свідчать про слабку інституціоналізацію партій, що ускладнює й обмежує «владу партій» у Словаччині [13, с. 18–20]. Суспільне несприйняття і недовіра до «стандартних» партій покликали до життя протестні, «антипартійні» політичні сили на кшталт переможця парламентських виборів 2020 р. – партії «Звичайні люди і незалежні особистості» (далі – ЗЛіНО) на чолі з І. Матовічем.

Інший проблемний аспект партійно-політичного розвитку Словаччини – це структурні зміни в партійній системі. У контексті останніх електоральних циклів, і насамперед парламентських виборів 2016 і 2020 рр., прослідковується низка тенденцій партійного розвитку, які несуть у собі деструктивний потенціал. Підкреслюючи потенційні ризики, Г. Месежніков вказує на «деконструкцію» партійної системи Словаччини, оскільки її нинішнє ядро утворюють політичні новоутворення з нечітким ідеологічним профілем, протестним потенціалом, що мають мінімальний досвід управління державою [4]. З-поміж основних деструктивних тенденцій розвитку словацької партійної системи варто виокремити такі: розпад її «структурного ядра»; плюралізація і нестабільність парламентського представництва партій; посилення електорального і владного впливу політичних суб'єктів популістичної, антисистемної спрямованості; представництво в парламенті партії, діяльність якої має правоекстремістські ознаки, – що не сприяє прогнозованості політичного розвитку [3, с. 101–102].

Результати парламентських виборів у лютому 2020 р. і приголомшлива перемога популістів підтверджують структурні зміни в словацькій партійній системі, що можуть негативно позначитися на ефективності парламентсько-урядової діяльності. Створення владної коаліції у складі партій ЗЛіНО, «Ми – сім'я», «Свобода і солідарність», «За людей» несе в собі потенційні ризики для тривалості і результативності функціонування уряду, оскільки: по-перше, коаліційні партнери не мають досвіду співпраці; по-друге, партіям не вистачає досвіду управління державою; по-третє, узгодження позицій діяльності буде непростим, адже ЗЛіНО та «Ми – сім'я» – ідейно-популістські, а «Свобода і солідарність» і «За людей» – програмно-профільовані партії. Динамічність структури партійної системи в сучасній Словаччині створює ризики для стабільності парламентської демократії загалом.

Відкритий і латентний конфліктний потенціал суспільного розвитку в Словаччині акумулює комплекс політико-культурних проблем. Питання ціннісної, державно-політичної, національної, геополітичної ідентичності й надалі поляризують словацьке суспільство. Зокрема, адекватне сприйняття ліберально-демократичних цінностей – один із найбільш проблемних аспектів словацької консолідації, оскільки зміни на рівні політичної

культури – це довготривалий процес. Переконлива перемога на загальнонаціональних виборах 2020 р. популістів, представництво в парламенті правих екстремістів засвідчують складні та тривалі процеси в аспекті закріплення демократичних цінностей і формування громадянської політичної культури.

В останнє десятиліття змінилося ставлення словаків до ЄС та євроінтеграції, яка з кінця 1990-х рр. була «локомотивом» структурних реформ і консолідації демократії в Словаччині. Якщо у 2010 р. словаки вирізнялися серед європейців найвищим рівнем довіри до ЄС – 71 % опитаних, то результати опитування Eurobarometer, проведеного восени 2018 р., засвідчили рівень довіри на рівні 43 % (недовіри – 47 %) [1, с. 10]. Водночас щодо питання майбутнього ЄС, згідно з результатами досліджень у 2018 р., 65 % опитаних словаків висловилися оптимістично, тоді як середній показник серед громадян країн-членів становив 58 % [1, с. 12]. У контексті об'єктивних недоліків міграційної та фінансової політики ЄС, різкої критики та спекулятивної риторики словацьких політиків рівень довіри громадян до європейських інституцій суттєво знизився. Проте словаки чітко усвідомлюють, що ЄС і надалі відіграє стабілізаційну роль у функціонуванні словацької демократії.

Консолідаційні процеси в словацькому суспільстві ускладнені «підданськими», конфліктними рисами політичної культури та наявністю численних соціополітичних розмежувань, актуалізація яких здійснюється під впливом сучасних викликів і партійно-політичних стратегій. Наприклад, на тлі міграційної кризи швидко прогресував ісламофобський та антимігрантський популізм словацьких партій. Якщо напередодні парламентських виборів 2010 р. іслам і міжнародна міграція не належали до пріоритетних і резонуючих тем у програмах партій, то вже у виборчій кампанії 2016 р. міграція стала однією з найбільш обговорюваних проблем і в кінцевому підсумку суттєво вплинула на результати голосування. Чимало словацьких мейнстрімних політиків і партій зробили міграцію головним питанням своїх мобілізаційних стратегій перед виборами.

Активна політична участь ні на загальнонаціональному, ні на місцевому рівнях не є стійким елементом політичної культури словацького суспільства. Водночас в останні роки фіксується зростання нетолерантності, розпалювання ненависті, поширення радикальних ідей через соціальні мережі. Дефіцит політичної партисипації в межах визначених інституційних каналів компенсується через протестну, неконвенційну політичну участь, оскільки суспільні вимоги та проблеми не знаходять належного розв'язання. Попри низхідний тренд політичної участі у 2000-х рр., словацьке суспільство зберігає здатність до ситуативної протестної мобілізації під впливом резонансних проблем, що неодноразово підтверджував розвиток країни упродовж 1990–2000-х рр. Корупційні скандали у 2011–2012 рр. («Gorila», «Sasanka») і вбивство журналіста Я. Куціака у 2018 р. спричинили багатотисячні акції протесту, але відіграли тільки роль своєрідного «клапана» для зняття напруги, оскільки не зумовили кардинальних змін у державі.

Як засвідчує суспільно-політичний розвиток Словаччини у 2000-х рр., використання такого інституційного каналу впливу на владу, як вибори, не супроводжується активністю громадян. Ступінь електоральної активності словаків залежить від їхньої оцінки політичного та управлінського потенціалу відповідного політико-владного рівня, що пояснює значно вищу явку на парламентських і президентських виборах (у межах 50–60 %) порівняно з регіональними та наднаціональними (на рівні 20–25 %). Загалом же домінує низхідний тренд участі словацьких громадян у різних видах виборів, що загалом віддзеркалює електоральні тенденції розвитку «нових демократій».

Однією з основних причин політичного відчуження і низького рівня суспільної довіри до інститутів влади і демократії є корупція, факти якої резонансно висвітлюються у словацьких ЗМІ. Останній резонансний скандал, який демонструє значні масштаби корупції в системі державної влади Словаччини, «вибухнув» на початку 2020 р. у зв'язку з розслідуванням діяльності бізнесмена М. Кочнера.

Упродовж останнього десятиліття емпіричні дослідження в межах моніторингу «Nations in Transit» (Freedom House) та «Індексу сприйняття корупції» (Transparency International) не засвідчують стійкої та однозначної динаміки зниження рівня корупції в Словаччині. Відповідно до «Індексу сприйняття корупції», у 2018 р. Словаччина отримала 50 зі 100 «антикорупційних» балів, розмістившись на 57 позиції у світовому рейтингу. З-поміж країн ЄС лише п'ять відстають від Словаччини в «антикорупційному» рейтингу (Угорщина, Болгарія, Румунія, Хорватія, Греція). Також моніторинг «Барометр світової корупції» у 2017 р. засвідчив украй низький рівень віри словаків у те, що вони можуть протистояти корупції (18 %) [10].

В умовах інституційної недовіри важливим чинником підвищення активності, соціальної інтегрованості та організованості громадян є діяльність громадських організацій. Словацький «третій» сектор зробив значний внесок у протидію авторитаризму та консолідацію демократичного режиму. Однак на сучасному етапі розвитку Словаччини діяльність громадських організацій супроводжується проблемами й труднощами, пов'язаними з недостатньою інтегрованістю «третього» сектору в систему прийняття суспільно значимих рішень, обмеженістю фінансових ресурсів і нестабільністю

діяльності. Після згортання закордонних програм фінансування брак ресурсів утруднює діяльність неурядових організацій, насамперед тих, які задіяні у сфері громадської адвокації та контролю за публічною політикою.

Погіршення динаміки розвитку громадянського суспільства в Словаччині впродовж останнього десятиліття фіксують рейтингові моніторинги міжнародних дослідницьких організацій. Результати дослідження у межах проєкту «Nations in Transit» зафіксували поступове зниження показника якості громадянського суспільства в Словаччині після зміни влади у 2006 р., починаючи з 1,25 у 2006 р. до 2,0 балів у 2018 р. [6]. За даними дослідження Індексу сталості організацій громадянського суспільства (ОГС) USAID динаміка розвитку словацького громадянського суспільства демонструє низхідну динаміку, попри те, що Словаччина все ще належить до групи країн з найвищим рівнем сталості ОГС (1–3,0 бали). З-поміж посткомуністичних країн ЦСЄ Словаччину за індексом сталості ОГС в 2017 р. випередили Чехія, Польща та Прибалтійські країни. Сумарний індекс сталості ОГС впродовж 2014–2017 рр. становив найгірший показник за останні двадцять років – 2,9 балів, відповідно, максимально наблизившись до нижньої межі консолідованості (3,0 бали) [12]. Зокрема, найслабшими складниками сталості неурядових організацій є фінансова стійкість, правове середовище, інфраструктура та організаційний потенціал, а найсильнішими – адвокаційна діяльність і надання послуг.

Незавершеність консолідації демократії та складність трансформаційних процесів у сучасній Словаччині фіксують результати рейтингових досліджень. Згідно з інтегральними індексами моніторингу «Nations in Transit» упродовж 2005–2018 рр. міжнародна організація Freedom House відносила Словаччину до нижчого рівня консолідованих демократій (від 2 до 2,99 балів) [6]. Але навіть у цій категорії інтегральний індекс демонструє поступове зниження показника якості демократії в Словаччині за всіма критеріями, починаючи з 2007 р. За оцінками експертів найбільш проблемними сферами словацької демократії залишаються центральне управління, судова система, ЗМІ та протидія корупції, показники яких знижують статус країни до напівконсолідованої демократії. Тоді як основні складники консолідованого демократичного режиму в Словаччині забезпечують вільні вибори, громадянське суспільство та місцеве самоврядування.

«Індекс демократії» проєкту «Economist» впродовж 2007–2018 рр. також фіксує поступову низхідну динаміку показників демократичності в Словаччині (від 7,35 у 2007 р. до 7,1 у 2018 р.), але це не перешкоджає країні залишатися в категорії «недосконалі демократії» (6,00–7,99 балів) [11]. У демократичному розвитку Словаччини найбільш проблемними, на думку експертів, залишаються такі сфери, як політична участь, політична культура та діяльність уряду. Слід зазначити, що згідно з даними моніторингу жодна з посткомуністичних країн ЦСЄ на сучасному етапі розвитку не входить до групи «повноцінних демократій». Тільки Чехії у 2006–2013 рр. вдавалося здобувати статус «повноцінної демократії» (8.0–10.0 балів) за розрахунками експертів проєкту «Economist» [11].

Поступове погіршення успішності політичної, економічної та управлінської трансформації в Словаччині впродовж 2006–2018 рр. фіксують емпіричні показники в межах проєкту «Transformationsindex der Bertelsmann Stiftung, BTI». Однак згідно з інтегральним «Індексом статусу» Словаччина утримує стійкі позиції (у 2018 р. – 8,59 балів) в категоріях перехідних країн із консолідованою демократією і розвиненою ринковою економікою (8–10 балів). Також погіршилася оцінка експертами якості словацького державного управління, яке з 2016 р. перемістилося з категорії «дуже ефективне» у категорію «ефективне». Водночас згідно з даними BTI за 2018 р. у рейтингу країн ЦСЄ Словаччина поступається за трансформаційними показниками тільки Естонії, Литві, Чехії, Латвії та Словенії [9].

У межах іншого проєкту – Freedom House «Freedom in the World» – Словаччина з 2010 р. (за винятком 2019 р.) отримувала в категоріях «політичні права» та «громадянські свободи» найвищу експертну оцінку (індекс 1) і, відповідно, статус «вільної» країни, випереджуючи за сукупністю балів Угорщину, Польщу, Латвію та низку інших країн ЦСЄ [2].

Згідно з рейтингом «Index of Economic Freedom» загальні показники Словаччини після 2004–2006 рр. суттєво не покращилися, і країна вже понад десять років залишається в групі країн «з помірно вільною економікою». Серед країн ЦСЄ до групи «з переважно вільною економікою» входять тільки Чехія і країни Балтії. Словаччина у світовому рейтингу «Індекс економічної свободи 2019 року» є на 65 місці серед 180 країн-учасниць, поступаючись за сукупністю балів Польщі, Румунії, Болгарії та Словенії [5, с. 18–22]. На сучасному етапі Словаччина досягла високих показників у забезпеченні свободи торгівлі, фіскального здоров'я, монетарної свободи. Найбільш проблемними залишаються категорії «доброчесність уряду», «ефективність судочинства», показники яких дають змогу відносити Словаччину навіть до групи країн «з невільною економікою».

Загалом, характер трансформаційних процесів у сучасній Словаччині віддзеркалює коливання в площині демократичного розвитку в регіоні ЦСЄ. Внутрішні проблеми доповнюються зовнішніми викликами на кшталт економічної та міграційної

криз в ЄС, неліберальних загроз у сусідніх країнах, глобальних інформаційних воєн, апокаліптичних кліматичних змін та епідемій тощо, створюючи додаткове навантаження на державу.

Висновки. Аналіз проблемних аспектів функціонування моделі суспільно-політичного розвитку Словаччини засвідчує складність і тривалість трансформаційних процесів на ключових системних рівнях, насамперед партійному та політико-культурному. Високий ступінь інституційної недовіри громадян, заперечення ліберальних цінностей, поширення популізму та екстремізму зумовлюють поляризацію у словацькому суспільстві, відповідно, стаючи на заваді його консолідації. Незавершеність консолідаційних процесів у сучасній Словаччині за базовими показниками демократичного розвитку фіксують також результати рейтингових досліджень.

На сучасному етапі в Словаччині відбувається пошук шляхів реалізації потенціалу консолідованої демократії як динамічної моделі суспільно-політичного розвитку, що адекватно реагує на виклики ендо-екзогенного характеру. Для Словацької держави і громадянського суспільства не втрачає актуальності завдання пошуку шляхів закріплення демократичних цінностей на всіх рівнях політичної системи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Eurobarometer 90. URL: https://ec.europa.eu/slovakia/sites/slovakia/files/eb90_narodna_sprava_sr.pdf.
2. Freedom in the World. URL: https://freedomhouse.org/report-types/freedom-world.
3. Kľučkovič A. Structural changes in party system of the Slovak Republic in the context of contemporary challenges. *Politologická analýza regionálnych volieb 2017 na Slovensku*. Prešov : PU, 2018. Vyd. 1. S. 94–102.
4. Mesežnikov G. Slovenské voľby 2016: šok pre slovenskú demokraciu. URL: http://cz.boell.org/cs/2016/03/22/slovenske-volby-2016-sok-pre-slovensku.
5. Miller T., Kim A.B., Roberts J.M., Tyrrell P. Index of Economic Freedom 2019. Washington : The Heritage Foundation, 2019. 474 p.
6. Nations in Transit 2018. Slovakia. URL: https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2018/slovakia.
7. Občianska spoločnosť na Slovensku. Krízy, križovatky, výzvy. Bratislava : IVO, 2017. 110 s.
8. Rybář M. Medzi štátom a spoločnosťou: politické strany na Slovensku po roku 1989. Bratislava : Devin, 2011. 160 s.
9. Transformationsindex der Bertelsmann Stiftung (BTI). URL: https://www.bti-project.org/en/home.
10. Transparency International. URL: https://www.transparency.org.
11. The Economist Intelligence Unit's index of democracy. URL: http://www.eiu.com/topic/democracy-index.
12. USAID. CSO Sustainability Index for Central and Eastern Europe and Eurasia. URL: https://www.usaid.gov/europe-eurasia-civil-society.
13. Vláda strán na Slovensku: skúsenosti a perspektívy. Bratislava, 2004.

REFERENCES:

1. Eurobarometer 90. URL: https://ec.europa.eu/slovakia/sites/slovakia/files/eb90_narodna_sprava_sr.pdf
2. Freedom in the World. URL: https://freedomhouse.org/report-types/freedom-world.
3. Kľučkovič A. Structural changes in party system of the Slovak Republic in the context of contemporary challenges. *Politologická analýza regionálnych volieb 2017 na Slovensku*. Prešov : PU, 2018. Vyd. 1. S. 94–102.
4. Mesežnikov G. Slovenské voľby 2016: šok pre slovenskú demokraciu [The 2016 elections in Slovakia: a shock to democracy]. URL: http://cz.boell.org/cs/2016/03/22/slovenske-volby-2016-sok-pre-slovensku
5. Miller T., Kim A.B., Roberts J.M., Tyrrell P. Index of Economic Freedom 2019. Washington : The Heritage Foundation, 2019. 474 p.
6. Nations in Transit 2018. Slovakia. URL: https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2018/slovakia.
7. Občianska spoločnosť na Slovensku: Krízy, križovatky, výzvy [Civil society in Slovakia: Crises, crossroads, challenges]. Bratislava : IVO, 2017.
8. Rybář M. Medzi štátom a spoločnosťou: politické strany na Slovensku po roku 1989 [Between state and society: political parties in Slovakia after 1989]. Bratislava : Devin, 2011. 160 s.
9. Transformationsindex der Bertelsmann Stiftung (BTI). URL: https://www.bti-project.org/en/home.
10. Transparency International. URL: https://www.transparency.org.
11. The Economist Intelligence Unit's index of democracy. URL: http://www.eiu.com/topic/democracy-index.
12. USAID. CSO Sustainability Index for Central and Eastern Europe and Eurasia. URL: https://www.usaid.gov/europe-eurasia-civil-society.
13. Vláda strán na Slovensku: skúsenosti a perspektívy [Party Government in Slovakia: Experience and Perspectives]. Bratislava : IVO, 2004.

Problematic aspects in the functioning of Slovakia's model of public and political development at the present stage

Klyuchkovych Anatoliy Yuriyovych

Candidate of Political Science,
Associate Professor,
Associate Professor
of the Department of Political Science
and State Administration,
Uzhhorod National University
University Str., 14, Uzhhorod, Ukraine

In the conditions of the Ukrainian state's search for ways and mechanisms for improving the model of public and political development, the study of foreign experience of political transformations is relevant. The Slovak model of public and political development is of particular interest.

The purpose of the article is to analyze the problems and tendencies of public and political development in modern Slovakia. To achieve this aim, the following methods are used in the article: systemic, structural-functional, normative-value, comparative analysis. The results of rating monitoring were used for empirical analysis of the problem: "Nations in Transit", "Freedom in the World", "The Economist Intelligence Unit", "Transformationsindex der Bertelsmann Stiftung", "Index of Economic Freedom", "Global Corruption Barometer".

The main problematic aspects of the functioning of the parliamentary model, the transformation of the party system, the activities of civil society, the development of political culture in modern Slovakia are highlighted. The author comes to the conclusion, that the results of the parliamentary elections in 2016 and 2020 are led to the reorganization of the party system in the Slovak Republic, with a change in structure and political influence of its subjects. Destructive tendencies of party political development create a threat to the stability of the parliamentary and governmental system of the Slovak Republic. The problematic aspects of political participation, electoral activity and functioning of civil society in modern Slovakia are singled out. Transformation processes in Slovakia were complicated by the conflict type of political culture, as well as the presence of numerous socio-political cleavages and instability of the party political system.

The attention is focused on the negative trends of public and political development in Slovakia that require the attention of the state and civil society (instability of the party system, the spread of extremism, political alienation, citizens' distrust of government institutions). At the present stage, Slovakia is looking for ways and mechanisms to fully realize the potential of the model of consolidated democracy.

Key words: *Slovak Republic, model of public and political development, consolidated democracy, development problems.*

Комарницький
Володимир Васильович

Місцеві організації політичних партій України в умовах реформи децентралізації

УДК 329-027.553:3.071.6](477)
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616-2020.1.04

Комарницький Володимир Васильович
аспірант кафедри міжнародної політики
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
вул. Університетська, 14, Ужгород, Україна

Реформа децентралізації – важливий складник системних змін у здійсненні влади в Україні. Вона уособлює один із каталізаторів нового етапу розвитку вітчизняних політичних партій, торкнувшись насамперед питання участі та ролі партійних організацій у формуванні і діяльності органів місцевого самоврядування.

Метою дослідження є з'ясування змін у функціонуванні партійних осередків, зумовлених децентралізаційною реформою в Україні. Реалізувати вказану мету та обґрунтувати й аргументувати окремі наукові припущення дало змогу застосування структурно-функціонального, інституціонального, історико-політологічного, прогностичного, соціологічного, компаративного підходів, методів фактологічного і контент-аналізу тощо.

З'ясовано, що представництва політичних партій зазнали впливу не стільки через курс на децентралізацію влади, скільки у результаті поступової зміни інституціональних умов формування органів місцевого самоврядування та обсягу їхніх повноважень, організації виборчого процесу та суперечностей, які їх супроводжували. Визначено, що безпосередні новації, які стосувалися партійних осередків, було закріплено у Виборчому кодексі України, зокрема, у контексті запровадження відкритих партійних списків на виборах депутатів низки місцевих рад. Наголошено, що вказаний документ не звузив і не розширив можливості політичних партій, а закріпив їхнє право брати участь у діяльності представницьких органів влади на місцях із відчутно більшими повноваженнями.

Для оптимізації партійної діяльності запропоновано впровадити стратегію організаційного розвитку політичних партій в Україні, яка б включала такі складники, як унормування практики постійно діючих партійних осередків, підвищення рівня політичної компетентності членів партій та професіоналізацію виборчих штабів партійних організацій, формування кадрового потенціалу для ротації місцевої політичної еліти, реалізацію принципу політичної відповідальності, починаючи з низового рівня тощо. Серед актуальних завдань – підвищення рівня довіри громадян до інституту політичних партій, як наслідок, збільшення авторитету партійного бренду, його позитивний вплив на рейтинг політичної сили.

Ключові слова: *політична партія, організація політичної партії, децентралізація влади, місцеве самоврядування, вибори, виборча система, політичний інститут.*

Вступ. Реформа децентралізації стала одним із каталізаторів нового етапу розвитку політичних партій в Україні. Водночас відцентрування влади можна вважати і певним випробуванням для партійних організацій, позаяк було невідомо, чи відповідають сучасним системним викликам їхні потенціал, функціональна спроможність і можливості, зокрема, на місцевому рівні. Актуалізувало з'ясування вказаних аспектів й ухвалення Виборчого кодексу України у грудні 2019 р., де, серед іншого, закріплено ті рівні представництва місцевого самоврядування, забезпечити які має кандидування саме від партійних організацій. Зауважимо, що кодифікований законодавчий акт нівелював практику формального існування місцевих осередків політичних партій, чим також зумовлено новий виток наукового інтересу до теми дослідження.

Існування загальнонаціональних потужних партій зазвичай сприймається як чинник внутрішньої консолідації суспільства, а регіоналізація партійного впливу може спричинити ідеологічне протистояння та дестабілізацію ситуації в країні. На нашу думку, унеможливити другий сценарій дасть змогу структурування партійного простору на основі залученості партійних осередків, особливо низового рівня, до формування органів місцевого самоврядування і подальшого здійснення управлінських і представницьких функцій на місцях.

Мета та завдання. Мета наукового дослідження сфокусована на з'ясуванні змін, зумовлених децентралізаційною реформою в умовах функціонування місцевих організацій політичних партій. Досягненню вказаної мети сприятиме розв'язання дослідницьких завдань, зокрема аналіз інституціональних чинників діяльності політичних партій на місцях і можливостей їхньої участі у формуванні представницьких органів влади через електоральний процес. Також важливо визначити рівень функціональної спроможності партій і відповідності їхньої структури новим викликам і повноваженням.

Методи дослідження. Під час з'ясовування політико-правових умов та обставин функціонування політичних партій, їхніх організацій на різних рівнях представництва було застосовано принципи структурно-функціонального підходу та теорію інституціоналізму. Визначити тенденції та запропонувати певну стратегію організаційного

розвитку політичних партій в Україні дали змогу історико-політологічний і прогностичний методи. Для обґрунтування та аргументації окремих положень, висловлених у науковій статті, використано соціологічний і компаративний підходи, метод фактологічного та контент-аналізу. Соціокультурний підхід дав можливість розкрити аспекти суспільного сприйняття та оцінки інституту політичних партій. Перераховані методи разом із загальнонауковими стали базовими у методологічному інструментарії наукового дослідження.

Результати дослідження. Децентралізація, якій у політико-інституціональному вимірі в Україні приділяється досить велика увага з боку держави, у класичній інтерпретації розуміється як процес, за допомогою якого діяльність певного суб'єкта або організації делегується від центрального рівня з авторитетними інституціями на нижчі рівні, зокрема, це стосується функцій планування та ухвалення рішень. Політична децентралізація передбачає зниження авторитету національних урядів у здійсненні політики, що забезпечується інститутом реформ, який або делегує певний ступінь автономії у прийнятті рішень місцевим виконавчим органам, або надає громадянам право обирати посадових осіб нижчого рівня, тобто регіональних рад [17, с. 428–457]. У директивних документах Програми розвитку ООН децентралізацію визначають як один із ключових елементів належного управління (Good Governance) поряд із сприянням розвитку спроможності населення, зростанням можливостей людей брати участь в ухваленні економічних, соціальних і політичних рішень, посиленням прозорості, підзвітності та відповідальності уряду тощо [13].

Конкретизуючи децентралізаційні механізми, звернімося до своєрідних угод, які передбачають:

– делегування, тобто передачу повноважень центром іншим урядовим рівням у державі, яка, по суті, залишається унітарною і в якій центр зберігає за собою право відкликати делеговані повноваження або обмежити їхнє використання;

– безпосередню передачу повноважень, зокрема законодавчої та виконавчої, а іноді й судової влади на інші рівні управління так, щоб вони мали суттєву автономію, але без повної передачі формального контролю з боку центру;

– регіональну автономію з наданням одній або кільком територіальним одиницям значного обсягу автономії влади, відмінного від інших регіонів;

– федералізацію, тобто розподіл на центральному рівні управлінських повноважень між регіонами так, що кожен із них отримує остаточну автономію у своїх сферах відповідальності [16, с. 5].

Розбалансованість обсягів делегованих повноважень завжди тягне за собою як ризики політичної дестабілізації, так і кризи суспільних відносин. Ще один можливий наслідок – це делегування вже існуючих ризиків і криз у політичній системі на нижчі рівні врядування. Світова практика напрацювала певні кейси, котрі дають змогу реалізувати механізми децентралізації, серед яких конституційні або законодавчі реформи, розширення повноважень законодавчих органів, створення дієвих громад, заохочення груп захисту інтересів, сприяння розвитку громадянського суспільства, розвиток інституту політичних партій.

Умови децентралізації у контексті функціонування політичних партій насамперед торкнулися саме питання їхньої ролі в діяльності органів місцевого самоврядування. Якщо раніше місцеві представницькі інституції не надто цікавили партії, більшість яких навіть не мали активних осередків у регіонах, то зараз за наявності широкого кола повноважень партійні структури включилися в місцеві виборчі кампанії. Ідеться про кілька етапів виборів в об'єднаних територіальних громадах і ранню підготовку до місцевих виборів 2020 р. [5, с. 126]. Науковці Лейденського університету у своєму дослідженні обґрунтовують тезу, що централізація діяльності уряду і націоналізація партійної системи взаємопов'язані. На думку нідерландських учених, партійні системи централізовані настільки ж, наскільки держава централізує владу. В умовах же децентралізації місцеві організації політичних партій отримують можливості, які співставляються з повноваженнями регіональних урядів (органів місцевого самоврядування) [15, с. 2–3].

Наукові розвідки щодо функціонування партійних осередків в Україні почали актуалізуватися лише з 2000-х рр. По-перше, йшлося про механізми формування місцевих органів влади (Г. Агафонова, С. Возний, В. Гладій, В. Гошовська), взаємодію політичних партій з органами місцевого самоврядування у межах розбудови громадянського суспільства (І. Артеменко, В. Місюра) або наукового обґрунтування курсу на децентралізацію влади (Я. Жаліло, О. Зварич, А. Октисюк, В. Романова). По-друге, дослідження торкнулися тем демократизації внутрішньопартійних відносин, зокрема й на рівні місцевих структур (С. Конончук, А. Кройтор, Л. Літвін, М. Тимченко) та нових тенденцій в організаційному розвитку політичних партій (В. Лебедюк, Р. Манайло-Приходько). В аналітичних колах навіть заговорили про «децентралізацію партій» як умову еволюції партійної, виборчої систем та інструмент боротьби з політичними проєктами.

Вплив на регіональні організації політичних партій мав не стільки визначений курс на децентралізацію влади, скільки поступова зміна нормативно-інституціональних умов формування об'єднаних територіальних громад, функціонування партій, організації виборчого процесу тощо. На практиці йдеться про ухвалення і подальші зміни у Виборчому кодексі України, законах України

«Про політичні партії в Україні», «Про добровільне об'єднання територіальних громад», «Про місцеве самоврядування в Україні» та інших.

Тонкощі нормативного врегулювання діяльності місцевих осередків політичних партій полягають у суперечності, закладеній у головних «партійних законах» – «Про політичні партії» та «Про місцеві вибори», а згодом і у Виборчому кодексі України. З одного боку, Виборчий кодекс надає місцевим організаціям партій рівне виборче право та право реалізовувати різні форми передвиборчої агітації (ст. 12), з іншого – Закон України «Про політичні партії» право фіксації порядку створення, загальної структури та повноважень обласних, міських, районних організацій політичної партії залишає за статутом партії (ст. 10) [2; 12]. Ба більше, Закон не містить чіткої вимоги щодо обов'язкової реєстрації партією своїх осередків у регіонах країни. Тож політичні партії отримують рівні права для нерівної кількості їхніх носіїв. Загалом же, у статутах більшості впливових вітчизняних політичних партій (як парламентських, так і позапарламентських) їхня організаційна структура формується з урахуванням адміністративно-територіального устрою України та складається з територіальних, місцевих і первинних організацій партії.

Як відомо, за допомогою муніципальних виборів регулюються питання періодичної зміни та формування органів місцевого самоврядування, і вони виступають універсальним демократичним способом реорганізації системи місцевої влади. Основне ж призначення місцевих виборів – це обрання представників усього населення певної територіальної одиниці, через яких можуть вирішуватися основні питання місцевого життя [1, с. 290]. Серед низки інституціональних змін і новацій на особливу увагу заслуговує ухвалений у грудні 2019 р. Виборчий кодекс України. Саме цей документ на законодавчому рівні актуалізував персоніфікацію регіональних організацій політичних партій, які кандидуватимуть своїх резидентів до відкритих списків на виборах депутатів до Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, міських (міста з кількістю виборців 90 тисяч і більше осіб) рад (ст. 192.2) [2]. Також документ й надалі фіксує в законодавчому полі багатопартійність і політичний плюралізм як основоположні засади виборчого процесу.

Регламентуючи загальний порядок висування кандидатів організацією партії, Виборчий кодекс, окрім законодавчої бази та положень статуту політичних партій, надає особливого значення зборам (конференціям) організацій партій, де вони формують список своїх кандидатів (ст. 2018). Ця процедура залишається одночасно і важливою публічною частиною участі партійних структур у політичному процесі, і формою прямої внутрішньопартійної комунікації. Принагідно наголосимо, що Виборчий кодекс, який еволюціонував із ряду законодавчих попередньо чинних і частково чинних й дотепер актів, своїми положеннями загалом не вплинув на обсяг можливостей політичних партій на місцях, а перш за все дав змогу їм формувати відповідні органи влади, що в умовах децентралізації отримали значні повноваження, зокрема, у фінансовій сфері.

Наступним етапом після формування відповідних представницьких органів місцевого самоврядування є запуск діяльності рад. Чинне законодавство, а саме Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначає, що з моменту визнання повноважень депутатів ради нового скликання рада обирає тимчасову президію з числа депутатів ради в кількості не більше п'яти осіб – представників партій (блоків), які набрали найбільшу кількість голосів на виборах [11]. Цей приклад, як і процедура відкликання сільського, селищного, міського голови, є свідченням утвердження визначальної ролі організацій політичних партій у формуванні дієвих місцевих органів влади.

Із початком розроблення стратегії децентралізаційної реформи в Україні та впровадження її етапів змінилася як роль партійних осередків, так і напрями їхньої активності. Якщо раніше територіальні організації політичних партій були інструментом досягнення загальних цілей партійного керівництва та лобістських груп (потрапляння до парламенту, перемога кандидата, висунутого партією), то в умовах самоврядності новостворених об'єднаних територіальних громад партійні осередки самі напрацьовують механізми та ресурси для конкурування на місцевому рівні. Мета – використати переваги децентралізації, зокрема фінансові преференції у вигляді субвенцій, сформувавши виконавчі комітети місцевих рад [6, с. 52]. На думку експертів Національного інституту стратегічних досліджень, реформа децентралізації загалом позитивно вплинула на політичні партії в Україні, стимулюючи великі партійні проєкти до розвитку власної регіональної мережі, що позбавляє їх такого традиційного для українських партій недоліку, як майже абсолютна «столичність» [4, с. 29].

Аналітик Міжнародного центру перспективних досліджень А. Октисюк убачає у розвитку політичних партій на місцевому рівні в умовах децентралізації такі тенденції:

– вихід на авансцену політичних партій, побудованих за горизонтальним принципом «знизу догори»;

– поступове зменшення ваги проєктів вождистського типу, котрі формуються за принципами бізнесових чи кланово-олігархічних інтересів;

– партійні бренди з метою кадрового підсилення та позитивного позиціонування розпочнуть рекрутинг «нових облич» із числа місцевих громадських активістів та інтелігенції;

– партійний праймеріз стимулюватиме внутрішньопартійну конкуренцію, що, у свою чергу, мінімізує втручання в місцеві справи партійних функціонерів із центрального рівня;

– позапарламентські партії отримають реальну можливість впливати на формування регіональної політики;

– розвиток і розбудова первинних партійних осередків стане першочерговим завданням для партій [7].

Виявлені тенденції, на нашу думку, підкреслюють необхідність упровадження стратегії організаційного розвитку політичних партій в Україні. Її складниками мають стати такі кроки, як:

– утвердження практики постійно чинних партійних осередків, що дасть змогу напрацювати ефективні алгоритми діяльності в електоральний період і сформувати фаховий кадровий апарат партії на місцях;

– підвищення рівня політичної компетентності як партійних функціонерів, так і симпатиків партії через розроблення і впровадження системних заходів ідеологічного спрямування, вивчення особливостей регіону, співпрацю з органами місцевого самоврядування, державної влади, громадським активом, адміністрування виборчого процесу тощо;

– формування спроможних партійних осередків, здатних оперативно трансформуватися зі структурного складника партії в дієву команду в складі представницького органу місцевої влади;

– професіоналізація членів виборчих штабів партій, що оптимізує електоральний процес і мінімізує ризики фальсифікацій і дискредитації інституту виборів як такого;

– реалізація принципу політичної відповідальності, починаючи з низового рівня народного представництва. В умовах невеликих громад простіше забезпечити виконання функцій контролю, нагляду, комунікації тощо.

На рівні локальної політики партії узагальнено беруть на себе такі функції, як участь у підборі й висуванні кандидатів, формування основних напрямів місцевого політичного курсу та розвитку громади загалом, контроль за діяльністю органів і посадових осіб місцевого самоврядування. Децентралізаційний чинник лише поглибив ці функції завдяки безпосередній участі політичних партій у постелекторальному процесі. Сучасна модель місцевого самоврядування в контексті завдань і ролей політичних акторів – це своєрідне відображення принципів поділу управлінських функцій у центрі. За наявних ширших повноважень на місцях участь у їхньому здійсненні великої кількості партійних організацій легітимізує політико-владні рішення у сприйнятті населення.

Ще один чинник, який набуває реального втілення в умовах децентралізаційної реформи, – це розширення джерел оновлення влади. Диктуючи запит на «нові обличчя», які мають здійснити перезавантаження політичної системи, суспільство в підсумку стикається з реальністю, в якій нові функції виконують представники старого політичного класу. Зумовлено це відсутністю так званого «ліфту управлінських еліт», який дає змогу забезпечити сталий перехід якісних кадрів із місцевого рівня на регіональний і у підсумку – на центральний владний рівень. Утвердження партійних преференцій у формуванні влади на вказаних рівнях дасть можливість партії як політичному інституту стати своєрідним постачальником кадрів для ротації політичної еліти.

Також важливо врахувати динамічний і мінливий соціальний контекст, адже тепер в Україні створено передумови для існування зворотного процесу підтримки партій. Ідеться про те, що місцевий позитивний імідж буде здатен каталізувати електоральну підтримку політичної партії загалом. Наголосимо, що наразі це лише гіпотеза, яка потребує емпіричного досвіду та дієвого механізму реалізації. У сучасних же умовах маємо ситуацію, коли рівень довіри до політичних партій перманентно падає, залишаючись у межах 60–70 % недовіри проти 15–16 % довіри до інституту [9]. Виняткові випадки коливань у напрямку прихильності були зафіксовані соціологами у революційні періоди (наприклад, 2004 і 2014 рр.). Це один із ризиків, які можуть спіткати місцеві осередки політичних партій, – негативний репутаційний вплив рейтингу політичного бренду на всі представництва партійної структури. Акцентуємо, що в Україні політичний рейтинг – це не лише кількісна дефініція, але й дієвий ресурс, який у перспективі трансформується у реальний мандат. Орієнтуючись на суспільні запит, попит і настрої, вітчизняна політика нерідко демонструє ігнорування чи то уникання партійного брендингу. Як приклад, під час виборів до ОТГ у грудні 2019 р. серед 84 обраних сільських і міських голів більшість становили безпартійні самовисуванці, а з 1717 обраних депутатів місцевих рад самовисуванцями були 752 особи (43,8 %) [8].

Реформа децентралізації, яка також передбачає зміни в адміністративно-територіальному устрої країни, дає змогу визначити перспективність представницьких органів влади, які формуватимуться, зокрема, й з членів політичних партій або ж виключно з них. Відповідно до положень ухваленого Кабінетом Міністрів України у грудні 2019 р. проєкту Закону «Про засади адміністративно-територіального устрою України», ця система передбачає існування Автономної Республіки Крим та областей на регіональному рівні, районів в областях – на субрегіональному та громад – на базовому рівні [10]. Отже, адміністративно-територіальна реформа торкнеться насамперед населених пунктів, які є спроможними до утворення

об'єднаних територіальних громад (сільських, селищних, міських територіальних громад), тоді як ради Автономної Республіки Крим, обласні та міські (з кількістю виборців понад 90 тис.) ради з відповідними повноваженнями формуватимуть представники регіональних організацій політичних партій. Західні аналітики охарактеризували стратегію створення ОТГ як фундаментальне переосмислення української моделі місцевого самоврядування, яка за умови правильного і послідовного втілення в підсумку призведе до радикального перетворення вищих рівнів нинішньої територіальної архітектури країни [14, с. 17–18].

Протягом трьох виборчих кампаній (2017, 2018, 2019 рр.) свою адаптивність до умов децентралізації та готовність до політичної боротьби на місцевому рівні у новостворених об'єднаних територіальних громадах продемонстрували понад пів сотні українських партій. Загалом у зазначений період можна було спостерігати кілька сплесків політичної активності партійних осередків – масштабні вибори в об'єднаних територіальних громадах у жовтні 2017 р., грудні 2018 р. та грудні 2019 р., проведення виборів Президента України та депутатів Верховної Ради України у 2019 р. із виходом на авансцену як нових партій («Слуга народу», «Голос»), так і політичних сил, що зазнали ребрендингу (партія «Європейська солідарність»). Попри те, що реформа децентралізації ще триває, лише дві з п'яти парламентських партій під час передвиборчої кампанії заявили про пріоритет її подальшого впровадження у своїх програмах. Ідеться про політичні партії «Слуга народу» та «Європейська солідарність» [3]. Отже, децентралізаційний вектор зберегли ті політичні сили, які активізували реформу, і ті, за чиєї каденції вона має бути остаточно завершена. Зауважимо, що на парламентських виборах 2014 р. децентралізація була майже імперативною нормою у програмах провідних політичних партій України.

Висновки. Електоральний процес, що в Україні нерідко має ознаки перманентного та інклюзивного, можна розглядати як інституціональний лакмус у дослідженні функціонування місцевих осередків політичних партій. Період 2017–2020 рр. є унікальним часовим майданчиком для аналізу різних аспектів діяльності територіальних організацій партій і підстав для неї, зокрема політико-правових. Зауважимо, що ухвалений Виборчий кодекс України не звужує і не розширює можливості політичних партій у процесі формування місцевих органів влади, а лише інституціонально закріплює наявні ресурси та інструменти для партійної діяльності на місцях. У свою чергу, політичні партії мають активізувати свою діяльність на всіх рівнях, усвідомити не лише свою роль, але й відповідальність за проваджену регіональну політику.

Не беручи до уваги рівень розвитку інституціонального та правового підґрунтя функціонування територіальних організацій, партії заявили про себе як про рушіїв реалізації інтересів, насамперед, політичного класу загальнодержавного рівня, а також місцевих еліт, що у межах реформи децентралізації отримали реальні важелі впливу на здійснення політики в регіонах. Цей факт ще раз доводить актуальність законодавчого врегулювання та створення рівних вимог до структури політичних партій, умов для їхнього функціонування, які мають бути втілені у стратегії організаційного розвитку політичних партій в Україні. Надалі потребує унормування аспект фінансування регіональних організацій партій з огляду на зміну їхньої ролі та залученості в діяльність місцевих органів влади. З боку політичних партій має відбутися активізація інформаційно-комунікаційної функції на всіх рівнях партійної структури, адже саме комунікація забезпечує узгодження принципових позицій як партійного будівництва, так і міжінституціональної взаємодії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Агафонова Г. Порівняльний аналіз механізму формування органів місцевого самоврядування в Україні та Польщі. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї.* 2011. № 24. С. 290.
2. Виборчий кодекс України. *Законодавство України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20.
3. Відомості щодо реєстрації виборчих списків кандидатів у депутати. *Центральна виборча комісія*. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp400pt001f01=919.html.
4. Жаліло Я., Романова В., Шевченко О. Децентралізація влади: порядок денний на середньострокову перспективу. Аналітична доповідь. Київ : Національний інститут стратегічних досліджень, 2019. С. 29.
5. Комарницький В. Вітчизняні політичні партії в умовах децентралізації: можливості та функціональна спроможність. *Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції науковців, викладачів та аспірантів «Перспективи розвитку наукових досліджень у контексті глобалізаційних змін: освіта, політика, економіка, міжкультурна комунікація»*. Сєвєродонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля., 2019. С. 126.
6. Комарницький В. Умови та чинники функціонування місцевих осередків політичних партій у сучасній Україні. *Збірник матеріалів XII Всеукраїнської науково-практичної конференції «Модернізація політичної системи сучасної України: стан та перспективи розвитку».* Сєвєродонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2019. С. 52.
7. Октисюк А. Децентралізація як шанс для розвитку партій. *Українська правда.* 19 січня 2015 р. URL: https://www.pravda.com.ua/rus/columns/2015/01/19/7055328.
8. Оприлюднили результати перших виборів в ОТГ. *Аналітичний портал «Слово і діло».* 2019. URL: https://www.slovoidilo.ua/2019/12/27/novyna/polityka/oprylyudnyly-rezultaty-pershyx-vyboriv-oth.

9. Оцінка громадянами діяльності влади, рівень довіри до соціальних інститутів та політиків, електоральні орієнтації громадян (лютий 2020 р.). *Центр Разумкова*. URL: http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-diialnosti-vlady-riven-doviry-do-sotsialnykh-instytutiv-ta-politykiv-elektoralni-oriientatsii-gromadian-liutyi-2020r.

10. Про засади адміністративно-територіального устрою України : Проект Закону від 24 січня 2020 р. *Верховна Рада України* : офіційний веб-портал. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67986.

11. Про місцеве самоврядування в Україні. : Закон України від 21 травня 1997 р. (зі змінами). *Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80.

12. Про політичні партії в Україні. Закон України від 5 квітня 2001 р. (зі змінами). *Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14.

13. Decentralization: a sampling of definitions. *Working paper prepared in connection with the Joint UNDP – Government of Germany evaluation of the UNDP role in decentralization and local governance.* October 1999. URL: http://web.undp.org/evaluation/documents/decentralization_working_report.PDF.

14. Dudley W. Ukraine's Decentralization Reform. *Working Paper Research Division Eastern Europe and Eurasia*. 2019. № 1. P. 17–18.

15. Harbers I. Decentralization as a Condition of Party System Nationalization. *Leiden University.* 2008. P. 2–3.

16. Saunders Ch. Constitutional Design: Options for Decentralizing Power. *Policy Paper.* 2018. № 2. P. 5.

17. Spina N. Explaining political decentralization in parliamentary democracies. *Comparative European Politics.* 2013. № 11 (4). P. 428–457.

REFERENCES:

1. Ahafonova H. (2011). Porivnialnyi analiz mekhanizmu formuvannia orhaniv mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini ta Polshchi [Comparative analysis of the mechanism of formation of local governments in Ukraine and Poland]. *Suchasna ukrainska polityka. Polityky i politolohy pro nei*. № 24. S. 290 [in Ukrainian].

2. Vyborchyi kodeks Ukrainy [The Electoral Code of Ukraine]. Zakonodavstvo Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20 [in Ukrainian].

3. Vidomosti shchodo reiestratsii vyborchykh spyskiv kandydativ u deputaty [Information on registration of election lists of candidates for deputies]. Tsentralna vyborcha komisiia. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp400pt001f01=919.html [in Ukrainian].

4. Zhalilo Ya. (Ed.). (2019). Detsentralizatsiia vlady: poriadok dennyi na serednostrokovu perspektyvu [Decentralization of power: an agenda for the medium term]. Analitychna dopovid. Kyiv : Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. S. 29. [in Ukrainian].

5. Komarnytskyi V. (2019). Vitchyzniani politychni partii v umovakh detsentralizatsii: mozhlyvosti ta funktsionalna spromozhnist [Domestic political parties in the context of decentralization: opportunities and functionality]. *Materialy III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii naukovtsiv, vykladachiv ta aspirantiv "Perspektyvy rozvytku naukovykh doslidzhen u konteksti hlobalizatsiinykh zmin: osvita, polityka, ekonomika, mizhkulturna komunikatsiia".* Sievierodonetsk : Vyd-vo SNU im. V. Dalia. S. 126 [in Ukrainian].

6. Komarnytskyi V. (2019). Umovy ta chynnyky funktsionuvannia mistsevykh oseredkiv politychnykh partii u suchasnii Ukraini [Conditions and factors of functioning of local branches of political parties in modern Ukraine]. *Zbirnyk materialiv XII Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii "Modernizatsiia politychnoi systemy suchasnoi Ukrainy: stan ta perspektyvy rozvytku".* Sievierodonetsk : Vyd-vo SNU im. V. Dalia. S. 52 [in Ukrainian].

7. Oktysiuk A. (2015). Detsentralizatsiia yak shans dlia rozvytku partii [Decentralization as a chance for party development]. *Ukrainska pravda.* URL: https://www.pravda.com.ua/rus/columns/2015/01/19/7055328 [in Ukrainian].

8. Opryliudnyly rezultaty pershykh vyboriv v OTH [The results of the first elections to the amalgamated territorial communities were announced]. *Analitychnyi portal "Slovo i Dilo".* 2019. URL: https://www.slovoidilo.ua/2019/12/27/novyna/polityka/oprylyudnyly-rezultaty-pershyx-vyboriv-oth [in Ukrainian].

9. Otsinka hromadianamy diialnosti vlady, riven doviry do sotsialnykh instytutiv ta politykiv, elektoralni oriientatsii hromadian (liutyi 2020 r.) [Citizens' assessment of government activity, level of trust in social institutions and politicians, electoral orientation of citizens (February 2020)]. *Tsentr Razumkova*. URL: http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-diialnosti-vlady-riven-doviry-do-sotsialnykh-instytutiv-ta-politykiv-elektoralni-oriientatsii-gromadian-liutyi-2020r [in Ukrainian].

10. Pro zasady administratyvno-terytorialnoho ustroiu Ukrainy. Proekt Zakonu vid 24 sichnia 2020 roku. [On the principles of the administrative and territorial structure of Ukraine. Law Project of 24 January 2020]. *Verkhovna Rada Ukrainy* : ofitsiinyi vebportal. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67986 [in Ukrainian].

11. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini. Zakon Ukrainy vid 21 travnia 1997 roku (zi zminamy) [On Local Self-Government in Ukraine. Law of Ukraine of May 21, 1997 (with changes)]. *Zakonodavstvo Ukrainy*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80 [in Ukrainian].

12. Pro politychni partii v Ukraini. Zakon Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 roku (zi zminamy). [On Political Parties in Ukraine. Law of Ukraine of April 5, 2001 (with changes)]. *Zakonodavstvo Ukrainy*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14 [in Ukrainian].

13. Decentralization: a sampling of definitions. Working paper prepared in connection with the Joint UNDP – Government of Germany evaluation of the UNDP role in decentralization and local governance. October 1999. URL: http://web.undp.org/evaluation/documents/decentralization_working_report.PDF [in English].

14. Dudley W. (2019). Ukraine's Decentralization Reform. *Working Paper Research Division Eastern Europe and Eurasia.* № 1. P. 17–18 [in English].

15. Harbers I. (2008). Decentralization as a Condition of Party System Nationalization. Leiden University. P. 2–3 [in English].

16. Saunders Ch. (2018). Constitutional Design: Options for Decentralizing Power. *Policy Paper.* № 2. P. 5 [in English].

17. Spina N. (2013). Explaining political decentralization in parliamentary democracies. *Comparative European Politics*. № 11(4). P. 428–457 [in English].

Local organizations of political parties in Ukraine in conditions of decentralization reform

Komarnytskyy Volodymyr Vasylovych

Postgraduate Student
of the Department of International Politics
Uzhhorod National University,
Universytetska str., 14, Uzhhorod, Ukraine

Decentralization reform is an important element of systematic changes in power exercise in Ukraine. It embodies one of the catalysts of new stage of development of domestic political parties, touching, in the first place, upon a question of participation and role of party organizations in formation and activity of local governments.

The purpose of the study is to ascertain how operation of party centers has changed due to decentralization reform in Ukraine. To achieve the goal, to substantiate and support specific scientific assumptions the author applies structural-functional, institutional, historical-political, prognostic, sociological, comparative approaches, as well as factual and content analysis methods.

The author ascertains that representatives of political parties have been less influenced by the policy of decentralization of authority than as a result of gradual change of institutional conditions of formation of local governments and scope of their authority, organization of election process and accompanying contradictions. The paper determines that direct innovations which affected party branches were ratified in the Election Code of Ukraine, namely, in the context of introduction of open party lists during elections of deputies to local councils. The author emphasizes that the document has not narrowed or extended power of political parties, but conferred their right to participate in the activities of representative bodies of local governments with significantly enlarged authority.

In order to optimize party activities the introduction of strategy of organizational development of political parties in Ukraine is proposed. Such strategy assumes standardization of practices of currently operating party branches, increase of level of political competence of party members and professionalism of election headquarters of party organizations, formation of staff potential for the purpose of rotation of local political elite, application of the concept of political responsibility, starting with lower level. The urgent tasks are to increase the level of public confidence in the institution of political parties, and, as a consequence, to increase the authority of the party brand, its positive influence on the rating of political power.

Key words: *political party, organization of a political party, decentralization of power, local government, elections, electoral system, political institution.*

Місержи
Світлана Дмитрівна

Концепт справедливості та політика у сфері охорони здоров'я

УДК 321.01
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616-2020.1.05

Місержи Світлана Дмитрівна,
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри філософії, біоетики
та історії медицини
Національного медичного університету
імені О. О. Богомольця
бул. Тараса Шевченка, 13, Київ, Україна

Суспільна полеміка про справедливість активізується у зламні періоди розвитку суспільства. Таким періодом для України є нинішнє реформування суспільних відносин, зокрема у сфері охорони здоров'я. Пошук оптимальної системи охорони здоров'я супроводжується дискусіями між соціальними групами із приводу оцінки складових частин реформи саме з огляду на уявлення про справедливість.

Метою статті є визначення зв'язку між політичними доктринами та політикою в галузі охорони здоров'я через призму концепту справедливості.

Міждисциплінарний характер дослідження потребує застосування комплексу загальнонаукових та спеціальних методів, які забезпечують аналіз суспільних процесів на межі етики, політики й права: аналізу та синтезу, порівняльного та системного аналізу, історичного інституціоналізму.

Уявлення про справедливість є складовою частиною політичної культури, закладається в суспільний договір, на якому будується законодавче забезпечення системи охорони здоров'я. Введення моделей системи охорони здоров'я, які отримали назви «Система Семашка», «Система Бісмарка» та «Система Беверіджа», стали результатом реалізації відповідно соціалістичної, соціал-демократичної та соціал-ліберальної концепцій справедливості. Дві останні, залишаючись незмінними у своїй основі, у 1970-х роках зазнали впливу ліберальної концепції рівності можливостей, що виразилося в диверсифікації джерел фінансування та урізноманітненні форм власності. Натомість американська неоліберальна модель приватного фінансування охорони здоров'я дрейфувала в бік соціальної орієнтованості – введення широких соціальних програм, елементів обов'язкового страхування тощо. У сучасному світі вираженою є тенденція до створення систем охорони здоров'я, що охоплюють широкі верстви населення, під час комерціалізації високотехнологічних медичних послуг. Зростають вимоги до держави як відповідальної за здоров'я громадян під час визнання свободи, відповідальності кожного. Рішення щодо реформування системи охорони здоров'я України контрверсійні, відбивають боротьбу груп інтересів та характеризуються регресуючою реалізацією права на здоров'я.

Ключові слова: *справедливість, зрівняльна справедливість, розподільна справедливість, рівність можливостей, «Система Бісмарка», «Система Семашка», «Система Беверіджа».*

Вступ. Роздуми про справедливість мають давню традицію. У будь-якому суспільстві є певні уявлення про справедливе, що змінюються із плином часу, мають особливості в різних соціальних груп та індивідів. Численні теорії, концепції та підходи до розуміння справедливого дають змогу узагальнити, що воно відбиває уявлення про належне, зокрема допустиме (перш за все в етиці), рівне (в політиці та праві), співмірне (в економіці та праві).

Запит на справедливість у суспільстві посилюється залежно від того, наскільки процеси, що відбуваються, далекі від розуміння належного у критичної кількості найбільш активної частини суспільства. Політична еліта, яка бажає залишитися такою, змушена проводити реформи, частково задовольняючи цей запит, конструюючи в суспільній свідомості через мас-медіа та систему освіти позитивне ставлення до своєї політики і часто «нове» уявлення про справедливе.

Дискусії про справедливість завжди активізувалися у зламні моменти історії. І нині вони повертають опонентів до положень античної традиції, їх інтерпретації та розвитку в нових умовах: піфагорівського правила справедливості («рівним за рівне, нерівним за нерівне»); аристотелевської дилеми «рівність за кількістю або рівність за гідністю»; ідей римських юристів, які перенесли концепт справедливості у сферу права та стверджували, що право – це «наука про добре і справедливе», що «приписи права суть такі: жити чесно, не чинити шкоди іншому, кожному віддавати те, що йому належить» [11] Особливе місце займає полеміка між прихильниками утилітарного та кантіанського підходів до розуміння справедливого.

Метою статті є визначення зв'язку між політичними доктринами та політикою в галузі охорони здоров'я через призму концепту справедливості.

Методи дослідження. Міждисциплінарний характер дослідження потребує застосування комплексу загальнонаукових та спеціальних методів, які забезпечують аналіз суспільних процесів на межі етики, політики і права: аналізу та синтезу, порівняльного та системного аналізу, історичного інституціоналізму.

Результати. У будь-якому суспільства існують суттєві розбіжності з питань справедливого і несправедливого, особливо коли йдеться про чутливі для кожного напрями політики, пов'язані з базовими потребами людини, до яких належить і охорона здоров'я. Невипадково під час президентської виборчої компанії 2019 р. для агітаційного білборду кандидата у Президенти, голови

парламентського комітету з питань охорони здоров'я О.В. Богомолець було обрано слоган «Справедлива».

Ухвалення політичних рішень у суспільстві ускладнюється співіснуванням різних ціннісних систем координат. Якщо, наприклад, рішення на основі утилітарного розуміння справедливості в одних сферах приймаються суспільством, то в охороні здоров'я, коли йдеться про життя і здоров'я людини, такі рішення, як правило, категорично відкидаються. Досить згадати історію прийняття в Україні закону, що регулює відносини в галузі трансплантології, умови його прийняття, центри впливу, компромісність схваленого варіанту і проблеми, через які він не працює. Дійсно, суспільство завжди проявляє бажання перенести етичні норми і принципи з етичної площини в політико-правову, законодавчу.

Як відомо. історично сформувалися чотири основні моделі системи охорони здоров'я: «Система Бісмарка»; «Система Семашка»; «Система Беверіджа»; Американська система приватного фінансування.

Наприкінці XIX ст., як спроба подолання конфлікту між уявленням про справедливий устрій суспільства та його реаліями, народжується ідея соціальної держави, в якій перше ініціюється створення державних систем охорони здоров'я, покликаних реалізувати право кожної людини на медичну допомогу. Так, у 1880-х роках у Німеччині була введена перша державна модель обов'язкового медичного страхування – «Система Бісмарка». Солідарна за своєю суттю, вона передбачає діяльну участь (страхові внески) усіх громадян та їх доступ до медицини. Її впровадження стало результатом політичного тиску соціал-демократів і прагнення запобігти зростанню робітничого руху. У той час в Україні як частині Російської імперії реалізується ідея земської медицини, яка мала розширити охоплення різних соціальних груп медичною допомогою. Після Першої світової війни в Радянській Україні була проголошена рівність прав на медичну допомогу незалежно від майнового статусу, повсюдно введені лікарські дільниці та почалося створення централізованої державної системи охорони здоров'я на основі єдиного медичного фонду, який був консолідований до державного бюджету. Ця система отримала згодом назву «Система Семашка».

Ідеологія створення національних систем охорони здоров'я, що визнає справедливою відповідальність держави за життя й здоров'я громадян, широко втілюється в Європі в практику після Другої світової війни. Це стало результатом осмислення колосальних людських втрат першої половини XX ст. Невипадково в 1948 р. держави-члени ООН прийняли Загальну декларацію прав людини та заснували Всесвітню організацію охорони здоров'я (далі – ВООЗ), артикулюючи неможливість реалізації права на життя без забезпечення права на охорону здоров'я. Відповідно до ст. 1 Статуту ВООЗ мати найвищий досяжний рівень здоров'я є одним із основних прав кожної людини [15]. Це право накладає на держави низку юридичних зобов'язань щодо забезпечення належних умов для зміцнення здоров'я всіх людей без дискримінації.

Так, після Другої світової війни британці відмовилися від системи загального обов'язкового медичного страхування («Системи Бісмарка») і з 1948 р. переходять до системи державного фінансування, названої згодом ім'ям економіста Уільяма Беверіджа («Система Беверіджа»), який проводив соціальну реформу. На погляди У. Беверіджа вплинули ідеї Джона Кейнса щодо державного регулювання. Виходячи з ідей соціального лібералізму, У. Беверідж визнавав необхідність підвищення ролі держави в соціальній сфері, зокрема введення державної служби охорони здоров'я, що гарантує надання всім верствам населення безкоштовної медичної допомоги.

В Україні після Другої світової війни тривала подальша розбудова «Системи Семашка» на основі державного бюджетного фінансування, структури лікарських дільниць, створення лікувальних установ трьох рівнів з урахуванням адміністративно-територіального поділу держави.

Таким чином, після Другої світової війни європейські суспільства продовжували демонструвати запит на перехід від приватної платної медицини до створення національних систем охорони здоров'я. Це було умовою «виживання» після трагедій першої половини XX ст. Цікаво, що США, де діяла платна приватна охорона здоров'я, змушені були у 1965 р. ввести у сферу медичного обслуговування дві спеціальні державні програми: «Медікейд» для найбільш нужденних та «Медікейр» для пенсіонерів.

Проте структурна криза кінця 1970-х – початку 1980-х років, викликана різким підвищенням ціни на нафту, призвела до скорочення надходжень до держбюджету й стала однією із причин кризи соціальної держави. Прихильники неоліберальної ідеології обґрунтовували справедливість демонтажу елементів держави загального добробуту, зокрема згортання державних соціальних програм.

Криза політики соціальної держави стимулювала нові політико-філософські дискусії навколо концепту справедливості. У другій половині XX ст. було сформульовано низку теорій та концепцій справедливості соціалістичної та ліберальної спрямованості, покладених в основу успішної соціальної політики, зокрема у сфері охорони здоров'я. Із 1970-х років полеміка активізується в межах обговорення: концепції справедливості як «трансцендентального обміну» О. Хеффе, теорії

справедливості Дж. Адамса, Л. Портера та Е. Лоулера і, особливо, теорії справедливості Дж. Ролза, концепції рівності Р. Дворкіна. Так, Дж. Фостер, автор першого підручника з медичної антропології (1971), понад півстоліття вивчав соціально-економічні відносини в мексиканській селянській громаді і сформулював у своїх працях концепцію справедливості як «обмеженого блага». Дж. Фостер дійшов висновку, що в громаді здоров'я розглядається як частина сукупного блага, яке обмежене і складається не лише з нерухомості, грошей, землі та худоби, а й здоров'я, любові, поваги, вдалого шлюбу, успішних дітей тощо. І якщо цих благ у когось багато, то це тому, що в інших їх менше. І справедливо витратити частину на інших членів громади, адже ці блага отримані за їх рахунок. Дж. Фостер вважав, що таке уявлення про справедливість тією чи іншою мірою зустрічається у всіх суспільствах, зокрема індустріальних [12]. Такою аргументацією, наприклад, обґрунтовується перевага зрівняльної справедливості перед розподільною, пояснюються уявлення про більшу справедливість прогресивної системи оподаткування порівняно з пропорційною.

Важливим етапом у розвитку концепту справедливості став вихід у 1971 р. роботи американського філософа та політолога Джона Ролза «Теорія справедливості». Він стверджує, що прагнення до створення справедливого суспільства може бути реалізоване, якщо в основу суспільного договору будуть закладені прийнятні для всіх принципи як результат вільної угоди, тому чесно будуть виконуватися державними інституціями та громадянами. Головний закладений у суспільний договір принцип має складатися з рівності політичних свобод та прав, що забезпечують рівність можливостей, обов'язків, прозорість роботи соціальних ліфтів. Але соціальні та економічні нерівності припустимі (дистрибутивна справедливість), якщо від них очікуються переваги для всіх або вони не погіршують положення найменш успішних членів суспільства. Справедливою буде й нерівність, яка дає переваги кожному. Вироблення принципів в такій чесній вихідній ситуації, на думку Дж. Ролза, може забезпечити стабільність та міцність демократії в плюралістичному суспільстві, отримати підтримку з боку громадян [18].

Модель справедливого суспільства на основі плюралістичного світогляду, ліберального принципу чесної рівності можливостей, що була запропонована Дж. Ролзом, піддавалася протягом десятиліть критиці справа (лібертаріанцями) та зліва (комунітаристами) [13].

На тлі економічної кризи, що викликала занепад соціальної сфери, зокрема охорони здоров'я, що супроводжувалися політико-філософськими полеміками, політика в галузі охорони здоров'я в європейських країнах переходить до диверсифікації джерел її фінансування (бюджетне фінансування, обов'язкове страхування, приватне страхування, приватна оплата) та урізноманітнення форм власності. Так, наприклад, незважаючи на певні успіхи «неоконсервативної революції», яка у Великобританії була названа політикою «тетчеризму», спроба демонтажу Національної служби охорони здоров'я викликала опір британців та була в цілому збережена. Залишилося державне гарантоване фінансування основного лікування, але пацієнт став оплачувати частину певних видів лікування самостійно (у такому вигляді збереглася й понині).

Слід сказати, що криза в охороні здоров'я в цей час була викликана й комплексом проблем, породжених розвитком самої медицини. Охорона здоров'я продемонструвала надзвичайну чутливість до реалізації неоліберальної парадигми справедливості. З одного боку, вона переробляє ліберальні цінності, постулюючи та формалізуючи принцип автономії пацієнта, правила інформованої згоди пацієнта, конфіденційності, достовірності тощо. Проте одним із центральних у новій біомедичній етичній системі визнається принцип справедливості як рівності і розподільності. Відповідальність за його реалізацію на макрорівні залишається у сфері державної політики (механізми перерозподілу ресурсів, скорочення дистанції різних соціальних груп до здоров'я тощо). Цікаво, що Конвенція про права людини та біомедицину (1997 р.) у ст. 2 визначає, що «інтереси і благо окремої людини превалюють над інтересами суспільства або науки» [16].

На початку нового тисячоліття (до 2014 р) США були єдиною економічно розвиненою країною, яка не мала цілісної системи медичного забезпечення усіх громадян. Реформування чинної системи охорони здоров'я, побудованої на приватному медичному страхуванні, ринковому механізмі розподілу ресурсів, було головною темою передвиборчої компанії Б. Обами. Його основною метою було охопити обов'язковим медичним страхуванням майже 50 млн. американців, які на 2009 р. не мали медичного страхового полісу. У першу чергу це були американці середнього класу, які були не в змозі придбати дорогі комерційні страховки собі та дітям, але при цьому їх доходи не дозволяли їм користуватися державною програмою субсидування Medicaid [10, с. 584]. Згідно з Obamacare придбання страхового полюса стало обов'язковим для всіх громадян (за відмову введений штраф). Цей рух від неоліберального підходу в бік створення соціально-орієнтованої національної системи охорони здоров'я для усіх громадян ще на стадії розробки зустрів опір (із боку фармацевтичного лобі, Республіканської партії). Під час передвиборної компанії Д. Трампа лунали заклики до демонтажу цієї системи, що було яскравим прикладом гострої боротьби зацікавлених груп у сфері охорони здоров'я.

Проте згідно з даними на 2018 р. понад 15 % американців залишаються незастрахованими. Наявність страховки теж не означає безліміт на медицину. Деякі страхові програми не покривають лікування хронічних хвороб. У США також є термін «недозастраховані» – так називають людей, чий пакет страхування включає дуже обмежений перелік [9].

При всій складності, суперечливості концепту справедливості ідея створення справедливої охорони здоров'я як рівних можливостей в отримання медичної допомоги лежить в основі глобальної політики в галузі охорони здоров'я ВООЗ. Підхід Дж. Ролза до справедливості як чесної рівності можливостей теоретико-методологічно розширено Комісією в дослідженні і формуванні глобальної політики в галузі рівності можливостей концепцією справедливості лауреата Нобелівської премії (1998 р.) Амарт'я Сена. Він є розробником концептуальної структури індексу розвитку людського потенціалу, який публікується ООН у щорічному звіті про розвиток людського потенціалу з 1990 р. Індекс розвитку людського потенціалу (з 2013 р. Індекс людського розвитку /ІЛР/) був створений для того, щоб: підкреслити, що люди та їх можливості мають бути кінцевими критеріями для оцінки розвитку країни, а не лише економічного зростання; поставити під сумнів вибір національної політики, поставивши запитання, яким чином дві країни з однаковим рівнем ВНД на душу населення можуть досягти різних результатів в області людського розвитку; стимулювати дебати про пріоритети державної політики. ІЛР – це зведена міра середнього рівня досягнень у ключових аспектах людського розвитку: довге і здорове життя, знання і гідний рівень життя [17].

У контексті реформування охорони здоров'я в Україні слід зазначити, що основними компонентами права на здоров'я ВООЗ розглядає: наявність, доступність, прийнятність та якість медичних товарів, послуг, установ, а також програм для всіх. Так, наприклад, доступність має чотири параметри, що взаємно перетинаються: недискримінація; фізична доступність; економічна доступність; доступність інформації. У документах ВООЗ наголошується на необхідності прогресуючої реалізації права на здоров'я на основі використання максимальних наявних ресурсів, неприпустимості регресу. Скорочення цих ресурсів, наприклад, з утилітарної точки зору розглядаються як регресуюча реалізація права на здоров'я [19].

У зв'язку з вищесказаним звертають на себе увагу такі показники розвитку української охорони здоров'я. Лише у 2012–2017 рр. в Україні було закрито майже 800 лікарень, число лікарняних ліжок також скоротилося на 23,5 % [3]. При цьому у країні найвища смертність в Європі, навіть порівняно з пострадянськими державами. Наприклад, вона у чотири рази вище за сусідню Білорусь [1]. Рівень народжуваності в Україні постійно скорочується. Наприклад, у 2018 р. народжуваність впала на 7 % порівняно з 2017 р. [6].

Колишня голова парламентського комітету з охорони здоров'я О. Богомолець у жовтні 2017 р. наводила приклад, що черга для того, щоб потрапити в «Охматдит», становить чотири місяці, зокрема й на лікування дитини, якій воно потрібне зараз. Водночас в «Охматдиті» наявні 400 вільних ставок і лише за рік звільнилися 50 докторів та 150 медсестер. За останні два роки з України виїхали 66 тис. лікарів. Це О. Богомолець оцінювала як наслідок дискримінаційної державної політики [2]. Вітчизняні реформатори вважають каменем спотикання своїх перетворень ст. 49 Конституції України, що зберігає соціалістичну парадигму організації охорони здоров'я, при тому що вона вже передбачає право кожного не лише на охорону здоров'я, медичну допомогу, а й на медичне страхування, а також утворення медичних закладів всіх форм власності. Тому шляхом ідеологічного розмивання зазначеної статті стало «розведення» понять «медична допомога» та «медична послуга». Так, Конституційний Суд України у травні 2002 р. зазначав необхідність врегулювання поняття «медичної допомоги», а також умов запровадження медичного страхування та порядку надання медичних послуг. Водночас КСУ визнав неможливим стягнення із громадян плати за медичну допомогу, зокрема у формі обов'язкових страхових платежів [10, с. 585].

Проте дивним чином вже два роки гроші «ходять» за пацієнтами первинної ланки. Її реформування є прикладом регресуючої реалізації права на здоров'я, оскільки згорнута робота значної кількості лікувальних установ першої ланки медичної допомоги, чим збільшена фізична дистанція між нею та пацієнтом. Унаслідок введення обов'язкового укладання договору між лікарем та пацієнтом фактично руйнується дільнична система організації охорони здоров'я. «Зоною відповідальності» лікаря, насправді, перестає бути здоров'я усієї сім'ї, пацієнтів, що проживають на території дільниці, їх санітарне просвітництво. Якщо додати до цього фактичну ліквідацію медико-санітарної служби в Україні, п'ятирічну відсутність підготовки фахових епідеміологів, то не слід очікувати найближчим часом покращення показників захворюваності на соціально небезпечні інфекції (перш за все ВІЛ/СНІД, туберкульоз), за рівнем поширення яких Україна займає одне з перших місць в Європі.

До того ж сьогодні пацієнт підписує з лікарем декларацію, а не договір, який має передбачати обсяги, зміст та умови надання медичних послуг. Підписавши декларацію, пацієнт певною мірою стає заручником умов, які будуть закладені в майбутньому договорі, з текстом якого пацієнт не може

наразі ознайомитися у зв'язку з його відсутністю [14]. Про те, що в Україні спостерігається гострий дефіцит лікарів первинної медичної допомоги, внаслідок чого багато українців не мають змоги укласти декларацію із сімейнім лікарем, терапевтом чи педіатром, публічно заявлялося Уповноваженою Верховної Ради України з прав людини Л. Денісовою [7].

За даними колишнього міністра охорони здоров'я України З. Скалецької, на 1 березня 2020 р. уклали декларацію із сімейними лікарями 29 млн. українців [11]. Як відомо, вимогою ВООЗ є фінансування національних систем охорони здоров'я на рівні не менше 6-7 % ВВП, за інших умов вона згортатиметься. Якщо навіть вірити оптимістам, що мінімально необхідний рівень фінансування в Україні здійснюється, то дослідження показують, що 50 % фінансування відбувається за кошти самого пацієнта або його родичів (сюди не входять платежі страхових компаній) [4]. Державна частка складає менше 4 % ВВП. Про крайню обмеженість цього ресурсу надходжень у галузь та можливість її розвитку свідчить те, що українці отримують найнижчі заробітні плати в Європі [8]. На тлі вищесказаного дивними є пропозиції щодо реалізації в Україні неоліберальної моделі, враховуючи, що, наприклад, на охорону здоров'я США витрачають 16,4 % ВВП (найбільший у світі показник). Близько 46 % грошей на охорону здоров'я виділяють федеральний уряд та уряди штатів, роботодавці сплачують 27 % витрат на охорону здоров'я, решту, 27 %, сплачують приватні особи [5]. Але й це не гарантує, як вже ми писали, всім громадянам справедливого рівного доступу до медичних послуг.

Висновки. Політика в області охорони здоров'я є однією з найчутливіших із точки зору уявлення суспільства про справедливе. Вона завжди виходить із певного внутрішнього уявлення про нього. Тому успішне реформування галузі вимагає глибокої експертної підготовки, включаючи дослідження ціннісних орієнтацій та соціальних установок у суспільстві: яким є переважне тлумачення рівності у сфері здоров'я; яким є уявлення про справедливе співвідношення можливостей та результатів у розподілі ресурсів охорони здоров'я; якими є уявлення про відповідальність держави та громадянина за його здоров'я; які принципи розподілу благ охорони здоров'я більш прийнятні тощо.

Незважаючи на всі складнощі раціонального осмислення концепту справедливості, можна говорити, що більшість авторів теорій справедливості формулюють її сутність через поняття рівностей – прав, свобод, умов, розподілу. Уявлення про справедливість є складовою частиною політичної культури, зокрема регулятором політики у сфері охорони здоров'я. Воно «закладається» в суспільний договір, на якому будується законодавче забезпечення охорони здоров'я. Існує кореляція між прийнятим (суспільним договором) підходом до розуміння справедливості та реалізованою моделлю системи охорони здоров'я.

Аналіз утворення національних систем охорони здоров'я свідчить про те, що вибір та законодавче оформлення її моделі корелює з концептом справедливості, що відбиває бачення більшості суспільства на даному етапі. Так, введення національних систем охорони здоров'я, які отримали назви «Система Семашка» та «Система Бісмарка», стали результатом реалізації соціалістичної та соціал-демократичної концепцій справедливості, «Система Беверіджа» – результатом втілення соціал-ліберального уявлення про справедливу охорону здоров'я. Дві останні, залишаючись незмінними у своїй основі, у 1970-тих років зазнали вплив ліберальної концепції рівності можливостей, що виразилося в диверсифікації джерел фінансування та урізноманітненні форм власності. Американська неоліберальна модель приватного фінансування охорони здоров'я дрейфувала в бік певної соціальної орієнтованості – введення широких соціальних програм, елементів обов'язкового страхування тощо. Нині вираженою є тенденція до створення систем охорони здоров'я, що охоплюють широкі верстви населення, за умови комерціалізації високотехнологічних медичних послуг. Зростають вимоги до держави як відповідальної за здоров'я громадян у визнанні свободи-відповідальності кожного. Рішення щодо реформування системи охорони здоров'я України контрверсійні, відбивають боротьбу груп інтересів та характеризуються регресуючою реалізацією права на здоров'я.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Богомолец О. В Украине смертность в четыре раза выше, чем в Республике Беларусь. URL: https://www.youtube.com/watch?v=Djw2ykr7Xco (дата звернення: 23.01.2020).
2. Богомолец О. Медицинская реформа – борьба за 100 миллиардов гривен, а не за здоровье людей. URL: https://www.youtube.com/watch?v=4gHbfHBWvL0&t=91s (дата звернення: 05.02.2019).
3. В Украине за пять лет было закрыто почти 800 больниц. URL: https://strana.ua/news/149268-v-ukraine-za-pjat-let-bylo-zakryto-pochti-800-bolnits.html (дата звернення: 23.02.2020).
4. Вахітова Г., Обрізан М., Сологуб І., Шаповал Н., Яворський П. Неефективні аспекти охорони здоров'я в Україні: чи справді якість відповідає ціні? URL: https://voxukraine.org/uk/neefektivni-aspekti-ohoroni-zdorov-ya-v-ukrayini-chi-spravdi-yakist-vidpovidaye-tsini/ (дата звернення: 02.02.2019).
5. Вацяк Я. Супрун розповіла про недоліки американської системи охорони здоров'я. URL: https://ukranews.com/ua/news/610304-suprun-rozpovila-pro-nedoliky-amerykanskoi-systemy-okhorony-zdorov-ya (дата звернення: 10.08.2019).

6. Демографічна ситуація в країні у 2013–2017 роках. URL: https://pon.org.ua/novyny/6104-demografchna-situacya-v-krayin-u-2013-2017-rokah.html (дата звернення: 05.02.2019).

7. Денисова каже, що в Україні бракує лікарів «первинки». URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2673529-denisova-kaze-so-v-ukraini-brakue-likariv-pervinki.html (дата звернення: 10.02.2019).

8. Зарплаты в Европе: какое место занимает Украина в рейтинге. URL: https://podrobnosti.ua/2219762-zarplaty-v-evrope-kakoe-mesto-zanimaet-ukraina-v-rejtinge.html (дата звернення: 20.01.2019).

9. Памятники римского права: Законы 12таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана. Книга Первая. Титул I. О правосудии и праве. URL: https://scicenter.online/kniga-rimskoe-pravo-scicenter/kniga-pervaya-titul-pravosudii-prave-iustitia-80890.html (дата звернення: 20.02.2020).

10. Перегуда Є.В., Місержи С.Д. Щодо проектів реформування охорони здоров'я та фінансового її забезпечення. *Держава і право*. 2009. № 45. С. 582–592.

11. Скалецька сказала, скільки українців вже підписали декларації з сімейними лікарями. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2887396-skalecka-skazala-skilki-ukrainciv-vze-pidpisali-deklaracii-z-simejnimi-likarami.html (дата звернення: 05.03.2019).

12. Христофорова О.Б. Антропологические подходы к изучению феномена колдовства. *Пространство колдовства.* Москва : РГГУ, 2010. Серия «Традиция-текст-фольклор: типология и семиотика». С. 11–59. URL: http://www.ruthenia.ru/folklore/hristoforova13.pdf (дата звернення: 05.03.2020).

13. Шавеко Н.А. Либертарианская и коммунитаристская критика взглядов Джона Ролза и их эволюция в работе «Политический либерализм». *Известия вузов. Правоведение.* 2018. № 2. С. 382–399. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/libertarianskaya-i-kommunitaristskaya-kritika-vzglyadov-dzhona-rolza-i-ih-evolyutsiya-v-rabote-politicheskiy-liberalizm/viewer (дата звернення: 06.03.2020).

14. Як обрати сімейного лікаря. URL: https://moz.gov.ua/jak-uklasti-dogovir-z-likarem (дата звернення: 10.02.2019).

15. Constitution of the World Health Organization. URL: http://apps.who.int/gb/bd/PDF/bd47/EN/constitution-en.pdf?ua=1 (дата звернення: 01.03.2020).

16. Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine. URL: https://www.coe.int/ru/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/090000168007cf98 (дата звернення: 07.03.2020).

17. Human Development Index (HDI). URL: http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi (дата звернення: 10.02.2020).

18. Rawls J. A Theory of Justice. URL: http://www.consiglio.regione.campania.it/cms/CM_PORTALE_CRC/servlet/Docs?dir=docs_biblio&file=BiblioContenuto_3641.pdf (дата звернення: 10.02.2020).

19. World Health Organization. Human rights and health. URL: https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/human-rights-and-health (дата звернення: 10.02.2020).

REFERENCES:

1. Bogomolets, O. (2017) V Ukraine smertnost v chetyire raza vyishe, chem v Respublike Belarus [A death rate in Ukraine is four times higher, than in Republic of Belarus]. URL: https://www.youtube.com/watch?v=Djw2ykr7Xco [in Russian].

2. Bogomolets, O. (2017) Meditsinskaya reforma – borba za 100 milliardov griven, a ne za zdorove lyudey [Medical reform is a fight for 100 billion of hryvnias, but not for the health of people]. URL: https://www.youtube.com/watch?v=4gHbfHBWvL0&t=91s [in Russian].

3. V Ukraine za pyat let byilo zakryito pochti 800 bolnits [In Ukraine almost 800 hospitals were closed for five years]. URL: https://strana.ua/news/149268-v-ukraine-za-pjat-let-bylo-zakryto-pochti-800-bolnits.html [in Russian].

4. Vahitova, G., Obrizan, M., Sologub, I., Shapoval, N., Yavorskiy, P. (2019) Neefektivni aspekti ohoroni zdorov'ya v Ukrayini: chi spravdi yakist vidpovidae tsini? [Uneffective aspects of health protection in Ukraine: is quality really corresponding to price?]. URL: https://voxukraine.org/uk/neefektivni-aspekti-ohoroni-zdorov-ya-v-ukrayini-chi-spravdi-yakist-vidpovidaye-tsini/ [in Ukrainian].

5. Vatsyak, Ya. (2019) Suprun rozpovila pro nedoliki amerikanskoyi sistemi ohoroni zdorov'ya [Suprun told about the lacks of the American system of health protection]. URL: https://ukranews.com/ua/news/610304-suprun-rozpovila-pro-nedoliky-amerykanskoi-systemy-okhorony-zdorov-ya [in Ukrainian].

6. Demografichna situatsiya v krayiniu 2013–2017 rokah [A demographic situation in country in 2013-2017]. URL: https://pon.org.ua/novyny/6104-demografchna-situacya-v-krayin-u-2013-2017-rokah.html [in Ukrainian].

7. Denisova kazhe, scho v Ukrayini brakue likariv «pervinki» [Denisova says that Ukraine is missing the doctors of «pervinka»]. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2673529-denisova-kaze-so-v-ukraini-brakue-likariv-pervinki.html [in Ukrainian].

8. Zarplatyi v Evrope: kakoe mesto zanimaet Ukraina v reytinge [Salaries in Europe: what place in rating is occupied by Ukraine]. URL: https://podrobnosti.ua/2219762-zarplaty-v-evrope-kakoe-mesto-zanimaet-ukraina-v-rejtinge.html [in Russian].

9. Pamyatniki rimskogo prava: Zakonyi 12 tablits. Institutsii Gaya. Digestyi Yustiniana. Kniga Pervaya. Titul I. O pravosudii i prave [Monuments of the Roman law: Laws of 12 таблиц. Institutes of Guy. Digests of Justinian. Book First. Title of I. About a justice and right]. URL: https://scicenter.online/kniga-rimskoe-pravo-scicenter/kniga-pervaya-titul-pravosudii-prave-iustitia-80890.html [in Russian].

10. Pereguda, E.V., Miserzhi, S.D. (2009) Schodo proektiv reformuvannya ohoroni zdorov'ya ta finansovogo yiyi zabezpechennya [About the projects of reformation of health protection and its financial providing]. *Derzhava i pravo*, 45: 582–592 [in Ukrainian].

11. Skaletska skazala, skilki ukrayintsiv vzhe pidpisali deklaratsiyi z simeynimi likaryami [Skaletska said how many Ukrainians had signed declarations with domestic doctors already]. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2887396-skalecka-skazala-skilki-ukrainciv-vze-pidpisali-deklaracii-z-simejnimi-likarami.html [in Ukrainian].

12. Hristoforova, O.B. (2010) Antropologicheskie podhodyi k izucheniyu fenomena koldovstva [Anthropological approaches to the studying of the witchcraft phenomenon]. *Prostranstvo koldovstva*. Moscow: RGGU. Seriya «Traditsiya-tekst-folklor: tipologiya i semiotika»: 11-59. URL: http://www.ruthenia.ru/folklore/hristoforova13.pdf [in Russian].

13. Shaveko, N.A. (2018) Libertarianskaya i kommunitaristskaya kritika vzglyadov Dzhona Rolza i ih evolyutsiya v rabote «Politicheskiy liberalizm» [Libertarianian and communitarianian critique of John Rawls looks and their evolution in work "Political liberalism"]. *Izvestiya vuzov. Pravovedenie*, 2: 382-399. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/libertarianskaya-i-kommunitaristskaya-kritika-vzglyadov-dzhona-rolza-i-ih-evolyutsiya-v-rabote-politicheskiy-liberalizm/viewer [in Russian].

14. Yak obrati simeynogo likarya [How to choose a domestic doctor] URL: https://moz.gov.ua/jak-uklasti-dogovir-z-likarem [in Ukrainian].

15. Constitution of the World Health Organization. URL: http://apps.who.int/gb/bd/PDF/bd47/EN/constitution-en.pdf?ua=1 (дата звернення: 01.03.2020).

16. Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine. URL: https://www.coe.int/ru/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/090000168007cf98 (дата звернення: 07.03.2020).

17. Human Development Index (HDI). URL: http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi (дата звернення: 10.02.2020).

18. Rawls J. A Theory of Justice. URL: http://www.consiglio.regione.campania.it/cms/CM_PORTALE_CRC/servlet/Docs?dir=docs_biblio&file=BiblioContenuto_3641.pdf (дата звернення: 10.02.2020).

19. World Health Organization. Human rights and health. URL: https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/human-rights-and-health (дата звернення: 10.02.2020).

Concept of justice and health care policy

Miserzhi Svitlana Dmytrivna

Candidate of Political Sciences,
Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of Philosophy, Bioethics
and History of Medicine
Bogomolets National Medical University
Tarasa Shevchenka boulv., 13,
Kyiv, Ukraine

The social discussions of justice are intensified in the crucial moments of history. This is a moment for Ukraine, in particular, to reform its health care system. The search for the optimal system is accompanied by discussions between different social groups over the assessment of the reform components from the perspective of justice.

The purpose of this article is to analyze the connection between political doctrines and health care policy through the lens of the concept of justice, and the impact of this concept on the formation of health care models.

The interdisciplinary nature of the study requires the application of a set of general scientific and specific methods that ensure the analysis of social processes on the boundary of ethics, politics and law: analysis and synthesis, comparative and systematic analysis, historical institutionalism.

The idea of justice is a component of political culture, embedded in a social contract, which builds the legislative support for the model of the health care system. The analysis of national health systems shows that the choice and legislative design of their models correlates with the concept of justice, which reflects the vision of the majority of society at this stage. For example, the introduction of national health systems, which have been named "Semashko System", "Bismarck System", and "Beveridge System" have resulted from the implementation of socialist, social-democratic, and socio-liberal concepts of justice. The latter two, while remaining unchanged basically, were influenced by the liberal concept of equality of opportunities in the 1970s, resulting in some diversification of funding sources and of ownership. The US neoliberal model of private healthcare financing has drifted toward a certain social orientation – the introduction of broad social programs, the elements of compulsory insurance, and more. In the modern world, there is a tendency to create healthcare systems that cover a wide range of population, with the commercialization of high-tech medical services. The demands for the state as responsible for the health of citizens in recognition of everyone's freedom-responsibility are growing. Decisions to reform the Ukrainian health care system are controversial, reflect the struggle between interest groups and are characterized by a regressive exercise of the right to health.

Key words: *justice, equitable justice, distributive justice, equality of opportunities, Bismarck System, Semashko System, Beveridge System.*

Шедяков
Владимир Евгеньевич

Мифы межпарадигмального перехода

УДК 32.01:323.1
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616-2020.1.06

Шедяков Владимир Евгеньевич
доктор социологических наук,
независимый исследователь

Актуальность темы статьи определяется как благотворностью особенностей переходного периода общественного развития для распространения мифов, так и весомым значением мифов для определения последующей траектории жизни страны. Предмет исследования – природа, характеристики и возможности воздействия мифа на переходное состояние общества. Цель статьи – выявление и характеристика черт мифа, свойственных переходному состоянию общества применительно к отличиям нашего времени и возможностям оптимизации организационно-управленческого арсенала. Методология проведения работы базируется на общей теории общественного развития применительно к исследованию переходных эпох, а также изучении особенностей мифа как основы регулятивных воздействий. Информационную базу исследования составляют нормативные акты, отечественные и зарубежные публикации, исследования по вопросам развития самоорганизации, инструментарии сознательного воздействия на социально-политические процессы. Результаты работы: проведен анализ подходов и возможностей / ограничений использования инструментария мифа для воздействия на социально-политические процессы. Предложены пути повышения его продуктивности. Так, миф – средство формирования отношения, а потому выступает фактором восприятия окружающей среды и воздействия извне: на человека, группу / слой, общество. Вместе с тем переходный межпарадигмальный период сталкивает не только стратегии прошлого и будущего, но и варианты возможных перспектив. Сейчас половодье мифов объективно нарастает как из-за «текучей реальности» новой эпохи, так и из-за сжатости сроков бурных перемен. В борьбе перспектив и орбит дальнейшего развития событий существенной становится субъектность перемен: кто и в чьих интересах их осуществляет. Соответственно, какие-то из мифов становятся доминантными, государственно одобряемыми, какие-то – подавленными. Между тем характер формирующейся эпохи делает важнейшим фактором международной и внутренней жизни осознанную активность. Таким образом усиливается противоречие между манипулируемостью и сознательным выбором, лёгкостью в управляемости и качеством мышления. Резкое расширение поля рисков и возможностей с парадигмальными трансформациями увеличивает требования как к менеджерам, так и к народному контролю за ними. Максимизация просоциальной творческой активности включает отнюдь не только сферы. Результаты работы позволяют использование материала статьи как в образовательном процессе, так и на практике.

Ключевые слова: *общество, трансформация, развитие, общественная парадигма, переходный период, миф, управление, информационное воздействие.*

Ещё погружённый в старые представления, но уже лишённый стабилизирующих основ … жизни, десоциализированный, одинокий, смятённый, человек мог понять себя лишь как величину сакральную и, чтобы обрести равновесие, перемещал себя из обыденного в сакральный мир.
М.Б. Плюханова

Введение. Всегда жизнь преподносит сочетания рационализма и иррационализма. Всегда есть основания для осмысления в русле гностицизма и агностицизма – в разной мере при разнообразных образах смысла и моделях культуры, различном жизненном пути [5; 9; 14; 16]. Во времена форсированных трансформаций человек и общество взыскуют откровений. Одновременно переходный период дарит возможность – и риск – открытий. Удержать баланс вечных истин и востребованных логикой истории подходов в меняющейся среде тем сложнее, чем глубже и стремительней встряска, дробней и непостоянней социальные, технические и природные условия.

Определение цели. Качественная футуродиагностика и социально-политическое программирование предполагает опору на знание природы, характеристики и возможности воздействия мифа на переходное состояние социокультурной ткани. Соответственно, смена эпох обостряет борьбу за мифы. И это отнюдь не только «покушение на миражи». Зачастую приходится расплачиваться и людям-символам. Вместе с тем усиление тенденций к формированию общества знаний накладывает свои акценты на средства и возможности познания, его политическое значение. Поэтому **цель** статьи – выявление и характеристика черт мифа, свойственных переходному состоянию общества применительно к отличиям нашего вре-

мени и возможностям оптимизации организационно-управленческого арсенала.

Теоретико-методологическими основаниями исследования являются, прежде всего, разработки А.И. Аверьянова, К. Армстронга, А.С. Ахиезера, С.С. Батенина, М.М. Бахтина, У. Бека, Ю.М. Бородая, Ф. Броделя, А.В. Бузгалина, В.Ф. Бурлачука, И. Валлерстайна, В.С. Выгодского, Э. Гидденса, В.И. Дрожжинова, В. Зомбарта, А.Н. Ермоленко, П.С. Ещенко, В.А. Звиглянича, А.А. Зиновьева, С.Г. Кара-Мурзы, В.В. Кизимы, А.И. Колганова, Т. Куна, Дж. Курта, Д.С. Лигачёва, М.С. Лангштейна, А.Я. Левина, В.А. Лекторского, С.Н. Мареева, К. Маркса, Б.В. Межуева, М.П. Мчедлова, А.В. Павлова, В.И. Панибратова, В. Парето, С.П. Первушина, Ю.К. Плетникова, Е.Г. Плимака, Н.Л. Поляковой, Я.А. Пономарёва, К.Ю. Райды, Е.Я. Режабека, Г. Рейнгольда, В.Н. Сагатовского, Т. Сакайи, Л.Н. Сергеевой, Ж.Э. Сореля, Ю.А. Тихомирова, В.И. Толстых, Дж. Урри, Й. Хейзинги, В.П. Фофанова, Э. Фромма, Ж. Эллюля, А. Этциони, а также изучение природы, общественной роли и возможностей мифов К.А. Богдановым, А. Голаном, Р. Кайуа, Дж. Кэмпбеллом, А.Н. Кольевым, А.Ф. Лосевым, Ю.М. Медведевым, Л.В. Рязанцевой, К. Фладом, М. Элиаде и др. Возможности создания и закрепления установок, способных выстраивать под себя всё мировоззрение: индивидуальное и общественное, – исследовали И.П. Павлов, А.А. Ухтомский, Дж. Овертон и проч.

Результаты. Природа мифов позволяет интегрировать воедино явные и неявные формы знания с мировоззренческими постулатами, опирающимися на базовые ценностно-смысловые комплексы. Когда привычные общественные, технические, а то и природные основы истончаются и перестают задавать «коридор свободы», у человека и общества возникает боязнь перемен. Слабые тянутся не к истине, а к комфортной для себя картине мира и интерпретации событий. Формы «бегства от свободы» часто дополнительно стимулируют слитные мыслительные блоки, упрощающие восприятие прошлого, настоящего и будущего посредством вписывания информационных элементов в приемлемую картину жизнеустройства и попыток отвергать неудобное (например, как недостоверное). Да и перенасыщение информацией также подталкивает к моделированию схем интерпретации окружающей действительности, позволяющему не брать на себя сложные вопросы познания и выбора, а комфортно употреблять предоставленные временем возможности. Избыток информации приводит к её инфляции, обостряет проблему ее отбора и интерпретации. В результате растёт объём «серого шума». Синтетизм же и эклектичность мифического восприятия (в т. ч. в политической сфере) делают ненужной напряжённую рефлексию, позволяя «автоматизм» интерпретаций и «достройку» недостающего. В то же время глобализация неизбежно порождает и усиливает потенциал регионализации, которая закрепляет специфичную систему социальных символов и мифов, определенных «культурных координат» каждого человека как человека социального [6; 12; 13; 15].

Тем самым, с одной стороны, половодье мифов объективно подталкивается как «текучей реальностью» новой эпохи, так и спрессованностью перемен. С другой стороны, миф дополнительно усиливает искус манипулятивного использования «обратной связи»: общество – человек, деградации мышления и «усыпления» критичности и рефлексивности сознания, выступая эффективным орудием обеспечения соскальзывания в желательном направлении (например, соответственно «окну Овертона», программам Шарпа и т. д.). При неорганичном же состоянии общества (например, вследствие культуртрегерских попыток элиты) использование привычных для других обществ процедур скрывает совсем иной смысл. Тогда резко увеличиваются и возможности регуляторного использования преобразованных и иррациональных форм для интеграции качественно различных секторов социальной жизни, и арсенал средств «перелива проблемности» (внутренней и внешней жизни). Таким образом использование мифа становится серьёзным орудием конкурентного давления. В свою очередь, эффективная защита национальных интересов в нестабильных условиях тем более акцентирует качество целеполагания, понимание интересов других субъектов, такт и гибкость во взаимодействии с ними. Упорство в отстаивании коренных национальных интересов связано с упрочением государственности и народного суверенитета. Создание адекватных эпохе смыслов – вопрос сохранения идентичности и национальной, и региональной (прежде всего, культурно-цивилизационных миров). Отношение к мифам становится важным ресурсом не только восприятия происходящего, но и развития ментальных матриц, жизнеспособности и формообразования ценностно-смысловых комплексов. Напротив, разрушение (в частности, за счёт конструирования и подмены мифов) базовых ценностно-смысловых комплексов превращает народ в строительный элемент другой / других цивилизаций. Мировоззренческая обработка событий решается и в рамках идеологических ресурсов геостратегической конкуренции, где миф – инструмент влияния. Средства массовой коммуникации не просто пассивно доносят с той или иной мерой эффективности образ – они активно продуцируют смыслы, вбрасывая их в разные группы населения. Соответственно, национальные интересы, воплощаемые в процессах коммуницирования, выше коммерции, а опасность превалирования частной

заинтересованности чиновников над принципиальными целями государственности и народного суверенитета требуют постоянного контроля [1; 2; 3; 8].

Вместе с тем переходный период сталкивает не только стратегии прошлого с будущим, но и варианты возможных перспектив. Естественно, опора на мифичность восприятия позволяет закреплять в общественном и индивидуальном сознании (а также бессознательном) определённые стереотипы и восприятия, и реакций на происходящее, закладывая алгоритмы выбора. Возможна ситуация, когда, сохраняя творческий потенциал и полагая, что действует по своей воле, объект воздействия воспроизводит заложенные извне схемы. Причём подсознание может привлечь самый нестандартный способ интерпретации и действий, о котором сознание даже не подозревает, – но «вытягивание» его требует иногда длительных практик трансформации психофизических систем. Так, может стать крайне практичным внедрение ментальных клише. При активном информационном и психофизическом воздействии и изменении социальной картины с внесением социального вируса возможным становится феномен «внешнего самоуправления», когда, думая, что якобы руководствуется исключительно собственными интересами, объект реализует чужую стратегию по встроенному в его миропредставление плану. То есть отчуждение достигается в основном не потерей своего содержания, а отравлением чужой «начинкой». Причём может быть целесообразным (во внешней управленческой стратегии) маскировать деятельность несамостоятельных уже объектов под стихийное преследование ими своих целей. Соответственно, изменение скрытой мотивации становится элементом методики внедрения идей. Собственные цели на бессознательном уровне подменяются внешними. Например, опора на ведущие системные символы и психокомплексы позволяет, минуя барьеры критичности, закрепить информацию в подсознании человека, соответствующим образом окрасив её. В свою очередь, это создает нужную установку, перестраивает под себя другие сведения и закрепляет нужную интерпретацию. Таким образом, формируется «информационный якорь» и «информационная установка» восприятия и реакции. В то же время создание и трансформация мифически-символьных конструкций сохраняет компенсаторную (относительно информации и недостаточных / отсутствующих институтов социальной рациональности) функцию и, соответственно, тесно связано с механизмами действия принципа превращённых (преобразованных) социально-информационных форм (в т. ч. для управления политическими процессами).

Впрочем, возбуждённые внешними эмоциями резервы организма (индивидуального и общественного) могут быть колоссальными. Введение человека в состояние измененной психики позволяет ему воспринимать иначе и больше взаимосвязей, чем в состоянии покоя. Эта комплексная обработка порождает социальные потоки «подконтрольных творцов»: фактически – «социальных зомби», но с возможностями творческой инициативы – в первую очередь, среди носителей признаков латентной склонности к определённому типу информационного и психофизического воздействия. Соответственно, подчиняясь доминантной установке, человек сам встраивает в свою жизнедеятельность необходимые фрагменты, домысливает то, что не получает, и интерпретирует происходящее. Значительное влияние осуществляется при опоре на ведущие символы и родовые архетипы, на коллективное восприятие действительности толпой. Люди обычно не видят того, чего не ждут увидеть. Так что могут быть заранее созданы и заложены ситуации («социальные и индивидуальные автоматы»), которые будут предусматривать стандартные решения и способные менять векторы желаний, их силу и направленность. Впрочем, несмотря на наличие общих моментов информационных воздействий различных эпох, требования к ресурсам, их использованию при подготовке и проведении информационных воздействий во время использования новых средств распространения информации (в основном устных, газетных, радио, телевизионных или через Интернет) трансформировались. Таким образом, поскольку любого потенциального противника (в т. ч. и в информационном противостоянии) лучше моделировать заранее, то эффективным может быть метод фантомных сущностей, мнимой социальности и превращенных форм. Особенно – при филигранной психологической игре и изящных расчетах поведения, необходимости рефлексии конкурентов и союзников. Поэтому крайне актуальным является вопрос комплексного развития инфраструктурных отраслей (включая использование возможностей Интернета) страны на уровне, адекватном требованиям постсовременной действительности, и развития постсовременных технологий работы с информационным пространством, в частности – информационными воздействиями на политические процессы.

Неустойчивость формирующихся тенденций усиливает мифичность мировосприятия, которая может способствовать вытеснению одних социально-политических мифов другими. Эти трансформации закрепляют смену парадигм [4; 7; 10; 11]. Виртуальная реальность должна помогать развитию реальности материальной, а не пребывать в антагонизме с нею, не обеспечивать манипулирование её восприятием. Собственно, обеспечение торжества идеальной реальности и зиждется на стержневой роли нравственности в общественной

(в частности, хозяйственной) жизни. С нарастанием как материально-технической базы общественного производства, так и духовных практик закономерно повышается и значение (а значит, и давление) социального наследия. Культура существует в накоплении смыслов и вещей, их концентрирующих (по известному примеру, пила заключает функцию распиливания). Находящееся в ядре духовного производства воссоздание идеального фиксирует конкретно-историческое разнообразие социально-экономических процессов, проходящих, прежде всего, на уровнях материально-техническом (изменений потребительных стоимостей), социально-материальном (стоимостей) и социально-идеальном (форм стоимости).

Научные дискуссии вокруг регулятивных механизмов мифотворчества возвращают к вопросу о роли сакрального мифа в самоидентификации народа, в сохранении, освоении и использовании его базовых ценностей. Безусловно, сегодня контрпродуктивны попытки самоизоляции. Однако эффективность и укорененность любой успешной стратегии модернизации – в осторожном отношении к имеющемуся; создание устойчивой социальной перспективы обеспечивается и поддержкой «институционального баланса» развития и стабильности. Более того, гибкие технологии мягкой власти предусматривают для стимулирования желаемых поступков и повышения вероятности нужных событий опору на систему привлекательных образов и смыслов как для народа закрепленную столетиями опыта, так и для личности укорененную в пластах подсознания. Сакральная глубина социально-психологической мифологии зиждется на сложившейся вокруг ценностно-смысловых комплексов народной традиции. Таким образом, диапазон возможностей сакрального мифа в социальном управлении (в частности, манипулировании методами скрытого управления) на основе постсовременных практик даже расширяется, предоставляя и ценностные уровни инобытия политических доктрин. Иными словами, рост возможностей сакрального мифа в использовании преимуществ постмодерна и локализации его угроз демонстрирует роль ценностных ориентиров в деятельности культурно-цивилизационных миров; как известно, отношения глобальной конкуренции и сотрудничества охватывают также взаимодействие различных ценностных иерархий. То есть время формирует объективный заказ на повышение внимания к важнейшим артефактам прошлого цивилизации. Соответственно, умелая работа с мифом повышает вероятность использования мировых и региональных тенденций в своих целях, в том числе – для обеспечения конкретных форм реализация национальных интересов. Например, восприятие мира как события открывает возможность результативной работы с формами разрыва мнимого и действительного, сложных явлений социальной реальности, мнимой социальной стоимости, иррациональных и превращённых (преобразованных) механизмов. Когда информация, циркулирующая между системами, используется как инструмент социального управления, она несет определённое символическое и ценностное содержание, отражая культурные коды социального бытия и становясь детерминантой социальных трансформаций. Так, информационное воздействие – сложное междисциплинарное явление с такими аспектами: политологическим, социологическим, психологическим, технологическим и др., дающими основу для возникновения множества определений – соответственно, его различным аспектам, системам, подходам. Тем более это касается управленческой композиции информационного воздействия, которая выступает сложным явлением, где выделяются семантический, аксиологический, семиотический, коммуникативный, гносеологический, онтологический, казуальный, технико-технологический и другие аспекты. Причём актуализация мифически-символьных конструкций позволяет осуществлять информационное воздействие на различных уровнях личности, создавая разноуровневые управленческие композиции. Поэтому определенная расплывчатость границ между восприятием и воображением при подготовке и проведении информационных воздействий может быть использована целенаправленно. В частности, за счет управленческих композиций информационных воздействий может проводиться трансформация генетической памяти, усиливаться эмоциональная уязвимость населения и элиты, повышаться готовность к внешнему управлению (без малейших подозрений в манипулировании). Прежде всего, это базируется на моментах, не осознаваемых рационально: как известно, есть факторы, действующие на подсознательном уровне (в том числе и на подготовленные умы). А при смене парадигмы жизни на модели выживания усиливаются звериные инстинкты, управление переходит к худшим, которые побеждают благодаря гораздо большему арсеналу приемлемых для них действий. Так, путём применения мифически-символьных конструкций повышается вероятность успеха и при манипулятивной подаче информации, способно в определённой ситуации привести к трансформации черт всего общества или его значимых частей. Отсюда – дополнительные требования к вычленению из «информационного шума» сообщений, существенных для анализа и принятия решений.

В борьбе перспектив и орбит дальнейшего развития событий существенной становится субъектность перемен: кто и в чьих интересах их осуществляет. Соответственно, какие из мифов становятся доминантными, государственно одобряемыми,

какие – подавленными. Уходящие с авансцены истории классы и группы часто видели в своем поражении исчезновение государств. И все же в балансе геостратегических сдержек и противовесов государственные образования в определённом смысле опять возрождались. Но вот в какой степени государственные новообразования стали реинкарнацией великого прошлого, рефлексией возможностей, и какие исторические шансы были упущены безвозвратно и навсегда? Особенное значение для строго доказательного выявления этого имеет анализ столь качественно акцентированного феномена, как ценностно-смысловые комплексы. При этом смысловые иерархии, заложенные в предметах духовной и материальной культуры, фиксируются и в языковой системе, и в конфигурациях мифов и иллюзий. Соответственно, общекультурные признаки становятся важнее генетических особенностей. Впрочем, по общему правилу, новый вид создается на границе популяции – там, где нужно бороться за выживание, конкурировать и меняться. Вместе с тем, с одной стороны, бессмысленно строить будущее на песке: нельзя создать альтернативную идентичность вокруг ценностно-смысловых комплексов исторических неудачников, эгоистов или предателей. С другой стороны, под навязчивой маской политкорректности и при распространении идеалов серости стираются важнейшие черты и отличия культурно-исторического мира. Напротив, обеспечение общественного подъёма предполагает создание условий для консолидации народа вокруг его базовых ценностно-смысловых комплексов, возрождения социальной памяти, выхода на историческую арену его по-настоящему лучших представителей, способных применить логику истории к пользе народа.

Между тем характер формирующейся эпохи делает важнейшим фактором международной и внутренней жизни осознанную активность. Опять-таки, без обеспечения научного уровня методологического обеспечения, развития умения думать, вкуса к строгим формулировкам и точному рассуждению соучастие в управлении бессмысленно и аморально. С другой стороны, инверсионность проведения перемен требует как вовлечения широких масс трудящихся в процессы осуществления управления и контроля, так и использования механизмов государства и самоуправления в оптимизации безопасности и развития общества. Что, в свою очередь, заостряет задачи обеспечения подготовленности широких слоёв трудящихся к этому, в частности – качества образования и самообразования. Речь, безусловно, отнюдь не о тренингах и натаскивании либо информированности и эрудиции, даже не только о профессиональном мастерстве – о качестве методологических знаний, навыков и умений. Усиливается противоречие между манипулируемостью и сознательным выбором, лёгкостью в управляемости и качеством мышления. Часто в перекрестье проблем – духовное (идеальное, идеологическое) производство / творчество. С одной стороны, оперирование информационными потоками совершенно не равнозначно высокому уровню сознания. Более того, до определённой степени мифичность восприятия обеспечивает простоту работы с информацией. Так что внешним образом «общество знания» вроде бы вполне может управляться всё ширящимся набором технологий и приёмов (в частности, «гибкой власти», «мягкой силы» и т.д.); «многознание уму не научает». С другой стороны, качество восприятия, обработки и осуществления выбора требует критичности оценок и рефлексивности сознания, а выработка привычки к ответственному, строгому мышлению нелокализуема, неизбирательна и заведомо диффузирует. Между тем в условиях межпарадигмальной переходности порой конфликтность вокруг противоречия между общественной необходимостью максимальных просоциальных раскрытий и развития дарований каждого (в первую очередь, умственных и духовных) и тягой власти к подконтрольности происходящего продуцируется в обострение злокачественных апологетики или же критицизма, когда «нигде отношения не оказываются столь далеки от идеальных, как в идеальном производстве». При этом рост значимости образования, науки и культуры среди ценностных иерархий влечет за собой ускорение общественного развития, а подъём общества, в свою очередь, приводит к повышению как теоретической, так и практической ценности образования, формированию и развитию культуры мышления.

При этом необходимость и нормативность комплексной гуманизации и радикальной демократизации условий жизнедеятельности включают время как работы, так и досуга, и зиждятся на преобразовании системосоздающих и часто определяющих отношений труда, собственности и управления. При подготовке и осуществлении трансформаций парадигмального масштаба важно помнить: бессмысленно пытаться выстраивать стратегии на противостоянии внутренней логике событий. Жизнь все равно будет течь в свойственном ей направлении. Нужно не мешать ей, а убирать преграды на ее пути – и готовить выгодные русла событий. Другими словами, стимулирование желаемых трансформаций (в поведении, отношениях, процессах), а не попытки «вести намеренно и неумеренно» путём директивного управления (требования действовать так, как определено) становится наиболее эффективным направлением управленческого влияния. Разграничение методологии утопической и поэлементной социальной технологии открывает перспективы определения

реальных пределов возможностей административных, экономических и социальных решений в общественном организме. Но именно выявление пределов и является гарантией способности в их рамках достигать позитивных эффектов – сохранения нормативного качества или направленного наращивания желательных свойств и состояний. Безусловно, техники таких изменений существовали и совершенствовались достаточно долго, однако именно сейчас они органически базируются на особенностях настоящего и имеют дополнительную высокую социальную эффективность. Они учитывают сущностные силы человека (в первую очередь – интересы и мотивы), при необходимости их трансформируя. К тому же, чуждые (враждебные) ресурсы при этом не ликвидируются, а превращаются в собственные, полезные. То есть варианты социального действия на основе этой методологии заведомо более продуктивны.

Соответственно, мастерство сценарного планирования в создании управленческих композиций должно обеспечить и оптимизацию использования имеющейся ресурсной базы, и подстраховку (замещение) недоброкачественных, а также выходящих из строя элементов. Поэтому гибкость, пластичность – необходимость обеспечения миссии в высокоизменчивых условиях социальной эклектики. При создании стратегий информационных воздействий, в частности, важно понимать, что трансформация мнений может строиться по принципу сконцентрированных или рассеянных, эволюционных либо революционных изменений, системных или фрагментарных, целенаправленных или хаотично-случайных, долговременных или краткосрочных, содержательных или формальных, доверительных или манипулятивных. Использование разнонаправленных сил и возможностей может предусматривать ориентацию на гибкое сочетание ресурсов социальной действительности и механизмов мягкой и жёсткой власти в рамках «smart power» (разумной власти) с использованием диапазона воздействий, прямо не направленных исключительно на борьбу за голоса. В этой ситуации для успешного проведения своей очередной модернизации и эффективного использования социального творчества как ее важнейшего фактора регион должен не просто «обязывать», «покупать», а и увлекать, заинтересовывать, внушать. Соответственно, для организации форм информационной активности необходимо определиться с её направленностью, каналами, объектами и субъектами. В этой ситуации для успеха избирательных кампаний каждый раз требуется новый проект; люди, готовые к участию в нем; соответствующая организационная структура. Необходимость перехода от привычного ранее администрирования к инновационно-синергетическому управлению ведет при этом к замене и дополнению «жёстких» социальных технологий «мягкими», применение которых предполагает и признание субъективности, неполноты и ограниченности представлений каждого. При этом даже ситуативное влияние, основанное на реакции на общественные события, которые нельзя было предусмотреть, в своем существе может опираться на кропотливо подготовленные социальные модели информационного воздействия.

Выводы. Природа мифического освоения действительности упрощает интерпретацию информации и подчиняет общей мировоззренческой доминанте воспринимаемое. Тем самым одновременно иллюзии и мифы становятся весомым орудием обратного воздействия общества на человека. Естественно, опора на мифичность восприятия позволяет закреплять в общественном и индивидуальном сознании (а также бессознательном) определённые стереотипы и восприятия, реакции на происходящее, закладывая алгоритмы выбора. Вместе с тем переходный межпарадигмальный период сталкивает не только стратегии прошлого с будущим, но и варианты возможных перспектив. В борьбе перспектив и орбит дальнейшего развития событий существенной становится субъектность перемен: кто и в чьих интересах их осуществляет. Соответственно, какие-то из мифов становятся доминантными, государственно одобряемыми, какие – подавленными. Между тем характер формирующейся эпохи делает важнейшим фактором международной и внутренней жизни осознанную активность. Опять-таки, без обеспечения научного уровня методологического обеспечения, развития умения думать, вкуса к строгим формулировкам и точному рассуждению соучастие в управлении бессмысленно и аморально. С другой стороны, инверсионность проведения перемен требует как вовлечения широких масс трудящихся в процессы осуществления управления и контроля, так и использования механизмов государства и самоуправления в оптимизации безопасности и развития общества. Что, в свою очередь, заостряет задачи обеспечения подготовленности широких слоёв трудящихся к этому, в частности – качества образования и самообразования. Речь, безусловно, отнюдь не о тренингах и натаскивании либо информированности и эрудиции, даже не только о профессиональном мастерстве – о качестве методологических знаний, навыков и умений. Усиливается противоречие между манипулируемостью и сознательным выбором, лёгкостью в управляемости и качеством мышления. Резкое расширение поля рисков и возможностей с парадигмальными трансформациями увеличивает требования как к менеджерам, так и к народному контролю за ними. Максимизация просоциальной творческой активности включает отнюдь не только сферы

трудовой деятельности, но и организационно-управленческое направление. «Несчастен тот человек или народ, кого приход божественного застаёт спящим или неготовым, ибо не был зажжён светильник для встречи и уши были глухи к зову его. Но трижды горе тому, кто и готов, и силён, но впустую расточает силу и понапрасну тратит время сие; их удел – невосполнимая потеря или крушение» (Шри Ауробиндо «Час Бога»)

Оптимизация дальнейших научных исследований в этой сфере предполагает, по нашему мнению, приоритетное изучение возможностей и рисков информационных потоков на переходе к новой эпохе.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Борисова Ю.В. Миф как инструмент PR. Ульяновск. URL: https://www.sgu.ru/sites/.../files/.../borisova_yu.v._ulyanovsk_mif_kak_instrument_pr_1.doc.

2. Шедяков В.Е. Активизация социально-экономических ресурсов обеспечения общественного согласия в решении стратегических созидательных задач. *Інституціалізація як фактор забезпечення розвитку системи інвестиційно-інноваційної безпеки України* / заг. ред. О.Л. Гальцової. Запоріжжя : Гельветика, 2019. С. 242–261.

3. Шедяков В.Е. Выбор стратегии использования социальных коммуникаций: cui prodest. *Strategic Management: Global Trends and National Peculiarities* / ed. by A. Pawlik, K. Shaposhnykov. Kielce : Baltija Publishing, 2019. P. 254–266.

4. Шедяков В.Е. Исторические динамики мифодизайна общества в стратегии футуродиагностики: подготовка и реализация программирования будущего, управления настоящим. *Politicus*. 2017. Вип. 1. С. 150–155.

5. Шедяков В.Є. Міфічно-символьні конструкції в здійсненні інформаційних впливів на основі ресурсної бази м'якої влади. *Гілея*. 2013. № 72(5). С. 781–787.

6. Шедяков В.Е. Мифологизация действительности как средство несилового давления. *Роль суспільних наук у забезпеченні стабільності розвитку глобальних світових процесів у XXI столітті*: Матер. Міжнар. наук.-практ. конф. Київ, 6-7 квітня 2018. С. 35–39.

7. Шедяков В.Е. Переходность как характеристика состояния постсоветского пространства. *Economy and Society: a Modern Vectors of Development*: Proceed. of II Intern. Scient. Conf. Leipzig, 2018. Part II. P. 92–94.

8. Шедяков В.Е. Социальный уровень информационного влияния: стратегическая культура и управленческие композиции. *Social sciences: development prospects in countries of Europe at the beginning of the third millennium*. Stalowa Wola, Riga:Baltija Publishing, 2018. С. 157–174.

9. Шедяков В.Е. Специфика формирования и использования мифа в системе социальной регуляции. *Публичное управление: теория и практика*. Спецвыпуск. 2013. С. 263–272.

10. Шедяков В.Е. Формирование умного общества и расширение оснований контрманипулятивных практик. *Час вибору: виклики інформаційної епохи* / заг. ред. О.А. Івакіна, Д.В. Яковлева. Одеса : Гельветика, 2016. С. 196–216.

11. Шедяков В.Е. Осуществление парадигмальных трансформаций: сорезонирование стратегии, тактики и оперативного искусства в управленческих композициях. *Development and modernization of social sciences: experience of Poland and prospects of Ukraine* / Maria Curie-Sklodowska University. Lublin : Baltija Publishing, 2017. P. 282–307.

12. Blackwill R.D., Harris J.M. War by Other Means: Geoeconomics and Statecraft. Cambridge: Harvard University Press, 2016. 384 p.

13. Ellsberg D. The Doomsday Machine: Confessions of a Nuclear War Planner. NY. : Bloomsbury, 2017. 432 p.

14. Kurtz D.V. Political Anthropology: Power And Paradigms. Routledge, 2019. 259 p.

15. Luttwak E.N. Strategy. The Logic of War and Peace. Cambridge : Harvard University Press. 283 p.

16. Vincent J. (ed.). The Anthropology of Politics: A Reader in Ethnography, Theory, and Critique. Wiley-Blackwell 2002. 488 p.

REFERENCES:

1. Borisova, U.V. Mif kak instrument PR [The myth as an instrument of PR]. Ul'yanovsk. URL: https://www.sgu.ru/sites/…/files/…/borisova_yu.v._ulyanovsk_mif_kak_instrument_pr_1.doc. [in Russian].

2. Shedyjakov, V.E. (2019). Aktivizacija social'no-jekonomicheskih resursov obespechenija obshhestvennogo soglasiya v reshenii strategicheskih sozidatel'nyh zadach [Activization of socio-economic resources for ensuring social harmony in solving strategic creative tasks]. [in Russian]. *Insty'tucializaciya yak faktor zabezpechennya rozvytku systemy investy cijno-innovacijnoyi bezpeky Ukrayiny* / zag. red. O.L. Gal'czovoyi. Zaporizhzhya: Gel'vetyka, pp. 242–261.

3. Shedyakov, V.E. (2019). Vybor strategii ispol'zovanija social'nyh kommunikacii [Choosing a strategy for using social communications] [in Russian]: cui prodest. *Strategic Management: Global Trends and National Peculiarities* / ed. by A. Pawlik, K. Shaposhnykov. Kielce: Baltija Publishing, pp. 254–266.

4. Shedyakov, V.E. (2017). Istoricheskie dinamiki mifodizajna obshhestva v strategii futurodiagnostiki: podgotovka i realizacija programmirovaniya budushchego, upravleniya nastojashchim [Historical dynamics of the myth-design of society in futurodiagnostics strategy: preparation and implementation of future programming, management of the present] [in Russian]. *Politicus,* vyp. 1, pp. 150–155.

5. Shedyakov, V.E. (2013). Mifichno-symvol'ni konstrukciyi v zdijsnenni informacijnyh vplyviv na osnovi resursnoyi bazy m'yakoyi vlady [Mythical and symbolic constructions in the exercise of information influences on the basis of the soft power resource base]. *Gileya,* no. 72 (5), pp. 781–787. [in Ukrainian].

6. Shedyakov, V.E. (2018). Mifologizacija dejstvitel'nosti kak sredstvo nesilovogo davlenija [Mythologization of reality as a means of non-force pressure] [in Russian]. *Rol' suspil'nyh nauk u zabezpechenni stabil'nosti rozvytku global'nyh svitovyh procesiv u XXI stolitti*: Mater. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. Kyiv, 6-7 kvitnya, pp. 35–39.

7. Shedyakov, V.E. (2018). Perehodnost' kak harakteristika sostoyaniya postsovetskogo prostranstva [Transition as a characteristic of the post-Soviet space] [in Russian]. *Economy and Society: a Modern Vectors of Development*: Proceed. of II Intern. Scient. Conf. Leipzig, part II, pp. 92–94.

8. Shedyakov, V.E. (2018). Social'nyj uroven' informacionnogo vlijanija: strategicheskaja kul'tura i upravlencheskie kompozicii [Social level of informational influence: strategic culture and managerial compositions] [in Russian]. *Social sciences: development prospects in countries of Europe at the beginning of the third millennium*. Stalowa Wola, Riga:Baltija Publishing, pp. 157–174.

9. Shedyakov, V.E. (2013). Specyfika formirovaniya i ispol'zovaniya mifa v sisteme social'noj reguljacii [The specifics of the formation and using of myth in the system of social regulation] [in Russian]. *Publichnoe upravlenie: teorija i praktika*. Specvypusk, pp. 263–272.

10. Shedyakov, V.E. (2016). Formirovanie umnogo obshhestva i rasshirenie osnovanij kontrmanipuljativnyh praktik [The formation of a smart society and the expansion of the foundations of counter-manipulative practices] [in Russian]. *Chas vyboru: vyklyky informacijnoyi epohy* / zag. red. O.A. Ivakina, D.V. Yakovleva. Odesa: Gel'vetyka, pp. 196–216.

11. Shedyakov, V.E. (2017). Osushchestvlenie paradigmal'nykh transformatsiy: sorezonirovanie strategii, taktiki i operativnogo iskusstva v upravlencheskikh kompozitsiyakh [Realization of paradigmatic transformations: co-resonating strategy, tactics and operational art in managerial compositions] [in Russian]. *Development and modernization of social sciences: experience of Poland and prospects of Ukraine* / Maria Curie-Sklodowska University. Lublin: Baltija Publishing, pp. 282–307.

12. Blackwill, R.D., Harris, J.M. (2016). War by Other Means: Geoeconomics and Statecraft. Cambridge: Harvard University Press, 384 p.

13. Ellsberg, D. (2017). The Doomsday Machine: Confessions of a Nuclear War Planner. NY.: Bloomsbury, 432 p.

14. Kurtz, D.V. (2019). Political Anthropology: Power And Paradigms. Routledge, 259 p.

15. Luttwak, E.N. Strategy. The Logic of War and Peace. Cambridge: Harvard University Press. 283 p.

16. Vincent, J. (Ed.) (2002). The Anthropology of Politics: A Reader in Ethnography, Theory, and Critique. Wiley-Blackwell. 488 p.

Myths of interparadigm transition

Shediakov Volodymyr Yevhenovych

Dr. Sc. (Sociology), free-lance (Kyiv)

The relevance of the topic of the article is determined both by the beneficial features of the transitional period of social development for the spread of myths, and by the significant significance of myths (in particular, political ones) to determine the subsequent trajectory of the country's life. The subject of the study is the nature, characteristics and possibilities of the influence of myth on the transitional state of society. The purpose of the article is to identify and characterize the features of myth inherent in the transitional state of society in relation to the differences of our time and the possibilities of optimizing the organizational and managerial arsenal. The methodology of the work is based on the general theory of social development in relation to the study of transitional eras, as well as the study of the characteristics of myth as the basis of regulatory influences. The research information base is constituted by normative acts, domestic and foreign publications, studies on the development of both self-organization and the tools of conscious influence on socio-political processes. Results of the work - the analysis of approaches and possibilities / limitations of the use of myth tools to influence socio-political processes. Ways to increase its productivity are proposed. So, a myth is a means of forming a relationship, therefore it acts as a factor in both the perception of the environment and external influences: on a person, group / layer, society. At the same time, the transitional inter-paradigm period confronts not only the strategies of the past with the future, but also options for possible prospects. Now the flood of myths is objectively increasing both because of the "fluid reality" of the new era, and because of the tightness of the time for rapid changes. In the struggle of prospects and orbits for the further development of events, the subjectivity of changes becomes significant: who and in whose interests carries them out. Accordingly, which of the myths become dominant, state approved, which are suppressed. Meanwhile, the nature of the emerging era makes conscious activity the most important factor in international and domestic life. So, the contradiction between manipulability and conscious choice, ease of controllability and quality of thinking is intensifying. A sharp expansion of the field of risks and opportunities with paradigmatic transformations increases the requirements for both managers and national control over them. Maximization of prosocial creative activity includes not only spheres. The results of the work allow the use of article material both in the educational process and in practice.

Key words: *society, transformation, development, social paradigm, period of transition, myth, management, informational impact.*

Бакланова Наталія Михайлівна
Букач Валерій Михайлович

Прояви політичної антикультури в «молодих демократіях» Центральної та Східної Європи: кейс Угорщини

УДК 316.422:439
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616-2020.1.07

Бакланова Наталія Михайлівна
кандидат політичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії
та методології науки
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26,
Одеса, Україна

Букач Валерій Михайлович
кандидат історичних наук, доцент,
приват-професор кафедри всесвітньої
історії та методології науки
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26,
Одеса, Україна

Акцентується на проблемі зниження якості демократії, появі в різних регіонах планети, зокрема й Центральній та Східній Європі, деформованих демократій. Яскравим прикладом цих процесів визначено розбудову в Угорщині моделі неліберальної демократії. Відзначено: активізацію консервативно-націоналістичних, клерикальних та інших політичних акторів, пріоритети яких несумісні з неоліберальними демократичними цінностями; зростання електоральної підтримки радикальних і популістських суб'єктів політики; наростання мови ненависті в публічному дискурсі; деформацію громадянських прав і свобод тощо. Поглиблення деструктивних антиліберальних тенденцій в Угорщині пояснено особливостями політичної культури угорців. Доведено, що розбудова угорською владою моделі неліберальної демократії не була б можлива без широкої підтримки населення, рівень політичної культури якого не є достатнім для раціональної оцінки загроз курсу В. Орбана. Констатовано амбівалентний характер політичної культури угорців. Відзначено недовіру до традиційних політичних партій, підтримку традицій атомізованого суспільства. На політичну культуру угорців визначально впливає придушення владою незалежних медіа; легалізований інформаційний монополізм звужує доступ населення до політично незаангажованої інформації. Відзначено, що обмежувальні заходи уряду проти громадянського суспільства виключили його з-поміж демократичних агентів політичної соціалізації населення.

Визначальними характеристиками політичної культури панівної частини угорців відзначено: низький рівень політичної участі та соціальної довіри до політики; відсутність у більшості інтересу до участі в громадсько-політичному житті; недостатній рівень інформованості, компетентності та толерантності. Констатовано, що для угорців найважливішими є цінності миру, зайнятості, добробуту, соціальної стабільності, а суспільно-політичні цінності (формування спілок, політична участь і под.) є вторинними. Соціально-економічні пріоритети ставляться угорцями вище за розвиток політичних, громадянських прав та свобод. У цьому вбачається причина розвороту країни в керунку неліберальної демократії та відсутність потужного спротиву громадськості цьому руйнівному процесу. Аргументовано, що від міри укоріненості демократичних цінностей у політичній культурі спільноти залежить протидія тим політичним акторам, які спричиняють деструктивний антидемократичний регрес.

Ключові слова: *політична культура, політична антикультура, Центральна та Східна Європа, Угорщина, дефекти демократії, неліберальна демократія, мова ненависті, антисемітизм, ксенофобія.*

Вступ. Глобальною тенденцією сьогодення є погіршення якості демократії. Особливо відчутна вона у країнах, політичний режим яких довготривало мав характеристики тоталітарних, авторитарних і ще не зміцнив результати розпочатих демократичних перетворень. Регіон Центральної та Східної Європи увиразнює цю проблему: не завершивши уповні важливі демократичні перетворення, більшість «молодих демократій» в останнє десятиліття зіткнулися з демократичним відступом – регресом ліберальної демократії. Відтак нині ці країни є прикладами до того чи іншого різновиду дефектних демократій. Політичні актори там свідомо та поступально здійснюють деструктивні дії, які спричиняють демократичний регрес, агресивно насаджуючи неліберальні цінності.

Значний дослідницький інтерес для вивчення ролі політичної культури для протидії дефектам демократії становлять ті посттоталітарні країни Центральної та Східної Європи, які є у складі ЄС, а значить, щодо них було раніше констатовано виконання Копенгагенських критеріїв, приведення національних політичних систем до ліберально-демократичного стандарту. Однак ми є очевидцями, що в останнє десятиліття більшість із цих країн стагнують у зміцненні ліберально-демократичних цінностей, а Угорщина та Польща взагалі здійснили повноцінний неліберальний поворот. Мова, найперше, про: активізацію консервативно-націоналістичних, клерикальних та ін. політичних акторів, пріоритети яких дисонують із неоліберальними демократичними цінностями; зростання електоральної підтримки партій-популістів, радикальних політичних акторів; наростання мови ненависті в публічному дискурсі; деформацію

громадянських прав і свобод тощо. Перелічені чинники сприяють різкому погіршенню якості демократії в транзитивних режимах. Зростання дефектів демократії напряму загрожує подальшій перспективі еволюції демократичних політико-правових цінностей.

Уможливлення приходу до влади політичних сил, які підтримують неліберальну демократію, не в останню чергу є результатом невідповідності наявної політичної культури населення цінностям саме ліберальної демократії. Упроваджувані владою неліберальні ініціативи підтримуються в таких країнах доволі значною кількістю громадян, що засвідчує електоральна підтримка радикальних, популістських політичних сил. Ці ініціативи не викликають потужного спротиву задля недопущення подальшого зниження якості демократії. Помітним є зниження рівня довіри населення до демократичних інститутів. Водночас у структурі громадянського суспільства зростає квазігромадянський сегмент. Він консолідується з державними інститутами в популяризації ідей, які дисонують із ліберально-демократичними, наприклад, розпалювання мови ненависті щодо національних меншин, мігрантів тощо. Такі дії не лише сприяють поступовому руйнуванню ліберально-демократичного проєкту в «молодих демократіях» Центральної та Східної Європи, а й ставлять питання про перспективи існування ЄС.

За такої ситуації бачимо, що протистояння демократичному відступу з боку громадськості не є належним і результативним. Головну причину цього вбачаємо в невідповідності політичної культури населення, його неготовності, невмотивованості відстоювати цінності саме ліберальної демократії, та й загалом політичній пасивності. Попри вже понад три десятиліття демократичного транзиту ця проблема не подолана: політична культура населення не вповні узгоджена із цінностями ліберальної демократії, що створює сприятливий ґрунт для демократичного відступу. Приклади багатьох країн Центральної та Східної Європи більшою чи меншою мірою засвідчують цю тенденцію.

Мета та завдання. Оскільки Угорщина нині є найяскравішим прикладом демократичного відступу в Центральній та Східній Європі, то її кейс обрано для з'ясування ролі політичної культури громадян, їхніх політичних цінностей у підтримці чи протидії деструктивним неліберальним процесам у політичній системі країни. Важливими завданнями є: з'ясування нинішніх характеристик політичної культури угорців; оцінка динаміки змін їхніх політичних цінностей за роки демократичного транзиту; аргументація того, чи можна саме в особливостях політичної культури населення шукати пояснення причин масштабного демократичного відступу Угорщини (як члена ЄС); з'ясування, чи в особливостях політичної культури угорців можна віднайти пояснення довготривалості режиму В. Орбана, популярності партій Фідес (Fidesz), Йоббік (Jobbik) та інших політичних сил, відомих своїм радикалізмом і відкиданням цінностей ліберальної демократії.

Методи дослідження. В основу методології дослідження покладено постбіхевіоралізм. Він уможливлює пояснення змін політичної системи як динамічної субстанції під впливом поведінки політичних акторів, вивчення політичних цінностей. Не менш важливе значення для вивчення проблематики політичної культури та антикультури має аксіологічний підхід.

Результати. Угорське суспільство зазнало понад чотири десятиліття диктатури, що не могло не відбитися на характеристиках політичної культури населення. Демократична традиція функціонування громадянського суспільства була зруйнована, особливо в роки режиму М. Ракоші (1945–1956). Поразка революції 1956 р. супроводжувалась небаченим терором, який найперше був спрямований проти активних, критичних і демократичних сил угорського суспільства. Ці репресії сильно підірвали та залякали угорське громадянське суспільство. У період керівництва Я. Кадара структура громадянського суспільства сильно видозмінилися, позбувшись продемократичних акторів.

Із початком демократизації 1988–1989 рр. переважна більшість угорського суспільства була дистанційована від активного громадсько-політичного життя. Пам'ять про комуністичний терор 1950-х рр., репресії після Угорської революції 1956 р. зумовили страх перед репресіями, укорінилися у свідомості угорців майже на вісцеральному рівні. Угорська спільнота за часи комуністичної диктатури стала уповні патерналістською та безініціативною. Влада зробила її інфантильною, спрямувала до утримання від обговорення суспільних справ, довіривши їх розв'язок керівній партії. Відтак не дивно, що за результатами соціологічного опитування 1989 р., 51 % респондентів погодилися із твердженням, що «краще, бути поза політикою, бо рано чи пізно це обернеться на гірше»; 62 % опитаних уважали, що «поки справи йдуть добре в країні, не важливо, хто при владі»; 64 % опитаних погодилися, що «політики щасливі лише тоді, коли люди не втручаються у їхні справи» [6, с. 15]. На цьому важливому етапі розвитку держави роль громадськості в політичному процесі була знівельована; елементи демократії впроваджувалися без громадського контролю. Провладні політичні актори не запитували угорців під час переходу до демократії, якої демократії вони хочуть, що вони думають про нову демократичну систему, приватизацію; діалог із громадськістю налагоджено не було. Відтак у ході демократичного переходу слабке угорське громадянське суспільство надало політичному

класу занадто багато простору для дій, не контрольованих громадськістю. Відтоді ситуація на краще змінилася не істотно.

Вже друге десятиліття політика цієї держави радикалізується, наростає вплив популістів [5, с. 197–198]. Водночас такі деструктивні процеси не викликають потужних протестів громадян, здатних змінити політичний режим. Реверс від ліберально-демократичних цінностей уможливився завдяки сильному соціальному невдоволенню попередньою владою, а також відсутності довготривалої демократичної традиції в цій країні. На піднесення радикальних партій й наростання їхнього впливу на громадян в Угорщині особливо вплинула глобальна фінансова криза 2008 р.; її наслідки зробили електорат уразливим [1, с. 72]. На тлі економічної кризи зріс попит на неоавторитарну політику.

Неліберальний характер угорської демократії проявляється, найперше, у фактичному скасуванні незалежності судової влади, нехтуванні парламентською більшістю та виконавчою владою механізмами стримувань і противаг; неформальні деструктивні політичні інститути витісняють формальні та неформальні конструктивні, найперше – громадянське суспільство і под. В інтерпретації В. Орбана Угорщина йде шляхом побудови християнського та національного уявлення про політику. Упроваджується альтернативна соціальна, політична та економічна модель, в якій збереження «традиційних цінностей», чітких національних ідентичностей має першорядне ідеологічне значення. Політична культура в таких умовах дедалі більше набуває характеристик недемократичної.

Причини нинішнього антидемократичного реверсу Угорщини доцільно вбачати як у комуністичному, так і в докомуністичному минулому країни. Після розпаду комуністичних урядів ейфорія від демократичних змін відтіснила прогнози про можливий вплив на демократизацію саме історичного чинника, з яким доведеться боротися задля успішного переходу до ліберальної демократії. Існувало сподівання, що самого факту відходу від комуністичної ідеології буде достатньо, щоб впровадити ліберальну демократію. Однак необхідно враховувати, що і до встановлення комуністичних режимів у регіоні не було стійкого досвіду справжньої демократії. Ще до нав'язування комунізму більшість країн Центральної та Східної Європи були спадкоємцями репресивної та переважно авторитарної політичної культури. Крізь призму цього аргументу можна пояснити ту відносну легкість, з якою партія Фідес та уряд В. Орбана зуміли підірвати демократичні механізми стримувань і противаг, не спричинивши активних протестів угорської громадськості.

Очевидно, що багаторічна розбудова угорською владою моделі неліберальної демократії не була б можлива без лояльності населення, рівень політичної культури якого вочевидь не достатній для раціональної оцінки широкої перспективи неліберально-демократичного курсу для своєї держави. Це проявилося у значній електоральній підтримці партій Фідес[1] (2010 – 52,73 %, 2014 – 44, 87 %, 2018 – 49,27 % виборців) і Йоббік (2010 – 16,67 %, 2014 – 20,22 %, 2018 – 19,06 % виборців). Відтак є підстави шукати пояснення радикалізації угорської політики, її відходу від цінностей ліберальної демократії саме в площині політичної (політико-правової) культури громадян.

Характеристикою політичної культури угорців нині є її амбівалентність: «Тотальна недовіра до політиків поєднується з високим ступенем довіри до політичного лідера певного політичного напряму, навіть формується культ лідера»; «Подвійним є ставлення громадян до держави як інституції – від неї та уряду сподіваються розв'язання всіх проблем, з іншого боку – абсолютно не довіряють державі, не підтримують її цілі та засоби» [3, с. 365]; «Пошуки консенсусу, компромісів, вияви толерантності поєднуються з негативними стереотипами: постійні спомини трагічних сторінок історії, багато особистісного в політиці, зростання політичного цинізму» [3, с. 370].

Нинішній низький рівень громадянської активності пояснюється недовірою до політичних партій, традиціями «атомізованого суспільства», сформованого ще в часі правління Я. Кадара (1956–1988) і под. Демократичне громадянське суспільство Угорщини залишається слабким; наразі воно малодієве в частині здатності формування та посилювання ліберально-демократичних інститутів як механізмів протидії дефектам угорської демократії.

На рівень політичної культури угорців визначально впливає те, що в країні мінімізований сегмент незалежних медіа, а близько 80 % населення мають доступ лише до медіа, контрольованих партією Фідес; суспільне мовлення є утисненим. Найбільші комерційні телевізійні канали, регіональна преса, більшість радіостанцій перебувають під контролем членів партії Фідес або ж її симпатиків. Легалізований інформаційний монополізм звужує доступ населення до політично незаангажованої інформації. Відтак влада легко формує провладну громадську думку.

Угорщина є особливим випадком, коли в державі-учасниці ЄС уряд запровадив обмежувальні заходи проти громадянського суспільства, фактично виключив його із процесу прийняття рішень [2, с. 139]. Упроваджується неліберальна стратегія контролю над неурядовими організаціями, найперше – шляхом контролю за їх фінансами. Відтак «третій сектор» не здатен виступати актив-

[1] У коаліції з Християнсько-демократичною народною партією.

ним агентом політичної соціалізації угорських суб'єктів політики. Загалом угорське громадянське суспільство не розглядається державою як партнер у прийнятті важливих рішень. У перспективі це може призвести до ще більшої політичної інфантильності.

Не сприяє ліберально-демократичній політичній соціалізації угорців і тиск держави на освіту як одного з важливих агентів інтеграції особи у вимір політики. Найбільш резонансним прикладом можна вважати витіснення з Будапешта у 2018 р. Центральноєвропейського університету як «проамериканської установи».

Політична свідомість угорців формується під впливом агресивної владної риторики про потребу внутрішньополітичної згуртованості, позаяк Угорщині «загрожують» численні зовнішні та внутрішні вороги, зокрема іноземні неурядові організації, різноманітні «національні зрадники», наприклад, Дж. Сорос. Перед кожними черговими виборами Фідес вже традиційно радикалізує свої меседжі, шукає нових «ворогів», формуючи в такий спосіб електоральні преференції угорців. Від 2015 р. особливо широко пропагуються антимігрантські настрої.

Питання відновлення історичної справедливості, ксенофобія в Угорщині є дуже чутливими та розповсюджені серед населення, а уряд В. Орбана культивує їх. Наприклад, акцентується на християнській приналежності угорців, згадуючи те, як вони захищали кордони Європи від турків-османів у XV ст. Релігійна ідентичність визначена маркером для акценту на винятковості угорської нації співвідносно інших народів регіону. Угорський уряд упроваджує політику захисту своїх меншин у сусідніх державах, посилюючи вплив на території суверенних держав (України (Закарпатська область), Румунії (Трансільванія), Сербії (Воєводина), Словаччини (Нітранський край)). Ці ідеї широко популяризуються, формують громадську думку, а відтак – визначають політичні цінності угорців.

Політична культура угорців не наділена характеристиками толерантності. Наростають настрої расизму, антисемітизму, ксенофобії; високим є рівень настроженості угорського суспільства щодо мігрантів, євреїв, ромів, а також представників ЛГБТІ-спільноти.

На ставлення угорців до біженців впливає жорстка міграційна політика уряду В. Орбана, яка формально визнає європейські демократичні цінності щодо пересування людей, але на практиці обмежує їх. Не викликало потужних протестів громадськості спорудження «стіни» від мігрантів: лише близько тисячі протестувальників провели одноразову акцію в Будапешті 14.07.2015 р. проти зведення муру на кордоні зі Сербією.

Складається враження, що, попри жорсткість системи неліберальної демократії, вона переважно схвалюється угорцями. Значною частиною населення В. Орбан оцінюється як політичний лідер, який захищає їх від загроз, мігрантів і чиновників ЄС. Очевидною характеристикою політичної культури угорців є те, що наявність сильного лідера держави для них важливіша за цінності ліберальної демократії. Навіть більше, окремі з таких цінностей значна частина угорців не розділяють на ментальному та культурному рівнях.

В Угорщині практикованою є мова ненависті, озвучувана не лише на побутовому рівні, а й політиками та державними службовцями високих рангів на адресу різноманітних меншин, найперше – ромів, євреїв, мусульман, представників сексуальних меншин, мігрантів. Настрої нетолерантності, расизму, ксенофобії, антисемітизму активно поширюються найперше радикальними політичними силами. Наприклад, рух «Сила та Рішучість» (діє з 2017 р.) відкрито використовує мову расизму, щоб протистояти неолібералізму та імміграції.

З огляду на такий публічний дискурс закономірно зростає кількість правопорушень, скоєних на ґрунті ненависті, із застосуванням мови ненависті в політичних дискусіях, медіа, особливо в нових медіа. Оскільки уряд відкрито чи латентно підтримує такі настрої, то вони дедалі міцніше укорінюються в політичній культурі населення, сприймаються за норму. Наприклад, серед угорської громадськості не викликає протестів законодавчо унормоване право поліції висилати нелегальних мігрантів, не даючи їм можливості шукати притулок, а також інші прояви зневаги та насилля щодо шукачів притулку.

Переслідування ромів в Угорщині має довготривалу історію. Наприклад, у 2008–2009 рр. правоекстремісти убили шістьох та поранили п'ятдесят п'ять ромів. При цьому угорці виявляють байдужість до таких резонансних злочинів – про них практично не згадують; незначний інтерес викликає доля постраждалих від нападів, родичів загиблих. Також відзначимо, що діти-роми зазнають сегрегації за місцем навчання в державних закладах освіти. Містечками, в яких концентровано проживають громади ромів, ультраправі політичні рухи проводять марші з метою залякування цієї національної меншини. При цьому такі, здавалося б, резонансні дії не викликають ні громадського осуду, ні санкцій держави.

Уряд В. Орбана, як видається, вміло використовує громадсько-політичну пасивність та низьку обізнаність угорців, їхнє доволі цинічне ставлення до політики. Угорці, як засвідчують результати соціологічних опитувань, у своїй більшості вважають, що не мають жодного впливу на політичний ландшафт країни, а відтак їхні намагання змінити його оцінюють як мізерні.

Хоча останніми роками в Угорщині й відбувалися протести, але вони в основному проходили в Будапешті, нечасто виходячи за межі столиці; ці акції не вирізнялися велелюдністю, тривалістю та ефективністю в задоволенні вимог протестувальників. Проти основних проявів неліберальної демократії угорці виступають нечасто, наприклад, у 2019 р. серед нечисельних протестів можна виділити спрямовані проти посилення контролю уряду за науковими установами (червень 2019 р.), театрами (грудень 2019 р.) та ін. Водночас соціально-економічні питання викликають бурхливий громадсько-політичний активізм. Прикладом можуть слугувати масові виступити проти урядового плану збільшення понаднормової роботи (т. зв. «закон про рабство») у 2018–2019 рр. Зустрічалася оцінка цих протестів як «початку кінця епохи В. Орбана», однак вона видається передчасною, адже чи стане соціальна проблематика детонатором громадсько-політичної активності угорців, спрямованої проти курсу В. Орбана та радикальних партій, напряму залежить від рівня політичної культури, зміцнення її саме ліберально-демократичних характеристик.

Громадсько-політична пасивність населення є серйозною проблемою Угорщини: лише під час виборів спостерігається більша чи менша активність, а в інших випадках громадськість дистанційована від активної ролі в політиці. Особливу пасивність до громадсько-політичної активності виявляють мешканці сільської місцевості. Хоча часто угорці не захоплені діями уряду В. Орбана, але й не вважають його політику неприйнятною [4]. Угорці у своїй більшості асоціюють політику із «брудною грою», долучення до якої може навіть становити загрозу безпеці їх родин. Очевидна байдужість більшості угорців до ініціатив інституційних трансформацій «знизу».

В угорському суспільстві розвиненим є патерналізм. Це увиразнене в покладанні відповідальності за індивідуальний/колективний добробут на владних акторів, відмові від самостійного прийняття рішень, активної самоорганізації. Патерналізм угорців пригнічує приватну ініціативу, індивідуальну налаштованість на самореалізацію. Угорці відчувають потребу в усесторонній підтримці держави. Саме цим можна пояснити їхнє загалом позитивне ставлення починаючи від 2015 р. до політики уряду «захисту» Угорщини від мігрантів.

Проти основних проявів неліберальної демократії угорці виступають нечасто, наприклад, у 2019 р. серед нечисельних протестів можна найперше згадати ті, які спрямовувалися проти посилення контролю уряду за науковими установами (червень 2019 р.), театрами (грудень 2019 р.) та ін. Натомість соціально-економічні питання викликають бурхливий громадсько-політичний активізм. Прикладом можуть слугувати масові виступити проти урядового плану збільшення понаднормової роботи (т. зв. «закон про рабство») у 2018–2019 рр. Зустрічалася оцінка цих протестів як «початку кінця епохи В. Орбана», однак вона видається передчасною, адже чи стане соціальна проблематика детонатором громадсько-політичної активності угорців, спрямованої проти курсу В. Орбана та радикальних партій, напряму залежить від рівня політичної культури, зміцнення її ліберально-демократичних характеристик.

Висновки. Низький рівень політичної участі та соціальної довіри до політики, відсутність у більшості інтересу до участі у громадсько-політичному житті, недостатній рівень інформованості, компетентності та толерантності – визначальні характеристики політичної культури переважаючої частини угорців. Підвалини демократичної політичної культури в цій країні, попри членство в ЄС, є дуже слабкими. Для угорців були і залишаються нині найважливішими цінності миру, зайнятості, добробуту, соціальної стабільності, а суспільно-політичні цінності (формування спілок, політична участь і под.) є менш важливими. Соціально-економічні пріоритети ставляться угорцями вище за розвиток політичних, громадянських прав та свобод. У цьому вбачається причина розвороту країни в керунку неліберальної демократії та відсутність спротиву громадськості цьому руйнівному процесу. Саме від міри укоріненості демократичних цінностей у політичній культурі спільноти залежить протидія тим політичним акторам, які спричиняють деструктивний антидемократичний регрес. Відхід від цінностей ліберальної демократії Угорщини доводить: успішна демократизація не може базуватися лише на інституційній основі; політична культура є не менш важливою за політичні інститути.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Григор'єв О.В. Демократична перспектива Угорщини: проекція на реформи В. Орбана та партії Фідес (2010–2018). *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 22. «Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін».* 2018. № 24. С. 72–77.

2. Кабанцева І. Громадянське суспільство Угорщини як актор протидії корупції: можливості для діяльності в умовах наростання неоавторитарних тенденцій. *Науковий вісник Східноєвропейського університету ім. Лесі Українки*. Серія «Міжнародні відносини». 2018. № 2. С. 134–140.

3. Кіш Є. Політичні цінності громадянського суспільства Угорщини. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса*. 2014. № 4-5(75-76). С. 362–376.

4. Babarczy E. Hungary's political culture of illiberalism. 2018. URL : https://www.penopp.org/articles/hungarys-political-culture-illiberalism (дата звернення: 22.01.2020).

5. Kabantseva I. Przeciwdziałanie korupcji przez społeczeństwo obywatelskie: analiza porównawcza

doświadczenia Rumunii, Węgier i Polski. *Studium Europy Srodkowej i Wschodniej*. 2018. № 9. S. 193–204.

6. Simon J.A demokratikus politikai kultúra pillére Magyarországon – avagy közvélemény a magyar demokrácia 20 évéről. Codebook. Budapest-Józsefváros, 2013.

REFERENCES:

1. Hryhor'iev, O.V. (2018). Demokratychna perspektyva Uhorshchyny: proektsiia na reformy V. Orbana ta partii Fides (2010–2018). Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. [in Ukrainian].

2. Kabantseva, I. (2018). Hromadianske suspilstvo Uhorshchyny yak aktor protydii koruptsii: mozhlyvosti dlia diialnosti v umovakh narostannia neoavtorytarnykh tendentsii. Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho universytetu im. Lesi Ukrainky. Seriia «Mizhnarodni vidnosyny», 2, 134–140 [in Ukrainian].

3. Kish, Ye. (2014). Politychni tsinnosti hromadianskoho suspilstva Uhorshchyny. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa*, 4-5, 362–376 [in Ukrainian].

4. Babarczy, E. (2018). *Hungary's political culture of illiberalism*. URL: https://www.penopp.org/articles/hungarys-political-culture-illiberalism [in English].

5. Kabantseva, I. (2018). Przeciwdziałanie korupcji przez społeczeństwo obywatelskie: analiza porównawcza doświadczenia Rumunii, Węgier i Polski. *Studium Europy Srodkowej i Wschodniej*, 9, 193–204 [in Polish].

6. Simon, J. (2013). A demokratikus politikai kultúra pillére Magyarországon – avagy közvélemény a magyar demokrácia 20 évéről. Codebook. Budapest-Józsefváros [in Hungarian].

Manifestations of political anticulture in the "young democracies" of Central and Eastern Europe: the case of Hungary

Baklanova Nataliia Mikhailivna

PhD in Political Science,
Associate Professor
at the Department of World History
and Methodology of Science
South Ukrainian National Pedagogical
University named after K. D. Ushynsky
Staroportofrankivs`ka St., 26,
Odesa, Ukraine

Bukach Valery Mikhailovych

Ph.D in Historical Science,
Associate Professor,
Private-Professor
at the Department of World History
and Methodology of Science
South Ukrainian National Pedagogical
University named after K. D. Ushynsky
Staroportofrankivs`ka St., 26,
Odesa, Ukraine

Emphasis is placed on the problem of diminishing the quality of democracy, the emergence of deformed democracies in different regions of the planet, including Central and Eastern Europe. A striking example of these processes is the development of a model of illiberal democracy in Hungary. The following were noted: activation of conservative-nationalist, clerical and other political actors whose priorities are incompatible with neoliberal democratic values; increasing electoral support for radical and populist policy makers; the rise of hate speech in public discourse; deformation of civil rights and freedoms, etc. The deepening of destructive anti-liberal tendencies in Hungary is explained by the particularities of the political culture of the Hungarians. It has been argued that the development of a model of illiberal democracy by the Hungarian authorities would not have been possible without widespread support from the population whose level of political culture is not sufficient for a rational assessment of the threats posed by V. Orban's course. The ambivalent character of the political culture of the Hungarians was ascertained. Distrust of traditional political parties and support of the traditions of an atomized society were noted. The political culture of the Hungarians is strongly influenced by the suppression of independent media by the authorities; legalized information monopoly narrows public access to politically uninformed information. It was noted that the government's restrictive measures against civil society excluded him from the democratic agents of political socialization of the population.

The defining characteristics of the political culture of the dominant part of the Hungarians are: low level of political participation and social trust in politics; lack of a majority interest in participation in political and political life; lack of awareness, competence and tolerance. It is stated that for the Hungarians the most important are the values of peace, employment, prosperity, social stability, and the socio-political values (union formation, political participation, etc.) are secondary. The socio-economic priorities place the Hungarians above the development of political, civil rights and freedoms. This is seen as the reason for the country's reversal in the direction of illiberal democracy and the lack of strong public resistance to this devastating process. It is argued that, to the extent that democratic values are embedded in the political culture of the community, it is dependent on counteraction to those political actors who cause destructive anti-democratic regression.

Key words: *political culture, political anti-culture, Central and Eastern Europe, Hungary, defects of democracy, illiberal democracy, hate speech, anti-Semitism, xenophobia.*

РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Кокорєв
Олексій Вікторович

Відповідність Естонії антикорупційним цінностям ЄС

УДК 324+328.185:474
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616-2020.1.08

Кокорєв Олексій Вікторович
кандидат політичних наук, викладач
Коледжу зв'язку та інформатизації
Одеської національної академії зв'язку
імені О. С. Попова
Олександрівський проспект, 6,
Одеса, Україна

У статті вивчається відповідність нинішнього курсу розвитку Естонії антикорупційним цінностям, які підтримує та впроваджує ЄС. Констатовано, що Естонія незмінно зміцнює свої антикорупційні позиції (Індекс сприйняття корупції), попри відсутність спеціалізованих антикорупційних органів. Звернено увагу, що Естонії доволі швидко вдалося перейти від партикуляризму до прозорих методів управління. Доведено, що зруйнуванню радянських корупційних мереж найперше сприяли реформи державної служби та суду у 1990-х роках, проведені за великої підтримки громадськості. Акцентовано на історичних чинниках, які сприяли тому, що в запобіганні та протидії корупції Естонія нині є лідером не лише країн Балтії, а й Центральної та Східної Європи. Наголошено, що прагнення Естонії вступити до ЄС виступило головним каталізатором антикорупційних реформ. Доведено особливий вплив на мінімізацію корупційних практик в Естонії технологій е-урядування, які забезпечують високу прозорість прийняття управлінських рішень. Звернено увагу на ефективність системи обміну даними між державними відомствами X-Road, завдяки якій онлайн можна скористатися 2,773 видами державних послуг. Відзначено, що Естонією створена така модель децентралізованої управлінської системи, в якій неможливий розгляд певного питання виключно одним посадовцем чи інституцією. Акцентовано, що управлінська модель Естонії рекомендована для інших держав із метою мінімізації ймовірних корупційних схем. Констатовано, що ЄС визнав безумовні переваги е-урядування і в частині протидії корупції, і в частині запобігання різноманітним нерівностям. У статті проаналізовано статистичні дані, які засвідчують зниження кількості корупційних злочинів на території Естонії, поступове зниження в населення відчуття тривожності щодо загрози корупції. Підкреслено, що Естонія ефективно протидіє корупції не лише на інституційному, а й на ціннісному рівні. Відзначені зусилля естонських державних і недержавних акторів у частині зміцнення поваги до закону та стійкого нетолерування будь-яких проявів корупції.

Ключові слова: *ЄС, Естонія, корупція, антикорупційні цінності, е-урядування.*

Вступ. Кожна держава – учасниця ЄС, незалежно від тривалості членства в цій організації, нині є відповідальною за майбутню Європу. Особливі очікування покладаються на «молоді демократії», які, з одного боку, виконали Копенгагенські критерії, завдяки чому були прийняті до ЄС, а з іншого – вже невдовзі після завершення євроінтеграційного процесу почали увиразнювати дефекти демократії, відступати від цінностей ЄС. Серед таких важливих цінностей, які ЄС визначив основою своєї перспективи, є й антикорупційні. Для ЄС ефективне запобігання та протидія усім формам корупції – важливий виклик. У межах євроінтеграційного простору це складне завдання, позаяк вираженими є відмінності між державами-учасницями у традиціях корупції та антикорупції.

Кейс Естонії доводить: успішність новітніх держав не залежить від території або ж чисельності населення. Одним із доказів цьому є те, що нині Естонії вдається контролювати корупцію краще не лише за інші «молоді демократії» ЄС, а й за багато держав із довготривалим членством у ЄС (Греція, Італія, Іспанія, Португалія, Франція). Другий рік поспіль (2018, 2019 рр.) Естонія займає доволі високе, 18-е, місце в Індексі сприйняття корупції. Відтак ця країна є найменш корумпованою країною Центральної та Східної Європи та найбільш конкурентоспроможною державою – учасницею ЄС у межах останніх розширень цієї організації. Естонія входить до нечисельної групи держав, які упродовж останнього десятиліття стійко зміцнюють свої позиції в антикорупційному рейтингу. При цьому на такі позиції Естонія вийшла не створюючи окремих органів, а маючи лише політичну волю керівництва держави.

Мета та завдання. Метою дослідження є з'ясування: 1) наскільки Естонія відповідає антикорупційним цінностям ЄС; 2) завдяки яким механізмам Естонія запобігає та протидіє корупційним практикам; 3) кола проблем, які нині не розв'язані у площині антикорупції в Естонії.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є аксіологічний аналіз. За його допомогою вивчено увиразненість антикорупційних цінностей у політико-правовій культурі населення Естонії та їх відповідність ціннісній парадигмі ЄС. Також для аналізу широкого кола питань відповідності Естонії антикорупційній політиці ЄС

використовується методологічний потенціал неоінституціоналізму, за допомогою якого вивчається протидія Естонії неформальному деструктивному інституту корупції. Інституційний аналіз уможливив вивчення механізмів мінімізації корупції цією державою та відповідність національної антикорупційної політики політиці ЄС.

Результати. Нині Естонію називають «відмінником антикорупційної боротьби», однак на початку незалежності ця країна була однією з найкорумпованіших країн Балтії. Серед чинників, які визначають нинішню успішну протидію корупції в Естонії, є те, що ця країна досягла значно більшого прогресу в напрямку демократії, ринкової економіки, прав людини, ніж інші посткомуністичні країни. Це відзначається в багатьох наукових дослідженнях [8; 18; 23, с. 109]. Відома дослідниця-політолог та антикорупційна громадська діячка А. Мунґіу-Піппіді віднесла Естонію до країн, яким швидко вдалося відійти від партикуляризму до прозорих методів управління [19].

Ситуацію із системною корупцією в Естонії змінили рамкові умови функціонування державного апарату, ініційовані прем'єр-міністром М. Лааром у 1992–1995 роках. Статус естонської мови як державної змінив вимоги до державних службовців. Відбулася масштабна ротація кадрів: на зміну російськомовним чиновникам прийшли молоді естонці проєвропейської спрямованості. Це повністю зруйнувало радянські корумповані мережі. Водночас було проведено жорстку судову реформу, в результаті якої відбулася заміна більшості «старих» суддів.

Тому, що в запобіганні та протидії корупції Естонія нині є очевидним лідером не лише серед країн Балтії, а й Центральної та Східної Європи, не в останню чергу сприяли історичні чинники. Йдеться про те, що Естонія була республікою СРСР із найбільш розвиненими елементами автономного громадянського суспільства та значним впливом західної інформації. Сильний антикомуністичний і націоналістичний настрій естонців був ключовою рушійною силою різкої заміни керівної еліти. Позаяк в Естонії існував величезний запит суспільства на очищення влади від радянських кадрів, реформи прем'єр-міністра М. Лаара, проведені під гаслом «Plats puhtaks!» («Звільнимо місце!»), були схвалені суспільством і стали основою запобігання та протидії, найперше, бюрократичній, судовій корупції. Отже, такі зміни уможливилися завдяки політичній волі керівництва Естонії оновити управлінську еліту країни кадрами, не пов'язаними корупційними зв'язками зі старою елітою, а також завдяки підтримці громадськістю цього процесу.

Кадрова реформа в Естонії була доповнена іншими новаціями, зокрема: 1) введенням пропорційного оподаткування, що спростило адміністрування податків, економічно стимулювало зменшення тіньових операцій, а отже, і відмову від деструктивних неформальних практик корупційного типу; 2) переходом від дозвільної моделі регулювання діяльності бізнес-агентів (повноваження чиновника майже необмежені з точки зору видачі дозволів на певний вид діяльності) до повідомчо-контрольної (більшість дозволів видаються за принципом «мовчазної» згоди, а контрольні функції чиновників чітко та вичерпно законодавчо визначені) [1].

На рівень корупції в Естонії вплинула й люстрація: у «чистому» вигляді вона не проводилася, але після 1991 року фактично реалізована модель національно-державної люстрації шляхом законодавчого врегулювання інституту громадянства [2, с. 94]. Дерадянізація та деноменклатуризація публічної влади була проведена шляхом національно-державної люстрації, що створило умови комплексній протидії корупції [4, с. 173].

Очевидно, що успіх Естонії в запобіганні та протидії корупції зумовлений тим, що уряд рішуче відмежувався від радянського минулого та сфокусувався на інтеграції зі Заходом. Для Естонії прагнення вступити до ЄС виступило головним каталізатором проведення реформ у всіх напрямках життєдіяльності країни, зокрема й в частині запобігання та протидії корупції [3, с. 249]. Нині ЄС, здійснюючи моніторинг за виконанням державами-учасницями вимог щодо запобігання та протидії корупції, високо оцінює зусилля Естонії. Натомість більшість країн Центральної та Східної Європи, які приєдналися до ЄС у ході кількох останніх його розширень, зазнали зворотного ефекту: їхній контроль над корупцією зменшився після набуття бажаного членства в ЄС [11].

Зауважимо, що в Естонії відсутні спеціальні антикорупційні органи. Функції запобігання та протидії неформальному деструктивному інституту корупції покладено на міністерства юстиції та фінансів, поліцію, прокуратуру, спеціальний парламентський комітет та ін.

Якщо звернутися до такого виду корупції в Естонії, як політична, то протидія їй ґрунтується не лише на згаданих реформах суду та державної служби, а й на запобіганні нецивілізованому лобізму, впровадженні технології інтернет-голосування, криміналізації правопорушень у сфері партійного фінансування тощо. Найбільш яскравим прикладом може слугувати протидія електоральній корупції через популяризацію серед естонських виборців онлайн-голосування. Якщо у 2005 році в такий спосіб голосували 5,5 % естонських виборців, то у 2019 – вже 46,7 %. Це вагомий інструмент запобігання електоральній корупції.

Більшість випадків корупції, виявлених в Естонії, стосуються діяльності державних органів, тоді як випадки корупції на муніципальному рівні незмінно скорочуються. Це очевидно з огляду

на винесення в онлайн практично усіх послуг, які надаються на муніципальному рівні. Відтак потребує з'ясування вплив на мінімізацію корупції новітніх технологій е-урядування. Низка дослідників доводить наявність зв'язку між рівнем корупції та цифровими технологіями, аргументує вплив е-урядування на зниження корупції [5; 10; 12; 13; 16]. Основний аргумент полягає в тому, що завдяки е-урядуванню уможливлюється висока прозорість, а відтак – і зменшення корупції. Е-урядування витісняє корумпованих урядовців, принаймні державних службовців середніх і нижчих рангів. За словами експрезидента Естонії Т.Г. Ільвеса, «не можна підкупити комп'ютер» [22, с. 8]. Водночас відзначимо, що в випадку з е-урядуванням йдеться про мінімізацію найперше одного виду корупції – бюрократичної.

Від 2001 року в Естонії функціонує децентралізована система обміну даними між державними відомствами X-Road. Завдяки їй нині 99 % державних послуг фізичні та юридичні особи можуть отримувати онлайн; станом на 15.03.2019 р. можна в такий спосіб скористатися 2,773 державними послугами[1]. Постійно зростає сумарна кількість різних запитів, наприклад, у 2003 році кількість звернень у системі X-Road становила 63,5 тис., а у 2019 – уже 180 млн. 855 тис. Головним успіхом Естонії є створення держави та суспільства з високою прозорістю, довірою та ефективністю. Найважливіший результат проєкту X-Road у площині зменшення корупції – це створення децентралізованої системи, за якої жоден посадовець чи інституція не можуть самостійно повністю контролювати систему. Громадяни взаємодіють безпосередньо із владою у віртуальному онлайн-вимірі, де корупційні схеми унеможливлені.

Власне е-урядування, впроваджуване Естонією, стало взірцем для інших держав у частині вибору моделі управління, яка б мінімізовувала корупційні схеми. ЄС уже давно визнала безумовні переваги е-урядування і в частині протидії корупції, і в частині запобігання різноманітним нерівностям [7].

Погодимося з тими оцінками, що е-урядування справді перешкоджає корупції в Естонії, однак це уможливилося, найперше, завдяки зростанню цінності принципу верховенства права. Зокрема, за результатами 2019 року Естонія посіла 10-е місце у світі за рівнем верховенства права (Rule of Law Index) [24]. Високі позиції Естонії збереглися незмінними в порівнянні з попередніми роками, що засвідчує стабільність прогресу цієї держави.

Різноманітні опитування громадської думки засвідчують: естонці не сприймають корупцію як частину своїх норм поведінки. Невипадково дослідники у своїх пошуках причин низького рівня корупції в Естонії часто зосереджуються на культурних, ціннісних причинах. За нашими оцінками, Естонія докладає багато зусиль саме для зміцнення поваги до закону та стійкого нетолерування будь-яких проявів корупції як життєвого укладу. У багато способів поширюється інформація про конфлікт інтересів, форми корупції та можливості запобігати та протидіяти їй на рівнях і громадянина, і держави. Власне в Антикорупційній стратегії на 2013–2020 роки на першому місці поставлено «сприяння поінформованості про корупцію», а вже далі визначено завдання на зразок «підвищення прозорості рішень та дій» [6] та ін.

Проєкти, спрямовані в Естонії на підвищення обізнаності людей щодо корупції, найперше, охоплюють три цільові групи: 1) пересічні громадяни, при цьому особливо акцентовано на російськомовному населенні Естонії; 2) підприємці; 3) політики, державні службовці [15]. Показово, що основним завданням естонської антикорупційної політики є сприяння усвідомленню громадянами тих загроз, які містять у собі корупційні дії.

З ініціативи Міністерства юстиції Естонії місцеві бізнес-компанії можуть онлайн (https://hindan.korruptsioon.ee/) оцінити свої корупційні ризики, отримати поради, як зробити свій бізнес більш стійким до корупції. Поява такої ініціативи естонських державних і недержавних акторів є результатом того, що за результатами 2018 року 21 % випадків корупції стосувалися саме приватного сектора. Також у 2019 році під керівництвом Міністерства юстиції Естонії було започатковано серію навчальних проєктів з електронного навчання щодо запобігання конфлікту інтересів для понад ста тисяч працівників[2] державного сектора. Навчальні матеріали викладені на відеохостинґу YouTube[3]. Отже, антикорупційна політика Естонії спрямована, найперше, на підвищення поінформованості громадян. Видається, це результативно, адже якщо у 2006 році 27 % естонців вказували на те, що вдавалися до деструктивних корупційних дій у взаєминах із чиновниками, то у 2010 – 18 %, а у 2016 – 16 % [14], тобто є тенденція змін на ціннісному рівні.

Статистичні дані за останні кілька років (від 2017 р.) засвідчують зниження кількості корупційних злочинів на території Естонії. Це засвідчують і результати опитувань громадської думки, зокрема дослідження, проведеного у 2019 році Eesti Uuringukeskus OÜ та Norstat Eesti AS. Вони показали поступове зниження в населення відчуття небезпеки (тривожності) щодо більшості видів загроз, зокрема й корупції [9]. У 2019 році було зареєстровано 72 корупційні злочини, що на

[1] Див.: https://e-estonia.com/
[2] Загалом у державному секторі Естонії працює близько 130 тис. осіб, які стикалися або ж можуть стикнутися з проявами конфліктів інтересів, що може призвести до корупції.
[3] Див.: https://www.youtube.com/playlist?list=PL5JI001vz8bNUpuzEyFU8I1bjOAwqTkHV

81 % менше за 2018 рік. Наприклад, якщо у сфері медицини 2018 року було зафіксовано 174 випадки корупції, то у 2019 – лише 3. Найбільше корупційних протиправних дій припадало на різноманітні способи відмивання грошей [17].

Попри разючі успіхи Естонії, низка проблема у площині запобігання та протидії корупції в Естонії залишається. Найперше, це практичне унеможливлення конфіскації набутого завдяки корупції. Естонські суди разом зі стороною обвинувачення не можуть накласти арешт на такі активи на етапі слідства, а поки справа доходить до суду, такі ресурси істотно зменшуються або ж зникають узагалі. Це активізувало обговорення ймовірності запровадження процедури накладення арешту на активи фігуранта справи про корупцію вже на етапі слідства.

Не завжди сторона обвинувачення Естонії, навіть за наявності доказової бази, може довести підозру високопосадовця в корупції до обвинувального вироку. Найбільш резонансним прикладом цього стала справа про корупцію[4] колишнього міського голови Таллінна, ексголови «Партії Центру» Е. Савісаара. Справа проти цього політика була закрита (грудень 2018 р.) після довготривалого розгляду з огляду нібито на стан здоров'я підсудного. Станом на початок 2020 року відомо, що у справі Е. Савісаара засуджено лише одну особу, а інші фігуранти виправдані [21].

Нині зберігаються прояви корупції й у сфері естонської медицини. Мова про: 1) корупційні зловживання в ході спорудження медичних закладів; 2) корупційні зв'язки між лікарями та виробниками фармацевтичних чи медичних виробів; 3) корупційні схеми медичного персоналу з пацієнтами (видача фіктивного листка непрацездатності за неправомірну винагороду, просування в списку очікування пацієнта на отримання певних медичних послуг тощо).

Сферами, де зберігаються значні корупційні ризики в Естонії, залишаються:

– державні закупівлі; у громадській думці саме сектор закупівель сприймається як один із найбільш корумпованих [20];

– лобіювання; лобізм в Естонії не є законодавчо унормованим, ставиться питання про створення реєстру естонських лобістів;

– відмивання грошей; для запобігання таким схемам в Естонії планується створення реєстру банківських рахунків.

Слабкістю естонської антикорупційної моделі, на нашу думку, є те, що заходи щодо запобігання та протидії корупції націлені найперше на державний сектор, а не зменшення інших корупційних ризиків. Також, на нашу думку, більшу роль у запобіганні та протидії корупції мали б відігравати естонські медіа, журналісти-викривачі. Утім, якщо розглядати недержавний сектор, то саме медіа відіграють найактивнішу антикорупційну роль. Хоч журналістські розслідування корупційних кейсів в Естонії були нечастими, однак формування антикорупційної політико-правової культури естонців багато в чому формувалися саме завдяки медіа. Роль громадянського суспільства в антикорупції в Естонії не є помітною, хоча Transparency International Estonia (MTÜ Korruptsioonivaba Eesti) є одним із небагатьох прикладів дієвих організацій. Також нам не вдалося знайти дані про підтримку естонським бізнесом певних антикорупційних ініціатив, хоча місцеві підприємці позиціюють себе як соціально відповідальні.

Попри згадані та чисельні інші проблеми, Світовий банк наприкінці 2019 року саме Естонію означив (Індекс глобального врядування Світового банку) прикладом для інших у частині антикорупційної діяльності.

Висновки. Нині епізоди корупційних партикулярістських дій фіксуються в Естонії, але вони незначні на тлі загального антикорупційного поступу цієї держави. Приклад Естонії доводить, що створення антикорупційних органів не є гарантією зменшення корупції, а успішна протидія та запобігання корупційним практикам можлива й без них. Естонія є прикладом того, що саме люди, а не прогресивні технології, насправді є рушіями корупції, адже злам корупційної системи відбувається завдяки волі людини.

Найважливішим є той факт, що, набувши бажаного членства в ЄС, Естонія не допустила реверсу у своєму ліберально-демократичному поступі, що нині є характерним для багатьох «молодих демократій» ЄС. Антикорупційні реформи Естонії не лише не зупинилися, а й поглиблюються. Естонію уповні можна позиціювати як інноватора в розробленні нових механізмів запобігання та протидії корупційним практикам.

Визнання успішності Естонії у протидії корупції, на нашу думку, є результатом як інституційних, так і ціннісних змін у суспільстві. Окрім створення сильних і неупереджених правоохоронних органів, створення середовища оцінки корупційних ризиків для муніципалітетів тощо, в Естонії чимало зроблено в частині формування антикорупційної політико-правової культури. Однак, хоч Естонія і посідає високе місце в Індексі прийняття корупції, однак її відмінність від країн із найнижчим рівнем корупції (як-от Данія, Фінляндія) ще дуже помітна, а відтак очевидна потреба: 1) усунення прогалин у законодавстві, які уможливлюють безкарність корупційних злочинів; 2) зміцнення антикорупційних суспільних цінностей.

[4] Йшлося про отримання Е. Савісааром неправомірної винагороди близько 300 тис. євро від чотирьох підприємців за надання землі під будівництво, закупівлі за кошти державного бюджету, продовження контракту з містом на оренду нерухомості в історичній частині Таллінна тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дубровик-Рохова А. Шокуюча боротьба з корупцією по-естонськи. *День*. 2019. 1 квіт.

2. Кушнарьов І. Політична корупція у країнах Балтії: успішний досвід на пострадянському просторі. *Держава і право. Серія Політичні науки.* 2017. № 77. С. 92–105.

3. Неклюдов Є. Досвід Естонії у протидії поширенню корупції. *Наукові* праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2019. № 52(2). С. 245–250.

4. Стогова О. Люстрація як передумова ефективної боротьби з корупцією. *Сучасне суспільство.* 2016. № 1(11). С. 167–177.

5. Andersen T. B. E-Government as an anti-corruption strategy. *Information Economics and Policy.* 2009. № 21. P. 201–210.

6. Anti-Corruption Strategy 2013–2020. URL: https://www.korruptsioon.ee/sites/www. korruptsioon.ee/files/elfinder/dokumendid/estonian_anti-corruption_strategy_2013-2020.pdf (дата звернення: 21.12.2019).

7. Communication: I2010 eGovernment Action Plan: Accelerating eGovernment in Europe for the Benefit of All. Brussels : Brussels: European Commission. URL: https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/ communication-i2010-egovernment-action-plan-accelerating-egovernment-europe-benefit-all (дата звернення: 23.12.2019).

8. Dabla-Norris E. The Challenge of Fiscal Decentralisation in Transition Countries. *Comparative Economic Studies*. 2006. № 48. P. 100–131.

9. *Eesti elanikkonna turvalisuse uuring*. Tallinn: Eesti Uuringukeskus OÜ, 2019.

10. Elbahnasawy N. G. E-Government, Internet Adoption, and Corruption: An Empirical Investigation. *World Development.* 2014. № 57. P. 114–126.

11. Kartal M. Accounting for the bad apples: the EU's impact on national corruption before and after accession. *Journal of European Public Policy.* 2014. № 21(6). P. 941–959.

12. Karv J. E-Government and its ability to reduce corruption. The case of Estonia. Lund : Lund University, 2015.

13. Kim C.K. Anti-Corruption Initiatives and E-Government: A Cross-National Study. *Public Organizations Review.* 2014. № 14(3). P. 385–396.

14. Korruptsiooniuuringud ja statistika. URL: https://www.korruptsioon.ee/et/korruptsiooniuuringud-ja-statistika (дата звернення: 18.12.2019).

15. Korruptsioonivastane tegevus Eestis. URL: https://www.korruptsioon.ee/ et/korruptsioonivastane-tegevus-eestis (дата звернення: 16.12.2019).

16. Krishan S., Teo T. S. H., Lim V. K. G. Examining the relationships among egovernment maturity, corruption, economic prosperity and environmental degradation: A cross-country analysis. *Information & Management*. 2013. № 50(8). P. 638–649.

17. Kuritegevus Eestis 2019. URL: https://www.kriminaalpoliitika.ee/kuritegevuse-statistika/korruptsioon.html (дата звернення: 17.02.2020).

18. Moses J. C. Policy Dilemmas of Post-Soviet Countries. *Policy Studies Journal.* 2000. № 28(1). P. 29–45.

19. Mungiu-Pippidi A. Corruption as Social Order, World Development Report Background Paper. Washington D.C. : World Bank, 2017.

20. Oliver Nääs ja Diana Minumets: riiklik ülereageerimine hankevaldkonnas. URL: https://www.err.ee/1036453/oliver-naas-ja-diana-minumets-riiklik-ulereageerimine-hankevaldkonnas (дата звернення: 18.02.2020).

21. Savisaare kaasuses tuli süüdimõistev otsus vaid Kallole. URL: http://www.transparency.ee/cm/artiklid/savisaare-kaasuses-tuli-suudimoistev-otsus-vaid-kallole (дата звернення: 14.01.2020).

22. The Estonian Example – Q&A with Toomas Hendrik Ilves (2013). *The Ripon Forum.* 2013. № 47(1). P. 4–9.

23. Wadsworth F., Swartz B., Wheat J. Corruption in the Baltic State Region. *International Business & Economics Research Journal.* 2010. № 9(2). P. 109–116.

24. *World Justice Project. Rule of Law Index 2020*. URL: https:// worldjusticeproject.org/sites/default/files/documents/WJP-ROLI-2020-Online_0.pdf (дата звернення: 14.01.2020).

REFERENCES:

1. Dubrovyk-Rokhova, A. (1 kvit. 2019). Shokuiucha borotba z koruptsiieiu po-estonsky. *Den* [in Ukrainian].

2. Kushnarov, I. (2017). Politychna koruptsiia u krainakh Baltii: uspishnyi dosvid na postradianskomu prostori. *Derzhava i pravo. Seriia Politychni nauky,* 77, 92–105 [in Ukrainian].

3. Nekliudov, Ye. (2019). Dosvid Estonii u protydii poshyrenniu koruptsii. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, 52 (2), 245–250 [in Ukrainian].

4. Stohova, O. (2016). Liustratsiia yak peredumova efektyvnoi borotby z koruptsiieiu. Suchasne suspilstvo*,* 1 (11), 167-177 [in Ukrainian].

5. Andersen, T. B. (2009). E-Government as an anti-corruption strategy. *Information Economics and Policy*, 21, 201–210 [in English].

6. Anti-Corruption Strategy 2013–2020 (2013). URL: https://www.korruptsioon.ee/sites/www.korruptsioon.ee/files/elfinder/dokumendid/estonian_anti-corruption_strategy_2013-2020.pdf [in English].

7. *Communication: I2010 eGovernment Action Plan: Accelerating eGovernment in Europe for the Benefit of All* (2006). Brussels: Brussels: European Commission. URL: https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/communication-i2010-egovernment-action-plan-accelerating-egovernment-europe-benefit-all [in English].

8. Dabla-Norris, E. (2006). The Challenge of Fiscal Decentralisation in Transition Countries. *Comparative Economic Studies*, 48, 100–131 [in English].

9. *Eesti elanikkonna turvalisuse uuring* (2019). Tallinn: Eesti Uuringukeskus OÜ [in Estonian].

10. Elbahnasawy, N. G. (2014). E-Government, Internet Adoption, and Corruption: An Empirical Investigation. *World Development*, 57, 114-126 [in English].

11. Kartal, M. (2014). Accounting for the bad apples: the EU's impact on national corruption before and after accession. *Journal of European Public Policy,* 21 (6), 941–959 [in English].

12. Karv, J. (2015). *E-Government and its ability to reduce corruption. The case of Estonia*. Lund: Lund University [in English].

13. Kim, C. K. (2014). Anti-Corruption Initiatives and E-Government: A Cross-National Study. *Public Organizations Review,* 14 (3), 385–396 [in English].

14. *Korruptsiooniuuringud ja statistika* (2020). URL: https://www.korruptsioon.ee/et/korruptsiooniuuringud-ja-statistika [in Estonian].

15. *Korruptsioonivastane tegevus Eestis* (2020). URL: https://www.korruptsioon.ee/et/korruptsioonivastane-tegevus-eestis [in Estonian].

16. Krishan, S., Teo, T.S.H., Lim, V.K.G. (2013). Examining the relationships among egovernment maturity, corruption, economic prosperity and environmental degradation: A cross-country analysis. *Information & Management*, 50 (8), 638-649 [in English].

17. *Kuritegevus Eestis 2019* (2020). URL: https://www.kriminaalpoliitika.ee/kuritegevuse-statistika/korruptsioon.html [in Estonian].

18. Moses, J. C. (2000). Policy Dilemmas of Post-Soviet Countries. *Policy Studies Journal,* 28 (1), 29–45 [in English].

19. Mungiu-Pippidi, A. (2017). *Corruption as Social Order, World Development Report Background Paper.* Washington D.C.: World Bank [in English].

20. *Oliver Nääs ja Diana Minumets: riiklik ülereageerimine hankevaldkonnas* (2020). URL: https://www.err.ee/1036453/oliver-naas-ja-diana-minumets-riiklik-ulereageerimine-hankevaldkonnas [in Estonian].

21. *Savisaare kaasuses tuli süüdimõistev otsus vaid Kallole* (2020). URL: http://www.transparency.ee/cm/artiklid/savisaare-kaasuses-tuli-suudimoistev-otsus-vaid-kallole [in Estonian].

22. The Estonian Example – Q&A with Toomas Hendrik Ilves (2013). *The Ripon Forum,* 47 (1), 4–9 [in English].

23. Wadsworth, F., Swartz, B., Wheat, J. (2010). Corruption in the Baltic State Region. *International Business & Economics Research Journal,* 9 (2), 109–116 [in English].

24. *World Justice Project. Rule of Law Index 2020* (2020). URL: https://worldjusticeproject.org/sites/default/files/documents/WJP-ROLI-2020-Online_0.pdf [in English].

Compliance of Estonia with EU anti-corruption values

Kokoriev Oleksii Viktorovych

PhD in Political Science, Lecturer
at the College of Telecommunication
and Informatization
of Odessa National Academy
of Telecommunication
named after A. S. Popov
Aleksandrovsky Avenue 6,
Odessa, Ukraine

The article examines the relevance of Estonia's current development course to the anti-corruption values that the EU supports and implements. It is stated that Estonia has steadily strengthened its anti-corruption positions (Corruption Perceptions Index), with no specialized anti-corruption bodies in this country. It is noted that Estonia has managed quite quickly to move from particularism to transparent management practices. It has been proven that the destruction of the Soviet corruption networks was first aided by the civil service and court reforms in the 1990s, which were widely supported by the public. The focus is on historical factors that have contributed to the fact that Estonia is now a leader not only in the Baltic States but also in Central and Eastern Europe in preventing and combating corruption. It was stressed that Estonia's aspirations to join the EU were the main catalyst for anti-corruption reforms. Special impact on minimizing corruption practices in Estonia of e-governance technologies that provide high transparency of managerial decision-making has been proved. Attention is drawn to the effectiveness of the X-Road public data exchange system, through which 2,773 types of public services can be used online. It is noted that Estonia has created a model of decentralized management system in which it is not possible to consider a particular issue with only one official or institution. It is emphasized that the management model of Estonia is recommended for other countries in order to minimize possible corruption schemes. It is stated that the EU has recognized the unconditional benefits of e-government, both in terms of combating corruption and preventing inequalities. The article analyses statistics showing a decrease in the number of corruption crimes in Estonia, a gradual decrease in the population's sense of anxiety about the threat of corruption. It is emphasized that Estonia effectively counteracts corruption not only at the institutional but also at the value level. In particular, the efforts of Estonian state and non-state actors to strengthen respect for the law and to persistently tolerate any manifestations of corruption were noted.

Key words: *EU, Estonia, corruption, anti-corruption values, e-government.*

Лялька
Юлія Михайлівна

Еволюція інструментарію «публічної дипломатії» Великої Британії (2010–2015 роки)

УДК 327.57
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616-2020.1.09

Лялька Юлія Михайлівна
аспірантка кафедри
міжнародної інформації
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
вул. Ю. Іллєнка, 36/1, Київ, Україна

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що глобалізаційні процеси, які наразі спостерігаються, спричинюють необхідність осмислення зовнішньополітичних стратегій ключових країн світу. Це стосується і Великої Британії. Розуміння цього дасть змогу розкрити потенціал міждержавних і міжнародних стосунків цієї країни не лише сьогодні, але і в майбутньому.

Відповідно, метою статті є висвітлення специфіки розвитку інструментарію «публічної дипломатії» Великої Британії в період з 2010 по 2015 рр.

Ключовими методами статі стали історико-логічний, структурно-функціональний і діалектичний. Застосування історико-логічного методу дало змогу виявити особливості еволюції інструментарію «публічної дипломатії» Сполученого Королівства в зазначений період. Структурно-функціональний метод став евристично плідним для цієї наукової студії, оскільки уможливив з'ясування ефективності функціонування досліджуваного інструментарію. Діалектичний метод сприяв розкриттю суперечностей у розвитку «публічної дипломатії».

У результаті проведеного дослідження було встановлено, що активність суб'єктів «м'якої сили» Великобританії у різних країнах відрізняється відносною повнотою і системністю в усіх напрямах співробітництва. Водночас чітко виявляється акцент «публічної дипломатії» Великобританії – це перш за все розвиток ділових зв'язків, громадської дипломатії та сприяння міжнародному розвитку, що відповідає спрямованості стратегії відносин країни з іншими державами на пріоритетну реалізацію економічних і геополітичних завдань.

Обґрунтовано, що, незважаючи на менші масштаби і роль у політиці «м'якої сили», культурних зв'язків і просування мови, ці аспекти також використовуються владою Великобританії, що усвідомлює цінність і можливості цих ресурсів, популярність англійської мови і важливе місце країни в загальносвітовому культурному просторі. Отже, інструментарій різних напрямів (культури, просування мови, експорту освітніх послуг та ін.) сприяє послідовному розвитку «публічної дипломатії» як основної сфери здійснення «м'якої сили».

Ключові слова: *публічна дипломатія, політика Великобританії, «м'яка сила», міжнародне культурно-гуманітарне співробітництво, політична система.*

Вступ. Станом на сьогодні все більшого значення у світовій політиці набуває «публічна дипломатія». Це ефективний інструмент для здійснення політики, використання якого сприяє формуванню так званої «м'якої сили» і реалізації її суб'єктами своїх національних інтересів. Беручи до уваги зростаюче практичне застосування дій на міжнародній арені, що передбачаються цими поняттями, зростає і практична актуальність їх дослідження. Приклад Великої Британії є дуже важливим у згаданому контексті, оскільки структура та дипломатична традиція Великої Британії є одночасно і однією з найбільш давніх і традиційних, і однією з найбільш сучасних та ефективних.

Мета та завдання. Мета статті – проаналізувати та висвітлити специфіку розвитку інструментарію «публічної дипломатії» Великої Британії в період з 2010 по 2015 рр.

Методи дослідження. Ключовими методами статті стали історико-логічний, структурно функціональний і діалектичний. Застосування історико-логічного методу дало змогу виявити особливості еволюції інструментарію «публічної дипломатії» Сполученого Королівства в зазначений період. Структурно-функціональний став евристично плідним для наукової студії, оскільки уможливив з'ясування ефективності функціонування досліджуваного інструментарію. Діалектичний метод сприяв розкриттю суперечностей у розвитку «публічної дипломатії».

Спершу варто визначити дефініції термінів «дипломатія», «традиційна дипломатія» та «публічна дипломатія». Отже, **«дипломатія»** – механізми (окрім військового втручання), використовувані міжнародним актором для здійснення власного впливу та досягнення власних цілей у міжнародному середовищі. Сьогодні цим суб'єктом необов'язково є держава, це може бути державна або транснаціональна корпорація, неурядова організація, міжнародна організація, терористична організація тощо. Спираючись на цю сентенцію, можна виводи термін **«традиційна дипломатія»** як механізми, використовувані міжнародним актором для здійснення власного впливу та досягнення власних цілей безпосередньо щодо іншого міжнародного суб'єкта, кажучи простими словами – це «пряма дипломатія». Отже, визначаємо **«публічну дипломатію»** як механізми, використовувані міжнародним актором для здійснення власного впливу та досягнення власних цілей через безпосередню взаємодію з іноземною громадськістю.

Ключовою ознакою для розуміння терміна «публічна дипломатія» стала поява терміна «м'яка сила», який було введено американським дослідником Джозефом Неєм, що, на його думку, означав здатність міжнародного актора досягати власних цілей у міжнародному середовищі через привабливість своєї соціально-культурної моделі, а не за допомогою військових чи економічних важелів [Див.: 11]. «М'яка сила» в цьому контексті є частиною «публічної дипломатії», хоча сама «публічна дипломатія» є більш широким поняттям за своєю природою.

Великобританія є одним із визнаних світових лідерів у сфері використання «м'якої сили». При цьому влада країни, усвідомлюючи важливість політики «м'якої сили» для реалізації зовнішньополітичних інтересів держави, приділяє пильну увагу зміцненню інституційних основ цієї політики та підвищенню її ефективності. З цією метою 26 травня 2013 р. в межах парламенту країни був створений The Committee on Soft Power and the UK's Influence (Комітет із «м'якої сили» та впливу Великобританії) [13].

Цілі політики «м'якої сили» Великобританії не зафіксовані в будь-яких концептуальних документах, однак вони були озвучені в серії виступів міністра закордонних справ країни станом на 2013 р. Вільяма Гейґа та є актуальними досі. Поряд з активною участю в діяльності міжнародних організацій реалізація «публічної дипломатії» здійснюється насамперед за допомогою Британської Ради та телерадіомовної корпорації BBC, яка була названа основним інструментом забезпечення впливу Великобританії у світі та фронтменом у просуванні британських цінностей за межі країни [2].

Політика Великобританії за основними напрямами міжнародного культурно-гуманітарного співробітництва має низку особливостей. Насамперед до них варто віднести важливу роль неурядових організацій, фінансованих урядом, під час реалізації «публічної дипломатії». Свобода таких організацій від політичного впливу під час прийняття рішень поряд із чіткими механізмами підзвітності та оцінки результатів дає змогу досягти ефективності витрачання коштів і прозорості процесів міжнародного співробітництва, що повною мірою відповідає сутності «публічної дипломатії».

Відмінною рисою також є ієрархія інтересів країни на міжнародній арені. Аналіз британської політики в десяти країнах присутності, розташованих в різних регіонах світу, дає змогу зробити висновок про пріоритетність економічних і ділових зв'язків порівняно з культурними, освітніми та гуманітарними. Водночас Великобританія активно використовує історично сформовані переваги, пов'язані з поширеністю і популярністю своєї національної мови в сучасному світі. У зв'язку з цим політика просування англійської мови є надважливою частиною культурного співробітництва Британії з іншими країнами.

Основну роль у реалізації політики «м'якої сили» Великобританії відіграють державні структури, насамперед Міністерство закордонних справ і справ Співдружності (Foreign and Commonwealth Office) [9], Міністерство міжнародного розвитку (Department for International Development) [7] і меншою мірою – Міністерство культури, ЗМІ і спорту (Department for Culture, Media & Sport) [6]. Зазначені відомства є так званими міністерськими департаментами, очолюваними міністрами, що займаються питаннями, вирішення яких вимагає прямого політичного контролю. Крім того, в систему органів, що мають повноваження в сфері реалізації «публічної дипломатії», можна включити Департамент торгівлі та інвестицій (UK Trade & Investment Department) [14]. Це відомство належить до так званих неміністерських департаментів, виконання функцій яких не вимагає прямого політичного втручання з боку уряду країни. Важливою складовою частиною цієї системи також є фінансована Міністерством закордонних справ найбільша у світі радіомовна організація Всесвітня служба Бі-Бі-Сі (BBC World Service) [16], що має статус державної корпорації.

Так само варто зазначити недепартаментські громадські органи (non-departmental public bodies), що фінансуються за кошти Міністерства міжнародного розвитку:

– Незалежну комісію з оцінки впливу програм допомоги (Independent Commission for Aid Impact) [10];

– Комісію зі стипендій Співдружності націй (Commonwealth Scholarship Commission in the UK) [5].

Нарешті, варто згадати Британську Раду (British Council) [3], що фінансується за кошти Міністерства закордонних справ і зі справ Співдружності. Недепартаментські громадські органи, неміністерські департаменти і виконавчі агентства, які мають той чи інший ступінь автономності з метою виключення політичного впливу, зазвичай отримують значне або повне фінансування за кошт уряду країни за принципом «витягнутої руки», що забезпечує їхню незалежність від політичних рішень і одночасно допомагає уряду Великобританії реалізовувати свої завдання і цілі.

Пріоритети «публічної дипломатії» Великобританії за ключовими напрямами застосування «м'якої сили» зумовлені загальними геополітичними, економічними та гуманітарними інтересами країни. При цьому завдання діяльності основних суб'єктів «м'якої сили» в конкретній країні залежать від її географічного положення, рівня економічного і соціального розвитку та інших факторів.

Основні пріоритети діяльності включають культурне, освітнє, торгове та економічне співробітництво, а також надання допомоги найбіднішим

країнам. Водночас елементи «публічної дипломатії» присутні в діяльності за всіма пріоритетами зовнішньої політики [Див.: 4]. Відповідно, аналіз інструментарію здійснення британської «публічної дипломатії» в межах концепції «м'якої сили» здійснюється за чотирма основними напрямами:

– культура і просування мови;

– співробітництво в галузі освіти, науково-технічне та інноваційне співробітництво;

– розвиток ділових зв'язків;

– сприяння міжнародному розвитку.

Ключовим відомством, відповідальним за реалізацію зовнішньої політики Великобританії в галузі культури і просування мови, є Міністерство закордонних справ і зі справ Співдружності. При цьому основним суб'єктом «м'якої сили» Великобританії за цим напрямом виступає Британська Рада. Цей виконавчий недепартаментський громадський орган, створений у 1934 р., називає своїми головними завданнями такі:

а) просування взаємозв'язків у сфері культури та розвиток діалогу різних культур між народами Великобританії та інших країн;

б) поширення за кордоном знань про Велику Британію;

в) сприяння вивченню іноземцями англійської мови;

г) стимулювання культурних, наукових і технологічних аспектів взаємодії в сфері освіти між Великою Британією та іншими країнами;

ґ) сприяння поширенню освіти іншими способами.

Британська Рада не має чіткої нормативної бази присутності в інших країнах. У деяких випадках діяльність ґрунтується на меморандумах про співпрацю і угодах різного рівня. Зокрема, це можуть бути угоди з дослідницькими фондами, університетами або представниками державної влади. Проєкти, що здійснюються Британською Радою, можна розділити на три основні групи: підтримку співпраці в галузі культури, поширення англійської мови і розвиток освіти.

Заходи щодо поширення британської культури, що проводяться Британською Радою, включають організацію та сприяння в проведенні виставок, фестивалів та інших подій як у самостійному форматі, так і в межах програм, реалізація яких розрахована на кілька років. Сьогодні Британська Рада через свої представництва здійснює діяльність у 110 країнах світу.

Напрям «публічної дипломатії» Великобританії в сфері освіти, науки, технологій та інновацій часто пов'язаний із діяльністю з просування національної культури і мови. З урахуванням того, що Міністерство освіти країни (Department for Education) відповідає за діяльність у галузі освіти тільки всередині країни, а Міністерство у справах бізнесу, інновацій та професійної освіти (Department for Business, Innovation & Skills) – за діяльність усередині країни і в межах ЄС, ключовим відомством у цій сфері є Міністерство закордонних справ і зі справ Співдружності. Відповідно, як і в разі співпраці в галузі культури і просування мови, найважливішим суб'єктом «публічної дипломатії» в цій сфері є Британська Рада. Основною метою діяльності Британської Ради в галузі освіти є її інтернаціоналізація, поширення передового досвіду та інновацій Великобританії, а також реалізація спільних проєктів з іноземними партнерами [15]. Дії Британської Ради в галузі освітнього співробітництва загалом схожі з її діяльністю у напрямі просування англійської мови.

Іншим важливим напрямом здійснення «публічної дипломатії», як було зазначено вище, є розвиток ділових зв'язків. Основними завданнями в цій сфері є такі:

– сприяння британським компаніям, що здійснюють діяльність на зовнішніх ринках;

– підтримка прямих іноземних інвестицій у британську економіку з акцентом на інноваційних галузях;

– поліпшення репутації Великобританії і британських компаній як надійних ділових партнерів [12].

Очевидно, що розвиток економічних зв'язків є більш пріоритетним напрямом для британської влади, ніж освітня і культурна співпраця. Доказом цього є згадка розвитку ділових цілей як одного з головних завдань міжнародного співробітництва практично всіма дипломатичними місіями Великобританії. Водночас низка країн, що відіграють меншу роль у системі зовнішньоекономічних інтересів Великобританії, не має окремих представництв Департаменту торгівлі та інвестицій.

Реалізація Великобританією політики в сфері сприяння міжнародного розвитку спрямована на викорінення бідності у світі і вирішення основних проблем, з якими стикаються країни, що розвиваються [Див.: 1]. Ключовим відомством, що відповідає за політику в цій галузі є Міністерство міжнародного розвитку (Department for International Development).

Великобританія на державному рівні здійснює підтримку неурядових організацій за двома основними напрямами. Насамперед підтримуються науково-виробничі об'єднання (далі – НВО), які здійснюють діяльність у напрямі сприяння міжнародного розвитку. Фінансування таких НВО у Великобританії значною мірою забезпечується за кошти спеціальних державних фондів. Це фонди з розвитку систем адаптації до зміни клімату та екстремальних погодних явищ, підтримки малого бізнесу, допомоги інвалідам, боротьби з бідністю та інші. Зазначені фонди підтримуються Міністерством міжнародного розвитку та забезпечують фінансову допомогу для більш ніж 200 неурядових організацій [8].

Висновки. На підставі проведеного аналізу еволюції інструментарію «публічної дипломатії» Великої Британії можна зробити висновок про те, що поєднання різних напрямів міжнародного культурно-гуманітарного співробітництва дає

змогу досягти основної мети здійснення «публічної дипломатії» в контексті «м'якої сили» Великобританії – забезпечення впливу і успішного просування британських цінностей в інших державах.

Найважливішими факторами успіху політики «м'якої сили» Великобританії є визначення чітких цілей співпраці з кожного із напрямів, облік національної специфіки і рівня економічного розвитку країн-партнерів, стійкість присутності в цих країнах, ефективна координація діяльності відповідних відомств, активне залучення НВО в процеси співпраці, а також прозорість і розвинені інструменти оцінки ефективності політики «м'якої сили».

Активність суб'єктів «м'якої сили» Великобританії у різних країнах відрізняється відносною повнотою і системністю в усіх напрямах співробітництва. Водночас чітко виявляється акцент «публічної дипломатії» Великобританії – це перш за все розвиток ділових зв'язків, громадської дипломатії та сприяння міжнародному розвитку, що відповідає спрямованості стратегії відносин країни з іншими державами на пріоритетну реалізацію економічних і геополітичних завдань.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кулькова О.С. Европейские программы помощи Марокко в 1999–2011 гг.: ориентиры, компоненты, результаты. *Вестник Московского университета. Серия 25 : Международные отношения и мировая политика.* 2014. № 1. С. 101–138.

2. BBC World Service. A Licence Fee Funded Service. June 2013. URL: http://downloads.bbc.co.uk/bbctrust/assets/files/pdf/consult/wsol/wsol_positioning.pdf.

3. British Council Official Website. URL: http://www.britishcouncil.org.

4. Brown R. The Four Paradigms of Public Diplomacy: Building a Framework for Comparative Government External Communications Research / Institute of Communication Studies. University of Leeds. Leeds. UK, 2012.

5. Commonwealth Scholarship Commission in the United Kingdom // Department for International Development. URL: http://cscuk.dfid.gov.uk.

6. Department for Culture, Media & Sport. *UK Government*. URL: https://www.gov.uk/government/organisations/department-for-culture-media-sport.

7. Department for International Development. *UK Government*. URL: https://www.gov.uk/government/organisations/department-for-international-development.

8. Development Funding for NGOs. *UK Government*. URL: https://www.gov.uk/browse/citizenship/international-development/development-funding-ngos.

9. Foreign & Commonwealth Office. *UK Government*. URL: https://www.gov.uk/government/organisations/foreign-commonwealth-office.

10. Independent Commission for Aid Impact Official Website. URL: http://icai.independent.gov.uk.

11. Nye J. Soft Power: The Means to Success in World Politics. New York: New York Public Affairs, 2004. 191 p.

12. Persuasion and Power in the Modern World. House of Lords. Paper 150, Session 2013–14. S. l. : Stationery Office, 2014. 105 p.

13. The Committee on Soft Power and the UK's Influence. *UK Parliament*. URL: http://www.parliament.uk/business/committees/committees-a-z/lords-select/soft-power-and-the-uks-influence.

14. UK Trade & Investment Official Website. URL: http://www.ukti.gov.uk/home.html.

15. What We do. *British Council*. URL: http://www.britishcouncil.org/education/ihe/whatwe-do.

16. World Service. *BBC*. URL: http://www.bbc.co.uk/worldservice.

REFERENCES:

1. Kulkova O.S. (2014). Problematika "myagkoj sily" i kul'turnoj diplomatii v politicheskom diskurse sovremennoj Velikobritanii: poisk orientirov v epohu peremen [The issue of "soft power" and cultural diplomacy in the political discourse of modern Britain: the search for landmarks in an era of change]. *Moscow University Herald. Series 25 : International Relations and World Politics.* No. 1. P. 101–138 [in Russian].

2. BBC World Service. A License Fee Funded Service. June 2013. URL: http://downloads.bbc.co.uk/bbctrust/assets/files/pdf/consult/wsol/wsol_positioning.pdf.

3. British Council Official Website. URL: http://www.britishcouncil.org.

4. Brown R. (2012). The Four Paradigms of Public Diplomacy: Building a Framework for Comparative Government External Communications Research / Institute of Communication Studies. University of Leeds. Leeds. UK, 2012.

5. Commonwealth Scholarship Commission in the United Kingdom. *Department for International Development*. URL: http://cscuk.dfid.gov.uk.

6. Department for Culture, Media & Sport. *UK Government*. URL: https://www.gov.uk/government/organisations/department-for-culture-media-sport.

7. Department for International Development. *UK Government.* URL: https://www.gov.uk/government/organisations/department-for-international-development.

8. Development Funding for NGOs. UK Government. URL: https://www.gov.uk/browse/citizenship/international-development/development-funding-ngos.

9. Foreign & Commonwealth Office. *UK Government.* URL: https://www.gov.uk/government/organisations/foreign-commonwealth-office.

10. Independent Commission for Aid Impact Official Website. URL: http://icai.independent.gov.uk.

11. Nye J. (2004). Soft Power: The Means to Success in World Politics. New York : New York Public Affairs.

12. Persuasion and Power in the Modern World (2014). House of Lords. Paper 150, Session 2013–14. S. l. : Stationery Office.

13. The Committee on Soft Power and the UK's Influence. *UK Parliament.* URL: http://www.parliament.uk/business/committees/committees-a-z/lords-select/soft-power-and-the-uks-influence.

14. UK Trade & Investment Official Website. URL: http://www.ukti.gov.uk/home.html.

15. What We do. *British Council*. URL: http://www.britishcouncil.org/education/ihe/whatwe-do.

16. World Service. *BBC.* URL: http://www.bbc.co.uk/worldservice.

Evolution of UK Public Diplomacy (2010–2015)

Lyalka Yulia Mykhailivna

Postgraduate Student of the Department
of International Information
Institute of International Relations
of Taras Shevchenko
National University of Kyiv
Yu. Illienka str., 36/1, Kyiv, Ukraine

The article presents an analysis of the use of "public diplomacy" by the UK in the main areas of international cultural and humanitarian cooperation. The priorities, goals and objectives of "public diplomacy" were identified, key agencies and regulatory frameworks related to this system were identified, and results were evaluated for each line of business.

The key methods of the proposed article were historical and logical, structurally and functional and also dialectical. The use of the historical-logical method has revealed the peculiarities of the evolution of the tool of "public diplomacy" of the United Kingdom in the specified period. Structural and functional became heuristically fruitful for this scientific studio, as it made it possible to find out the effectiveness of functioning of the studied instruments. The dialectical method facilitated the disclosure of contradictions in the development of "public diplomacy".

It is found that the activity of UK soft power entities in different countries is relatively complete and systematic in all areas of cooperation. At the same time, the emphasis on "public diplomacy" of the United Kingdom is clear – it is, first of all, the development of business relations, public diplomacy and promotion of international development, which is consistent with the focus of the country's relations with other countries on the priority realization of economic and geopolitical tasks.

It is justified that, despite the smaller scale and role in soft power policy, cultural relations and language promotion, these aspects are also used by the UK authorities, who are aware of the value and potential of these resources, the popularity of English and the country's important place in the world cultural space. The UK is actively working to influence the future elites of other countries through educational and scientific and technical programs. Thus, the toolkit of different directions (culture, language promotion, export of educational services, etc.) contributes to the consistent development of "public diplomacy" as the main sphere of exercise of "soft power".

On the basis of the analysis, the author concludes that the combination of different areas of international cultural and humanitarian cooperation contributes to the achievement of the main goal of public diplomacy for the United Kingdom – to ensure the influence and successful promotion of national values abroad.

Key words: *public diplomacy, UK politics, soft power, international cultural and humanitarian cooperation, political system.*

Matlai
Liubava Serhiivna

The influence of public opinion on the external policy of Spain in the XXI century

UDC [94:327-32.019.51]«2000/2019»
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616-2020.1.10

Matlai Liubava Serhiivna
PhD in Historical Sciences,
Assistant of the Department of Political Science and International Relations
Lviv Polytechnic National University
Mytropolyta Andreja str., 5, Lviv, Ukraine

The purpose of the article is to disclose the influence of public opinion on the formation and implementation of Spain's foreign policy, to consider the interaction of foreign policy makers. The application of the principle of historicism made it possible to investigate specific historical foreign policy situations and their perception by the public opinion of the parliamentary monarchy. In accordance with the principle of dynamics and development, the evolution of the formation of Iberian public opinion is reflected. For the first time, some theoretical works by Spanish scholars on public opinion on foreign policy and international relations are presented and characterized. The peculiarities of public opinion in a separate average European country with global interests are investigated. It can be argued that the interest of ordinary Spaniards in the sphere of foreign policy and interstate relations has not been a priority for a long time. The first government cabinets of democratic Spain changed the philosophy of foreign policy, forms and means of implementation of international politics, developing a communicative function, explaining the purpose and objectives of foreign policy to the population, forming a positive opinion of people about the foreign policy and neutralizing the negative perception of specific activities in this area. It is proved that only at the beginning of the 21st century did Spanish public opinion give preference to international events over domestic problems. Particular attention is focused on the facts of ignoring the public opinion of the opaque political actions of the governmental cabinet of Jose Aznar, who in 2002–2004 recognized the idea of a unipolar world, identified the Atlantic policy of the state as a priority, and supported the anti-Iraqi coalition and Iraqi coalition. It has been found that such a foreign policy caused an early election and a change of government. Political parties, autonomous governments, non-governmental organizations and individuals are identified as the key generators of public opinion in Spain's foreign policy. The mass media of the parliamentary monarchy play an important role in shaping public attitudes and influencing foreign policy.
Key words: *Spain, foreign policy, public opinion, media.*

Studies of public opinion and influence on the external course of Spain are actualized by the fact that the parliamentary monarchy is on the threshold of a new democratic transition. The longstanding economic and political crisis, corruption scandals, the Catalan problem require urgent reforms. The ruling elite declared its readiness to implement a new political and socio-economic modernization of the country, to strengthen territorial unity, to ensure the role of the Iberian state in European construction, to improve its progressive image in the world through an active foreign policy. In order to implement domestic and foreign policy, the monarchy's power institutions need the support of civil society and public opinion.

The interrelation of public opinion and foreign policy was investigated by well-known foreign theorists of the realist school – G. Almond, J. Baudrillard, P. Bourdieu, R. Dahrendorf, M. Weber, H. Lasswell, W. Lippmann, H. Morgenthau, O. Spengler and others. These scholars argued that public opinion, which is formed by powerful elites, is influenced by these elites who constantly manipulate it. Realists argued that the public has no substantial thought or organized interest in foreign policy since only the power structures are responsible for the implementation of state interests and possess the necessary information to make important foreign policy decisions.

In the asset of liberal theorists such as T. Risse-Cappen, B. Russet, J. Rosenau, B. Paige, R. Shapiro and others public opinion was recognized as consistent, structured, stable and rational, which can ensure control and accountability of politicians, improve social welfare. However, the eminent American scientist O. Holsti was right when he argued that public opinion on foreign policy is slowly finding its place as a subject of research through hostility from two currents: the realistic school of international relations and the "Almond-Lippman consensus" [14, p. 440–441].

Public opinion remains a social phenomenon an indicator of the democratization of society and the state in the modern world. Public opinion is seen as a reflection of the thinking, behavior and collective customs of citizens. The definition of public opinion as a discussion and expression of the public's points of view on issues of common interest aimed at the rest of society and especially the authorities by the famous Spanish political scientist C. Monson is noteworthy. He draws attention to the dynamic and conflicting nature of the discussion, the publicity of different points of view, which should be of interest to society and power structures. The scientist is sure that the polysemy of public opinion is rich and diverse in nuances because there are many angles, approaches and measurements on which it is based. At the same time, Monzon admits that public opinion is only the opinion of an elected, educated and powerful minority which thinks according to its own criteria and its own interests, and later, transmits its ideas to the rest of the population, which gives them as their

thoughts: public and collective [15]. His compatriot, Professor J. Ferreres, considers public opinion as a communicative and psychosocial phenomenon that depends on the historical and socio-cultural context, the type of society and the political interests of the moment [10]. The Latin American scientist M. Mora came to the conclusion that individuals create consensuses and disagreements, adaptations and challenges, form images and perceptions, strengthen or contradict thoughts that permeate each era and combine them with each specific issue which acquires social relevance. When citizens talk to each other and spread their opinions in the social space, it contributes to the formation of an intangible fabric called public opinion [16, p. 23].

American researcher H. Nieburg defined public opinion very peculiar. For him it is a term used to mask and mitigate the potential of conflict that arises as a result of different value systems. The use of "public opinion" legitimizes the continuation of dialogue and the formation of a position of openness and tolerance [17, p. 11].

Thus, scientists characterize the concept of "public opinion" in different ways. Well-known researcher E. Noelle-Neumann ironically commented on the attempts of scientists to define a concept that "increasingly expands until it becomes absolutely useless for practical purposes" [18, p. 83].

However, despite the considerable number of interdisciplinary studies of public opinion and influence on power institutions, it should be noted that there are few works that would study the public opinion of individual countries, its interaction with foreign policy (except for the United States and Britain).

Public opinion on foreign policy aims to understand the attitude of society to the international environment which is significantly different from domestic or national. As for the parliamentary monarchy, Iberian society has long been uninterested in foreign policy issues. View that the Spaniards lived with their backs to international politics has long been prevailing among scholars. It is confirmed by the Madrid Professor A. Barrio, who points out that the interest of ordinary Spaniards in the sphere of foreign policy and interstate relations was not a priority in the period of independence and "...it ranked last in the table of interests that covered such issues as social inequality, energy crisis, unemployment, morality in society, social security, public order, terrorism, regional autonomy" [2, p. 58].

The first democratic governments of A. Suarez (1976–1981), L. Calvo Sotelo (1981–1982) carried out democratic reforms changing the philosophy of foreign policy, forms and means of implementing international policy. The political elite of the country developed a communicative function explaining to the population the goals and objectives of foreign policy as required by democratic reforms. Officials and diplomats have repeatedly spoken in the Cortes Generales and foreign policy practice has been widely covered in the media. The opinion of people regarding the foreign policy course was formed through speeches in the legislature, print media, radio and television. According to a 1975 survey, 74 % of citizens sought freedom of the press, 71 % sought religious freedom and 58 % sought trade union freedom [7, p. 10].

It is necessary to agree with the statement of Professor A. Hernandes: "... the success of the political elite of the time lay exclusively in its positive attitude to public thought, which forced the elites to practice dialogue and negotiation as an instrument of political action and adapted the language of public opinion to political discourse" [13, p. 40].

Spain concretized the principles and priorities of foreign policy on the basis of consensus between political parties by the end of the twentieth century. The commitment to European integration was based on the understanding that Madrid's active role in the European Union would be the best way to protect national interests. The manifestation of the country democratization becomes popular referendums through which the public expressed its attitude to certain political and social issues. Adopted by referendum decisions have acquired a decisive importance. The historic national referendum on the membership of the parliamentary monarchy in the North Atlantic Alliance was held on March 12, 1986. In this referendum 52.54 % of Spaniards supported the extension of the state's stay in the bloc, 39.83 % voted against, 6.54 % abstained [1, p. 71]. The Cabinet of the Spanish workers' socialist party, headed by Prime Minister F. Gonzalez, solved the problematic issues of Spain's stay in NATO, given public opinion which tended to understand that the country's neutrality means continued international isolation. The ruling elite managed to influence the evolution of Spanish public opinion regarding the country's entry into the military-political Alliance and convince the public to change its opinion from anti-NATO to pro-NATO. In the future, all foreign policy issues related to the security and economic prosperity of the country have always led "to the effect of increasing public interest in international affairs" [6, p. 2].

A contradictory and confrontational foreign policy model was produced in 2002–2004 by the government Cabinet of J. Aznar without coordination in the General Cortes with the main political forces. The defining vector of foreign policy was the Atlantic; the priority was given to bilateral relations with the United States and unquestioning support for the policy of the administration of G. Bush. Public opinion for the first time gave an advantage to international events over domestic problems in 2002. Spaniards expressed solidarity with the United States because of the tragedy of September 11, 2001 related to terrorist acts. The war in Afghanistan, the Spanish-Moroccan

incident on the island of Perejil, the Falklands crisis influenced Spanish public opinion which condemned international terrorism and illegal immigration.

Spanish public opinion did not support the decision of the government of J. Aznar to join the anti-Iraqi coalition, but the Cabinet openly ignored the pressure of citizens. According to the barometer of public opinion (BRIE), in November 2002, 61 % of Spaniards opposed the USA invasion of Iraq and 24 % said that any intervention should have the support of the UN. According to an opinion poll conducted in 2003, 65 % of respondents opposed a military strike on Iraq even with the support of UN military action [19, p. 3].

The catalysts for the change of the government Cabinet and the return to power of the socialists were the terrorist attacks in Madrid on 11 March 2004, which killed hundreds of civilians, the opacity of the populist government and the deliberate disregard of public opinion. According to a BRIE poll in May 2004, 64 % of Spaniards believed that terrorist attacks would not have taken place if Spain had not supported the US in the Iraq conflict. These attacks directly influenced the voters' decision to change the party in power [21, p. 12].

On May 21, 2004, the new PSOE Cabinet implemented its first political decision to withdraw Spanish troops from Iraq. "Spaniards should have voted with their heads for the ruling Popular Party (achieved significant economic results), but the terrorists forced them to vote with their hearts", summed up H. Noya [20]. The actions of the socialist government were also critically evaluated by the Iberian political analyst F. Portero, calling such a decision "...strengthening the strategy of radical Islamism and the dangerous moral disarmament of Spanish society in the face of the challenges that face it through the growing presence of anti-American and pacifist tendencies and, above all, an intense political campaign aimed at convincing the public that it is possible to avoid terrorist actions by avoiding intervention in the middle East and distancing itself from American politics" [23].

Spanish management system operates smoothly and efficiently today relying on many years of experience in making foreign policy decisions, their analysis, planning and coordination. Public authorities are responsible for the formation and implementation of the country's foreign policy. The systematic method of decision-making allows to identify the problem and political goals correctly, to compare different points of view, to take into account unpredictable consequences, to estimate the cost of actions, to predict possible consequences. It is appropriate to note that public opinion is not responsible for the actions of the state in the international arena but exists as an independent institution of a democratic society.

The role of think centers was especially strengthened in the early 90-ies, when Spain became an influential country of the European Union determined its foreign policy priorities in the European, Euro-Atlantic, Mediterranean, Latin American directions. They began to play an important role in shaping public opinion and political decision-making processes and became the country's informal analytical diplomacy. Some think tanks influence the political process in the long run, changing political elites and public opinion. The potential influence of the centers on the political process is heterogeneous: it can be direct when the party becomes ruling and indirect when the party is in opposition limiting participation in debates on a particular issue in the media and trying to change public opinion. The main goal of the leading think center of the parliamentary monarchy, the Royal Institute of ELCANO, is to create a forum for the exchange of views on international issue.

The extraordinary consistency is demonstrated by the public opinion of Spain regarding news related to the EU, the US and Latin American countries. The process of European integration has always been perceived as an absolute priority of Spanish foreign policy. The main advantages of membership in the European community Spaniards consider economic well-being (39 %), the possibility of creating new jobs (23 %), improving cooperation between member States (22 %), improving living standards (22 %), peace and prosperity (21 %). Public opinion in Spain identified EU membership as a priority in international Affairs (63 %). 90 % of Spanish citizens vote for the free movement of EU citizens who can live, work, study and do their business anywhere in Europe, for a common defense and security policy among EU member States are 82 %, for a common energy policy among EU member States are 81 %, for a common EU trade policy are 80 %, for a common European policy on migration are 82 %, for a common foreign policy of 28 EU member States are 78 %, for a single digital market in the EU are 71 %, for a European economic and monetary Union with one single currency, the euro are 76 %, for further the EU enlargement are 67 % [7, p. 65].

Public opinion evaluated differently relations with the United States and the countries of Iberoamerica in different years. Under the presidency of G.W. Bush in 2005–2007, relations with the superpower were not considered a priority of Spanish public thought which preferred relations with Latin American countries. After the election of us President B. Obama in 2008, interest in relations with this country has significantly increased, but its decline in relation to the policy of Latin American States has been traced. It should be noted that such differences are influenced by ideological and political attitudes. Thus, citizens with left-wing positions of the ideological spectrum give priority to relations with Latin America; centrists and right-wing relations with the United States. This combination of political ideology with positioning in favor of a particular foreign policy option is a constant for Iberian public opinion and does not go beyond the political conjuncture of the moment.

Close neighbors-Moroccans for decades associated with the images of “barbarians”, “infidels” in the public opinion of Spaniards, and in recent years-with the problems of the Spanish enclaves of Ceuta and Melilla in North Africa, the conflict on the island of Perehil (2002), illegal migration, disputes with fishing and more. Until now, school textbooks, folk tales, movies, fiction and the press of Spain contribute to the preservation of the negative perception of Morocco and Moroccans [12, p. 23–29].

In terms of mutual perception, a sharp dichotomy has emerged between how the Spanish elite and the common people view the People’s Republic of China. According to a sociological survey conducted in 2006, 45 % of respondents believed that China’s influence in the world is positive. However, the attitude of Spaniards to China deteriorated sharply with the onset of the international economic crisis. Thus, the percentage of negative views of Iberians was the highest among the 5 largest EU economies in 2013. Due to widespread perceptions, Chinese competition is blame for the loss of a significant number of jobs by Spanish citizens [8, p. 382–383].

At the beginning of the century, digital diplomacy was formed as a component of political culture and human interaction. The public realized the importance of new effective methods of diplomacy that went beyond official political institutions. Social networks contributed to the effective exchange of views between politicians and civil society, improved the ability of foreign professionals to collect and analyze the necessary information, predict and respond to foreign policy events. Ordinary citizens react more actively to information flows and engage in political dialogue by joining global social groups that are not limited by state borders. Social media and networks have become a real reflection of the aspirations and needs of citizens; they form public opinion, views and moods; help the process of creating a two-way relationship with the authorities. The media and social networks influence the relationship between public opinion and foreign policy by being able to assume an alternative role between passively communicating messages from decision makers and making public requests for information. In addition, the media can expand or reduce the amount of information covering a certain foreign policy event or situation which can change the content of public opinion [3, p. 56–62].

Gradually, public opinion became an independent institution, a factor of influence on various spheres of political and public life. The main channels of expression of public opinion are: elections, distribution of power structures into legislative and executive, civil rights and freedoms guaranteed by the state including universal suffrage, freedom of speech, and participation of citizens in referendums on certain issues as well as the activities of the mass media [22, p. 117–119].

The institution of the monarchy has long served as a symbol of national unity and stability. The Spanish media almost did not criticize the institution of the monarchy and created a media image of the King “as a secular Saint of Spain” in the period of transit and consolidation of democracy. However, corruption scandals involving members of the Royal family have undermined the foundations of the monarchy and caused discontent in society. There are trends towards a new democratic rationalization of the political system and republicanism in modern Spanish society. In addition, 7 out of 10 Spaniards under the age of 40 do not support the monarchy. According to the Spanish center for sociological research on the values of the 1978 Constitution, only 5 percent of respondents claimed that one of the benefits was the restoration of the monarchy [9].

The modern public is more aware of international events and is interested in their solution. Citizens are not isolated from political processes in the globalized world. Ordinary citizens vote for parties that have attractive foreign policy and foreign economic platforms, charismatic political leaders. Public opinion influences foreign policy by choosing political parties and leaders who share the public interest and are competent in international affairs.

As a conclusion, modern social thought in Spain is able to ensure the stability and evolution of public life, the integration of aspirations and interests of ordinary citizens actively responding to the actions of representatives of the power structures of the country. Modern social thought can assess ability or inability of regional entities to reform and improve the spheres of life of people to implement foreign policy. Every citizen of democratic Spain is free to express their own point of view on a particular issue today. The level of competence of public opinion is supported by influential media and powerful non-state think tanks.

BIBLIOGRAPHY:

1. Alicio y satisfaccion en occidente por el resultado favorable del referendum (1986) ABC. 13 de marzo de 1986. P. 71.
2. Barrio Marquina A. (1985). Opinión pública y política exterior en España. *Opinion publique et politique extérieure en Europe*. III. 1940–1981. P. 41–58.
3. Baum A. Matthew & Potter B.K. Philip. (2008) The Relations Between Mass Media, Public Opinion, and Foreign Policy: Toward a Theoretical Synthesis. *Annual Revie Political Science.* No. 11. P. 39–65.
4. Blasco-Duatis M., Fernández García N. & Cunha I. (2017). Political opinion in the Spanish newspapers. *Revista Latina de Comunicación Social*. No. 72. P. 349–373.
5. Capellan de Miguel G. (2010). La opinion Secuestrada Prensa y Opinion Publica en el siglo XIX. Berceo. *Revista riojana de ciencias sociales y humanidades*. No. 159. P. 3–62.
6. Capellán de Miguel G. & Pérez Serrano J. (Eds.) (2008). Sociedidad de masas, medios de comuncacion y opinin publica. 372 p.

7. Chislett W. (2018). Forty years of democratic Spain. Political, economic, foreign policy and social change, 1978–2018. Real Instituto Elcano. Royal Instituto. Working Paper. Documento de Trabajo. 2018. 92 p.

8. Esteban M. (2016). Spain's Relations with China; Friends but not Partners. *Chinese Political Sciences Revie*. No. 1. P. 373–386.

9. Fernandes Ramos F. (2013). The monarchy, a journalistic taboo in Spain. *Revista Latina de Comunicacion Social*. P. 209–240.

10. Ferreres Rubio J.M. (2009). Opinión pública y medios de comunicación. Teoría de la agenda setting Public opinion and mass media. *Gazeta de Antropología*, No. 25 (1). URL: http://hdl.handle.net/10481/6843.

11. González Alonso M. (2016). Opinión pública y web 2.0. *Revista Mexicana de Opinión Pública.* P. 95–113.

12. González García E., García Muñiz A., García Sansano J. & Iglesias Villalobos L. (Coords.) (2015). *Mundos emergentes: cambios, conflictos y expectativas.* Toledo : ACMS. P. 22–30.

13. Hernandez Sanchez A. (2010). La opinión pública española en la transición del franquismo a la democracia. *Revista de Investigaciones Políticas y Sociológicas* (RIPS). P. 39–69.

14. Holsti Ole R. (1992). Public Opinion and Foreign Policy: Challenges to the Almond-Lippmann Consensus. *International Studies Quarterly*. Vol. 36 (4). P. 439–466.

15. Monzon Arribas C. (1990). La opinión pública. Teoría, concepto y métodos. Tecnos. Madrid, 1990. 207 p.

16. Mora y Araujo M. (2005). El poder de la conversación. Elementos para una teoría de la opinión pública. Buenos Aires : La Crujía Ediciones. 660 p.

17. Nieburg H. (1984). Public Opinion, New York : Praeger Publishers. 287 p.

18. Noelle-Neumann, E. (2003). La espiral del silencio. Opinión pública: nuestra piel social. Barcelona, Paidós, 336 p.

19. Noya J. (2003). La Guerra de la opinion publica. *Analyses of the Elcano Royal Institute (ARI).* № 34/2003.

20. Noya J. (2004). Del 11-M al 14-M: estrategia yihadista, elecciones generales y opinion publica. *Analyses of the Elcano Royal Institute (ARI).* № 132/2004.

21. Noya J. (2005). Del 92 Alianza de Civilizaciones: Cumbres Abismales en la Imagen Exterior de Espana. *Documento de Trabajo (DT) 36/ Agosto*. P. 3–17.

22. Torcal M. & Martini S. (ed.) (2018). Opinión pública y cambio electoral en España: claves ante el reto europeo y la crisis política y económica. Colección Academia. Madrid, 246 p.

23. Portero F. (2004). Sobre el mal de altura: política exterior, opinión pública y lucha contra el terrorismo. *Analyses of the Elcano Royal Institute (ARI).* 88/2004.

REFERENCES:

1. Alicio y satisfaccion en occidente por el resultado favorable del referendum (1986) ABC. 13 de marzo de 1986. P. 71.

2. Barrio Marquina A. (1985). Opinión pública y política exterior en España. *Opinion publique et politique extérieure en Europe*. III. 1940–1981. P. 41–58.

3. Baum A. Matthew & Potter B.K. Philip. (2008) The Relations Between Mass Media, Public Opinion, and Foreign Policy: Toward a Theoretical Synthesis. *Annual Revie Political Science*. No. 11. P. 39–65.

4. Blasco-Duatis M., Fernández García N. & Cunha I. (2017). Political opinion in the Spanish newspapers. *Revista Latina de Comunicación Social*. No. 72. P. 349–373.

5. Capellan de Miguel G. (2010). La opinion Secuestrada Prensa y Opinion Publica en el siglo XIX. Berceo. *Revista riojana de ciencias sociales y humanidades*. No. 159. P. 3–62.

6. Capellán de Miguel, G. & Pérez Serrano, J. (Eds.) (2008). Sociedidad de masas, medios de comuncacion y opinin publica. 372 p.

7. Chislett W. (2018). Forty years of democratic Spain. Political, economic, foreign policy and social change, 1978–2018. Real Instituto Elcano. Royal Instituto. Working Paper. Documento de Trabajo. 2018. 92 p.

8. Esteban M. (2016). Spain's Relations with China; Friends but not Partners. *Chinese Political Sciences Revie*. No. 1. P. 373–386.

9. Fernandes Ramos F. (2013). The monarchy, a journalistic taboo in Spain. *Revista Latina de Comunicacion Social*. P. 209–240.

10. Ferreres Rubio J.M. (2009). Opinión pública y medios de comunicación. Teoría de la agenda setting Public opinion and mass media. *Gazeta de Antropología*. No 25 (1). URL: http://hdl.handle.net/10481/6843.

11. González Alonso M. (2016). Opinión pública y web 2.0. *Revista Mexicana de Opinión Pública*. P. 95–113.

12. González García E., García Muñiz A., García Sansano J. & Iglesias Villalobos L. (Coords.) (2015). *Mundos emergentes: cambios, conflictos y expectativas*. Toledo : ACMS. P. 22–30.

13. Hernandez Sanchez A. (2010). La opinión pública española en la transición del franquismo a la democracia. *Revista de Investigaciones Políticas y Sociológicas (RIPS).* P. 39–69.

14. Holsti Ole R. (1992). Public Opinion and Foreign Policy: Challenges to the Almond-Lippmann Consensus. *International Studies Quarterly*. Vol. 36 (4). P. 439–466.

15. Monzon Arribas C. (1990). La opinión pública. Teoría, concepto y métodos. Tecnos. Madrid, 1990. 207 p.

16. Mora y Araujo M. (2005). El poder de la conversación. Elementos para una teoría de la opinión pública. Buenos Aires, La Crujía Ediciones, 660 p.

17. Nieburg H. (1984). Public Opinion, New York : Praeger Publishers. 287 p.

18. Noelle-Neumann E. (2003). La espiral del silencio. Opinión pública: nuestra piel social. Barcelona : Paidós. 336 p.

19. Noya J. (2003). La Guerra de la opinion publica. *Analyses of the Elcano Royal Institute (ARI).* № 34/2003.

20. Noya J. (2004). Del 11-M al 14-M: estrategia yihadista, elecciones generales y opinion publica. *Analyses of the Elcano Royal Institute (ARI).* № 132/2004.

21. Noya J. (2005). Del 92 Alianza de Civilizaciones: Cumbres Abismales en la Imagen Exterior de Espana. *Documento de Trabajo (DT) 36/ Agosto*. P. 3–17.

22. Torcal M. & Martini S. (ed.) (2018). Opinión pública y cambio electoral en España: claves ante el reto europeo y la crisis política y económica. Colección Academia. Madrid, 246 p.

23. Portero F. (2004). Sobre el mal de altura: política exterior, opinión pública y lucha contra el terrorismo. *Analyses of the Elcano Royal Institute (ARI).* 88/2004.

Вплив громадської думки на зовнішню політику Іспанії у XXI столітті

Матлай Любава Сергіївна

кандидат історичних наук,
асистент кафедри політології
та міжнародних відносин
Національного університету
«Львівська політехніка»
вул. Митрополита Андрея, 5,
Львів, Україна

Мета дослідження – розкрити вплив громадської думки на формування та реалізацію зовнішньої політики Іспанії, розглянути взаємодію суб'єктів прийняття зовнішньополітичних рішень. Методологія дослідження спирається на міждисциплінарний підхід. Застосування принципу історизму дало змогу дослідити конкретно-історичні зовнішньополітичні ситуації та їх сприйняття громадською думкою парламентської монархії. Відповідно до принципу динаміки та розвитку відображається еволюція формування громадської думки іберійців. Уперше представлено та охарактеризовано окремі теоретичні праці іспанських науковців щодо громадської думки з питань зовнішньої політики та міжнародних відносин. Досліджено особливості громадської думки в окремій середній європейській державі з глобальними інтересами. Можна стверджувати, що інтерес пересічних іспанців до сфери зовнішньої політики та міждержавних відносин тривалий час не був пріоритетним. Перші урядові кабінети демократичної Іспанії змінили філософію зовнішньополітичної діяльності, форми та засоби реалізації міжнародної політики, розвиваючи комунікативну функцію, пояснюючи населенню цілі та завдання зовнішньої політики, формуючи позитивну думку людей щодо зовнішньополітичного курсу та нейтралізуючи негативне сприйняття конкретних заходів у зазначеній сфері. Доведено, що лише на початку XXI століття іспанська громадська думка надала перевагу міжнародним подіям над внутрішніми проблемами. Особлива увага зосереджена на фактах ігнорування громадською думкою непрозорих політичних дій урядового кабінету Х.М. Аснара, який у 2002–2004 рр. визнав ідею однополярного світу, визначив пріоритетним атлантичний напрям зовнішньої політики держави, підтримав антиіракську коаліцію та направив в Ірак іспанський збройний контингент. З'ясовано, що такий зовнішньополітичний курс народників спричинив дострокові вибори та зміну влади. Встановлено, що ключовими генераторами громадської думки в зовнішній політиці Іспанії є політичні партії, уряди автономії, громадські організації та окремі громадяни. Засоби масової інформації парламентської монархії відіграють важливу роль у формуванні суспільного ставлення та впливу на зовнішню політику.

Ключові слова: *Іспанія, громадська думка, зовнішня політика, медіа.*

Ніколаєва
Дарія Олександрівна

Турецько-іранські двосторонні відносини як приклад конкурентно-кооперативної взаємодії

УДК 327-027.21/.22:327.56
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616-2020.1.11

Ніколаєва Дарія Олександрівна
аспірантка кафедри міжнародних відносин
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
вул. Дворянська, 2, Одеса, Україна

Аналізуються особливості турецько-іранських двосторонніх відносин, чинники, які визначають їхню специфіку. Метою дослідження визначено з'ясування основних сюжетів регіональної взаємодії Туреччини та Ірану, виявлення особливостей процесу розбудови архітектури турецько-іранських взаємин на Близькому Сході. З'ясовуються чинники, які викликають як розбіжності, так і конвергенцію політичних інтересів Туреччини та Ірану. Звертається увага на те, що і Туреччина, і Іран є тими мусульманськими неарабськими суб'єктами міжнародної політики, які претендують нині на провідну роль у регіоні Близького Сходу. Конкуренція за лідерство значною мірою визначає особливості їхньої взаємодії. Зазначено, що турецько-іранські відносини є комплексом елементів суперництва за регіональне домінування та реалізацію спільних інтересів у економіці та безпековій політиці. Констатовано, що двосторонні взаємини Туреччини та Ірану будуються на основі поєднання співпраці та конкуренції. Аргументовано, що прагматизм у відносинах цих держав проявляється у прагненні розвивати торговельно-економічні взаємини, надавати перевагу дипломатії над санкціями чи силовими методами тощо. Висловлено дослідницьку гіпотезу, що геополітичне суперництво між Туреччиною та Іраном зберігатиметься, адже обидві країни претендують на роль регіонального лідера, мають власне бачення моделі перспективного розвитку Близького Сходу. Звернено увагу, що чергування підйомів і спадів у двосторонніх відносинах останніми роками змінилося відносною стабільністю, однак поглиблення процесів зближення Туреччини та Ірану є малоочікуваним. Турецько-іранська співпраця має обмеження, що випливають із прагнення кожного з цих акторів міжнародної політики досягти панівних позицій у регіоні. Давня взаємна недовіра Туреччини та Ірану ще доволі сильно перешкоджає обом країнам досягати визначених політичних та економічних цілей. Констатовано, що новітні турецько-іранські відносини коливаються в певному діапазоні, посилюючи періодично конкуренцію, однак не досягають ні точки глибокої кризи, ні рівня стратегічного партнерства.

Ключові слова: *Туреччина, Іран, Близький Схід, турецько-іранські відносини.*

Вступ. Турецька Республіка та Ісламська Республіка Іран – два мусульманські неарабські гравці, які позиціонують себе як провідні актори «нового Близького Сходу» (New Middle East) [3]. Обидві країни мають велику територію та майже однакове за чисельністю населення (бл. 81 млн осіб кожна); їх об'єднує спільний кордон, протяжністю 534 км. Офіційно Турецька Республіка є світською державою, населена переважно мусульманами-сунітами. Ісламська Республіка Іран натомість є уособленням теократичного неоавторитаризму та населена здебільшого шиїтами.

Турецько-іранські відносини є комплексом елементів суперництва за регіональне домінування та реалізацію спільних інтересів у економіці та безпековій політиці. Останніми роками проблематика турецько-іранських відносин актуалізується, позаяк на Близькому Сході наростає нестабільність, а зовнішньополітична активність Туреччини від 2002 р. (прихід до влади Партії справедливості та розвитку) незмінно наростає.

Мета та завдання. Метою дослідження є визначення основних сюжетів регіональної взаємодії Туреччини та Ірану, виявлення особливостей процесу конструювання архітектури турецько-іранських взаємин на Близькому Сході. Потребує з'ясування, які саме чинники спричиняють розбіжності чи конвергенцію політичних інтересів Туреччини та Ірану, а також як вони впливають на політичні відносини двох держав [2, с. 202].

Методи дослідження. Регіональна взаємодія Туреччини з Іраном вивчається в межах парадигми політичного неореалізму, який розглядає підтримку рівноваги як спосіб збереження миру за максимально можливого задоволення інтересів кожної зі сторін. Метод кейс-стаді дає змогу проаналізувати з цих позицій різні сфери зовнішньополітичної активності Туреччини.

Результати. На взаємини Туреччини та Ірану накладає відбиток історична спадщина починаючи від серії воєн XVI – початку XIX ст. ст. між Османською імперією та Сефевідським Іраном за володіння Кавказом та Іраком, захоплення стратегічних шляхів. Однією з причин регіональної конкуренції між двома аналізованими країнами став перехід Туреччини у XX ст. до секулярної моделі розвитку та її зближення із Заходом. Країнам Близького Сходу було запропоновано турецький досвід «мусульманської демократії» та співробітництво з країнами, які впроваджували модель ліберальної демократії. Водночас Іран також позиціонував себе як потенційний лідер ісламського світу, особливо після революції 1979 р., коли посилилися релігійні акценти.

Ісламська революція 1979 р. в Ірані сприяла антагонізму турецької (як світської) та іранської

(як релігійної) моделей розвитку. Як тільки теократичний та антизахідний характер іранського режиму став очевидним, у світській Туреччині зросло занепокоєння, що Іран розпалюватиме ісламізм і курдський націоналізм. Саме на території Туреччини знайшла притулок іранська опозиція, що викликало особливе невдоволення Тегерану. Іран критикував впроваджені Туреччиною секулярні обмеження на присутність ісламу в політиці [4, с. 114–115], відкрито виявляв своє несприйняття заборони на носіння турецькими жінками хіджабу[1]. Туреччина ж норму Ірану щодо носіння хіджабу вважала відсталістю.

Постреволюційний ідеологічний антагонізм проявлявся і на рівні взаємної медіакритики знакових політичних фігур обох держав (президента М.К. Ататюрка, аятоли Р.М. Хомейні). Іранські політики під час офіційних візитів до Анкари відмовлялися відвідувати такий традиційний пункт офіційної програми для закордонних делегацій, як «Аниткабір» – мавзолей М.К. Ататюрка. Відмова від символічних дій на кшталт опускання прапора на будівлі посольства Ірану в річницю смерті М.К. Ататюрка також посилювали напругу між державами. У медіа Туреччини та Ірану активно використовувалися різноманітні образливі ідеологічно забарвлені означення-ярлики на позначення кожної з держав [5, с. 153]. Водночас лівоцентристський уряд на чолі з М.Б. Еджевітом вітав вихід Ірану зі складу Організації Центрального договору (СЕНТО). Візит турецького міністра закордонних справ (червень 1979 р.) до Тегерану, його прийняття Верховним лідером Ірану аятолою Р.М. Хомейні сприяли позитивному сценарію розвитку двосторонніх взаємин.

Однак державний переворот 1980 р. у Туреччині, зміна уряду створили несприятливий клімат для поступу відносин. Військові, які прийшли до влади у Туреччині, позиціонували теократичний режим Ірану як загрозу турецькому секуляризму та національній безпеці. Водночас Тегеран почав розглядати Туреччину як «служницю диявола», яка прагне підірвати здобутки ісламської революції 1979 р. Та все ж прагматизм турецько-іранських двосторонніх взаємин сприяв певній толерантності між відмінними політичними режимами. Зокрема, Туреччина продовжила ставити завданням розширяти зв'язки з Іраном, найперше – економічні.

Отож турецько-іранські взаємини останніх десятиліть характеризуються прагматизмом, який спонукає обидві сторони тримати канали дипломатії та діалогу відкритими навіть у моменти ескалації напруги у двосторонніх взаєминах. Однак відносини цих держав уподібнені графіку, на якому піднесення змінюються спадами та навпаки.

Суперництво за вплив на пострадянські держави Центральної Азії є однією з важливих перешкод для повноцінних двосторонніх відносин Туреччини та Ірану. Одразу після розпаду СРСР між Туреччиною та Іраном розгорнулася конкуренція за вплив на пострадянські країни з панівною кількістю тюркомовного (Азербайджан, Казахстан, Киргизстан, Туркменістан, Узбекистан) та фарсімовного (Таджикистан) населення. Уже три десятиліття Туреччина та Іран змагаються за більшість молодих держав Південного Кавказу та Центральної Азії, лобіювання для них світського чи клерикального відповідно шляхів розвитку мусульманської держави. Іран мав сподівання, що ідеї їхньої революції 1978 р. рано чи пізно актуалізуються на пострадянському просторі. Тож виділялося фінансування на відновлення та побудову великої кількості мечетей. «Використовуючи міцні взаємини з Вірменією й Туркменістаном, Іран у своїй економічній стратегії намагався перехопити у Туреччини проєкт постачання вуглеводнів із Каспійського регіону» [16, с. 152]. Водночас привабливість шиїтського варіанта ісламської ідеології в пострадянських країнах недостатня, позаяк більшість населення становлять мусульмани-суніти. Станом на 2019 р. Туреччина тільки в країнах Центральної Азії реалізує проєкти загальною вартістю 86 млрд дол. США; близько 4 тис. турецьких компаній працює в цьому регіоні.

Зміна вектора зовнішньої політики Туреччини на початку третього тисячоліття пов'язана з концепцією професора Стамбульського університету, міністра закордонних справ (2009–2014 рр.) А. Давутоґлу, викладеною у праці «Стратегічна глибина: міжнародні позиції Туреччини» (2001) [7]. У ній акцентувалося на потребі розвитку взаємин із важливими незахідними країнами, зокрема й Іраном.

Практичній активізації турецько-іранських відносин сприяли два чинники: 1) прихід у 2002 р. до влади в Туреччині ісламістської Партії справедливості та розвитку; 2) зміна у 2003 р. влади в Ірані (главою держави обраний М. Ахмадінежад). Туреччина одразу переглянула взаємини з країнами ісламського світу. Партію справедливості та розвитку часто звинувачують в ісламізмі та відході від принципів світської держави, закладених у 1920-х рр. М.К. Ататюрком. Відтоді іранський істеблішмент уже не сприймав Туреччину як інструмент Заходу, який спрямований на ізоляцію Ірану на міжнародній арені. Окрім того, перемога саме ісламістської партії була сприйнята як частина релігійного пробудження мусульманського світу, зумовленого революцією 1979 р. в Ірані [12, с. 140]. Коли у 2009 р. іранський глава держави М. Ахмадінежад здійснив офіційний візит до Туреччини, то турецький президент Р.Т. Ердоган назвав його «братом» [15, с. 105].

[1] Ця заборона щодо державних закладів введена у 1980 р. Однак уже друге десятиліття питання носіння хіджабу є дискусійним у турецькому суспільстві. Заборона носіння хіджабів останніми роками скасована для шкіл, вишів, державної служби, поліції, армії.

Попри те, що з приходом до влади в Туреччині у 2002 р. помірковано-ісламістської Партії справедливості та розвитку ідеологічне протистояння між Туреччиною та Іраном пішло на спад, суперництво за вплив у регіоні стало новою лінією турецько-іранського розлому. Найперше ця конкуренція стосувалася Іраку. «Арабська весна» та наступний сирійський конфлікт ще більше посилили турецько-іранське суперництво за регіональний вплив.

Помітно, що турецько-іранські відносини прагматизувалися. Це вдалося завдяки взаємовигідним економічним зв'язкам і віднайденню спільних інтересів на міжнародній арені. Відтак це сприяло зниженню ідеологічних суперечностей і мінімізації тих кроків, які могли бути розцінені як втручання у внутрішні справи одне одного [12, с. 138]. Зокрема, зріс імпорт іранського природного газу: якщо у 2001 р. обсяги торгівлі становили 1,2 млрд дол. США, то у 2011 р. – уже 15 млрд дол. США [12, с. 141]. Туреччина та Іран узяли курс на досягнення обсягів торгівлі 30–35 млрд дол. США, однак поки не наблизилися до запланованого [15, с. 135]. Хоч між Туреччиною та Іраном підписана угода, спрямована на активізацію торгівлі, за 2018 р. двосторонній товарообіг становив лише 9,3 млрд дол. Не виключено, що обсяги торгівлі йтимуть на спад після того, як іранський парламент 20 січня 2019 р. ухвалив законодавство, спрямоване на заохочення використання товарів місцевого виробництва. Зокрема, за перші десять місяців 2019 р. товарообіг Ірану з Туреччиною становив 5,01 млрд дол. США; це на 39,24 % менше за такий же період 2018 р.

У частині співпраці у транспортній галузі країни діють за логікою: Туреччина – ворота Ірану в Європу, а Іран – ворота Туреччини в Азію (найперше – Центральну Азію). Зокрема, у серпні 2019 р. було відновлене залізничне сполучення між Тегераном та Анкарою. Воно було тимчасово зупинене після терористичного акту 2015 р. І хоча нині потяг прямує аж 60 годин і здійснює один рейс на тиждень, його відновлення позиціонується як крок до активізації двосторонніх стосунків.

І Іран, і Туреччина більшою чи меншою мірою сьогодні мають складні відносини з провідними державами світу. Зокрема, Іран розглядає США як силу, яка загрожує та прагне замінити його нинішній режим. У Туреччині також після 2002 р. наростає напруга у взаєминах зі США, попри членство в НАТО та розміщення американських військових баз (Інджирлік, Ізмір). Також нинішнє зближення Туреччини та Ірану непокоїть провідні держави Близького Сходу. І Туреччина, і Іран опинилися по інший бік вісі, сконструйованої довкола лідерства Саудівської Аравії.

Зближення Туреччини та Ірану відбувається попри новий виток (від 2018 р.) напруги між США та Іраном. Вашингтон в односторонньому порядку вийшов із ядерної угоди та відновив санкції проти іранської нафти. Туреччина неодноразово критикувала рішення США про введення санкцій до імпортерів іранської нафти, оскільки не має власних запасів, а відтак узалежнена від імпорту енергоносіїв. Попит на енергоносії в Туреччині є величезним: енергетичні потреби країни зростають щороку на 5,5 %. Туреччина вимушена покладатися на імпорт максимально дешевої нафти та газу. Іран є одним з основних джерел, який, за даними 2017 р., постачав до Туреччини 44,6 % нафти та 17 % газу [6]. Санкційне рішення США зробило Анкару вразливою до зростання цін на енергоносії. У листопаді 2018 р. США дали 8-ми державам і територіям, зокрема й Туреччині, півріччя на завершення процесу імпортування енергоносіїв із Ірану (до 2 травня 2019 р.). Однак Туреччина й після цього часу закуповує їх, що очевидно зі заяв президента Р.Т. Ердогана [9].

Історично неспокійні турецько-іранські взаємини з огляду на спільні точки дотику нині породжують нові форми співпраці обох країн. Чергування підйомів і спадів у двосторонніх відносинах останніми роками змінилося відносною стабільністю нинішньої прагматичної взаємодії Туреччини та Ірану. Про це свідчать зусилля Туреччини від 2006 р. щодо зняття напруги, зумовленої ядерною програмою Тегерану, підтримка уряду Ірану під час протестів у грудні 2017 р. тощо. Водночас у публічному дискурсі Ірану Туреччина часто позиціонується як антагоністична сила, а тому навряд можна очікувати повного їхнього зближення.

Погодимося з американськими ученими М. Тахіроглу та Б. Бен Талебу, які аргументують, що турецько-іранські відносини в їхньому чистому вигляді не потрапляють під характеристику дружби або ж ворожнечі. Вони пропонують використовувати для їхньої характеристики термін «fremenies» («друзі-вороги»). Мова про гнучкі багатоаспектні відносини, які дають змогу сторонам уникати крайнього загострення, не допускати розриву двосторонніх відносин [13, с. 124]. Доказом цього можуть слугувати протилежні підходи Туреччини та Ірану щодо Сирії [11, с. 213], які наразі не стали перепоною для розриву відносин з інших питань. Дослідники Ш. Акбарзаде та Дж. Баррі [1] також уважають, що турецько-іранські відносини не є ворожими, однак їх безпідставно позиціонувати як дружні.

Висновки. Очевидно, що новітні турецько-іранські взаємини вибудовуються під впливом багатьох прихованих механізмів; упродовж усієї історії взаємин двох держав вони визначаються змаганням за лідерство. Народи обох країн мають імперську свідомість, зберігають історичну пам'ять про різні періоди регіонального домінування та суперництва. Туреччина та Іран пропонують альтернативні варіанти політичної трансформації. Між ними зберігається жорстка конкуренція за вплив у регіоні,

настороженість щодо зміцнення позицій іншої сторони (особливо на території Сирії та Іраку). Водночас політичні еліти демонструють прагматизм, який підштовхує сторони до підтримки регіонального балансу сил та інтересів. Тому країни наразі демонструють здатність до ситуативних союзів і готовність іти на компроміси тільки з окремих питань задля підтримки ширшого балансу інтересів.

Нинішній характер турецько-іранських взаємин виправдано характеризувати як «конкурентно-кооперативний» (competitive-cooperation) [8]. Двосторонні взаємини Туреччини та Ірану будуються на конкурентній співпраці. Попри періодичне підвищення градусу напруги, чітко простежується прагматизм у відносинах цих держав. Це проявляється у прагненні розвивати торговельно-економічні взаємини, надавати перевагу дипломатії над санкціями чи силовими методами тощо.

Туреччина спрямована на досягнення регіонального лідерства з урахуванням чинника османського спадку. Іран же просуває своє бачення мусульманської демократії, позиціонує себе як експортер цінностей ісламської революції, які протистоять західним (ліберально-демократичним) цінностям. Туреччина розділяє багато стратегічних підходів Заходу, хоча в окремих питаннях розходиться із західними партнерами. Натомість Іран відкидає ідеологічне зближення із Заходом, виступає за збереження власного шляху.

Очевидно, що геополітичне суперництво між двома країнами зберігатиметься, адже вони претендують на роль регіонального лідера, мають власне бачення моделі перспективного розвитку Близького Сходу. Туреччина та Іран нині набувають змагального досвіду за зони впливу, а також взаємодії з питань, щодо яких вони мають спільний інтерес. Турецько-іранська співпраця ускладнена обмеженнями, що випливають із прагнення кожного з цих акторів міжнародної політики досягти панівних позицій у регіоні. Давня взаємна недовіра Туреччини та Ірану наразі доволі сильно перешкоджає обом країнам досягати визначених політичних та економічних цілей.

Новітні турецько-іранські відносини коливаються в певному діапазоні, посилюючи періодично конкуренцію, але не досягають ні точки глибокої кризи, ні рівня стратегічного партнерства [10, с. 53]. До кінця нез'ясованими питаннями у відносинах Туреччини та Ірану є справжня природа цих стосунків. Зберігається сильна конкуренція, оскільки обидві країни вважають свою роль провідною у мусульманському світі; обидві претендують на визначальний вплив на пострадянські мусульманські держави і т. д.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Akbarzadeh Sh., Barry J. Iran and Turkey: not quite enemies but less than friends. *Third World Quarterly.* 2017. № 38 (4). P. 980–999.

2. Al-Fawwaz A., Abualkanam A.S. Political History of Turkey-Iran Relations: Convergence and Divergence. *European Journal of Social Sciences.* 2019. № 58 (3). P. 202–210.

3. Ayman G. Regional aspirations and limits of power: Turkish-Iranian relations in the New Middle East. *Etudes Helleniques – Hellenic Studies.* 2012. № 20 (1). URL: https://ndu.edu.pk/issra/issra_pub/Original_Article_Regional_Aspirations.pdf (дата звернення: 24.12.2019).

4. Baş Ş. (2013). Pragmatism and Rivalry: The Nature of Turkey-Iran Relations. *Turkish Policy Quarterly*. 2013. № 3. 113–124.

5. Baskın O. (Ed.). Turk Dış Politikası. Kurtuluş Savaşından Bugune Olgular, Belgeler, Yorumlar. Cilt II. 1980–2001. İstanbul : İletişim Yayınları, 2012. 900 p.

6. Brakel K. The unequal brothers – Turkey, Iran and the nuclear dispute. URL: https://eu.boell.org/en/2019/10/09/unequal-brothers-turkey-iran-and-nuclear-dispute (дата звернення: 13.12.2019).

7. Davutoğlu A. Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu. İstanbul : Küre Yayınları, 2001. 600 p.

8. Dirik G. Co-opetition in Turkey-Iran relations. *Daily Sabah*. 2019. 19 Jul.

9. Erdogan says Turkey will continue oil, natural gas trade with Iran: NTV. URL: https://www.reuters.com/article/us-turkey-iran-trade-usa/erdogan-says-turkey-will-continue-oil-natural-gas-trade-with-iran-ntv-idUSKBN1WB33D (дата звернення: 07.12.2019).

10. Lindenstrauss G. Turkey and Iran: Two Regional Powers and the Relations Pendulum. *Memorandum.* 2019. № 173. P. 53–62.

11. Sarı B. The Strategic Interaction between Turkey and Iran in the Syrian Crisis: A Game Theoretical Analysis for the Time Frame from 2011 to 2015. *Bilig – Turk Dunyası Sosyal Bilimler Dergisi.* 2018. № 87. P. 203–227.

12. Sinkaya B. Rationalization of Turkey-Iran Relations: Prospects and Limits. *Insight Turkey*. 2012. № 2. P. 137–156.

13. Tahiroğlu M., Ben Taleblu B. (2015). Turkey and Iran: The Best of Frenemies. *Turkish Policy Quarterly.* 2015. № 1. P. 123–134.

14. Unver H.A. How Turkey's Islamists Fell out of Love With Iran. *Middle East Policy*. 2012. № 4. P. 103–109.

15. Unver H.A. Turkish-Iranian Energy Cooperation and Conflict: The Regional Politics. *Middle East Policy*. 2016. № 2. P. 132–145.

16. Аль-Азаві Хайдер Аділ Камім. Еволюція регіональної політики Турецької Республіки : дис. … канд. політ. нвук : 23.00.04. Київ : Інститут міжнародних відносин Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, 2017.

REFERENCES:

1. Akbarzadeh Sh., Barry J. (2017). Iran and Turkey: not quite enemies but less than friends. *Third World Quarterly.* № 38 (4). P. 980–999 [in English].

2. Al-Fawwaz A., Abualkanam A.S. (2019). Political History of Turkey-Iran Relations: Convergence and Divergence. *European Journal of Social Sciences.* № 58 (3). P. 202–210 [in English].

3. Ayman G. (2012). Regional aspirations and limits of power: Turkish-Iranian relations in the New Middle East. *Etudes Helleniques – Hellenic Studies.* P. 20 (1). URL: https://ndu.edu.pk/issra/issra_pub/Original_Article_Regional_Aspirations.pdf [in English].

4. Baş Ş. (2013). Pragmatism and Rivalry: The Nature of Turkey-Iran Relations. *Turkish Policy Quarterly*. № 3. P. 113–124 [in English].

5. Baskın O. (Ed.) (2012). Turk Dış Politikası. Kurtuluş Savaşından Bugune Olgular, Belgeler, Yorumlar. Cilt II. 1980–2001. İstanbul : İletişim Yayınları [in English].

6. Brakel K. (2019). The unequal brothers – Turkey, Iran and the nuclear dispute. URL: https://eu.boell.org/en/2019/10/09/unequal-brothers-turkey-iran-and-nuclear-dispute [in English].

7. Davutoğlu A. (2001). Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu. İstanbul : Küre Yayınları [in English].

8. Dirik G. (19 Jul 2019). Co-opetition in Turkey-Iran relations. *Daily Sabah* [in English].

9. Erdogan says Turkey will continue oil, natural gas trade with Iran: NTV (2019). URL: https://www.reuters.com/article/us-turkey-iran-trade-usa/erdogan-says-turkey-will-continue-oil-natural-gas-trade-with-iran-ntv-idUSKBN1WB33D [in English].

10. Lindenstrauss G. (2019). Turkey and Iran: Two Regional Powers and the Relations Pendulum. *Memorandum.* № 173. P. 53–62 [in English].

11. Sarı B. (2018). The Strategic Interaction between Turkey and Iran in the Syrian Crisis: A Game Theoretical Analysis for the Time Frame from 2011 to 2015. *Bilig – Turk Dunyası Sosyal Bilimler Dergisi.* № 87. P. 203–227 [in English].

12. Sinkaya B. (2012). Rationalization of Turkey-Iran Relations: Prospects and Limits. *Insight Turkey*. № 2. P. 137–156 [in English].

13. Tahiroğlu M., Ben Taleblu B. (2015). Turkey and Iran: The Best of Frenemies. *Turkish Policy Quarterly.* № 1. P. 123–134 [in English].

14. Unver H.A. (2012). How Turkey's Islamists Fell out of Love With Iran. *Middle East Policy*. № 4. P. 103–109 [in English].

15. Unver H.A. (2016). Turkish-Iranian Energy Cooperation and Conflict: The Regional Politics. *Middle East Policy*. № 2. P. 132–145 [in English].

16. Al'-Azavi Xajder Adil Kamim. Evolyuciya regional'noyi polity'ky' Turecz'koyi Respubliky': dy's. … kand. polit. n.: 23.00.04. Kyiv: Insty'tut mizhnarodny'x vidnosy'n Kyivs'kogo nacional'nogo universy'tetu im. Tarasa Shevchenka, 2017 [in Ukrainian].

Turkish-Iranian bilateral relations as an example of competitive cooperative cooperation

Nikolaieva Dariia Oleksandrivna

Postgraduate Student at the Department of International Relations
Odessa I. I. Mechnicov National University
Dvorianska str., 2, Odesa, Ukraine

The peculiarities of Turkish-Iranian bilateral relations are analyzed, as well as the factors that determine their specificity. The purpose of the study is to find out the main topics of regional interaction between Turkey and Iran, to identify the features of the process of building the architecture of Turkish-Iranian relations in the Middle East. Factors that cause differences or convergence in the political interests of Turkey and Iran are identified. It draws attention to the fact that both Turkey and Iran are Muslim Muslim non-Arab actors in international politics who now claim a leading role in the Middle East region. Competition for leadership largely determines the features of their interaction. It is noted that Turkish-Iranian relations are a complex element of rivalry for regional domination and realization of common interests in the economy and security policy. It is stated that the bilateral relations between Turkey and Iran are based on a combination of cooperation and competition. Pragmatism in the relations of these states is manifested in the desire to develop trade and economic relations, to favor diplomacy over sanctions or forceful methods, and so on. The research hypothesis that the geopolitical rivalry between Turkey and Iran will persist, as both countries claim to be regional leaders, have their own vision of a model of future development in the Middle East. It is noted that the alternation of ups and downs in bilateral relations in recent years has changed relative stability, but the deepening of the processes of their rapprochement is not expected. Turkish-Iranian cooperation has limitations stemming from the desire of each of these international actors to achieve a dominant position in the region. The longstanding mutual distrust of Turkey and Iran still severely hinders both countries from achieving certain political and economic goals. It is stated that the newest Turkish-Iranian relations fluctuate within a certain range, intensifying competition from time to time, but do not reach the point of deep crisis or the level of strategic partnership.

Key words: *Turkey, Iran, Middle East, Turkish-Iran relations.*

Серов
Роман Ігорович

Українсько-французький дискурс: інтерпретації політичної реальності в ЗМІ

УДК 327-048.87(44+477)«19/20»
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616-2020.1.12

Серов Роман Ігорович
докторант кафедри політології
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова
вул. Дворянська, 2, Одеса, Україна

У статті досліджуються питання українсько-французького політичного діалогу з моменту встановлення міждержавних відносин, а також інтерпретації політичної реальності в цій сфері, які найбільш чітко і різноманітно проявляються в матеріалах преси, представляючи великий дослідницький інтерес. Незважаючи на суперечливість трактувань і оцінок, у публікаціях ЗМІ, які кількісно переважають інші джерела, добре відстежується розвиток політичних процесів на різних етапах двосторонніх стосунків. У даній статті охоплено період з 1991 до початку 2014 року, коли архітектура міждержавних відносин загалом склалася в повноцінну систему. Розглянуто питання достовірності та рівня об'єктивності матеріалів преси із ключових проблем політичного діалогу із критичним аналізом позицій українських і французьких ЗМІ. Автор звертає увагу на особливості підходів української та французької преси до трактовок двостороннього співробітництва, викладає свою думку щодо його результатів на різних етапах розвитку. Досліджується важливе протиріччя в українсько-французькому дискурсі з кардинального питання про членство в ЄС і НАТО, де Франція грає подвійну роль, надаючи допомогу в євроатлантичних програмах України, але рішуче перешкоджаючи її вступу в ці структури, виходячи із власних поглядів на баланс сил в Європі. Деякі важливі питання українсько-французького дискурсу не мали достатньої публічності та уваги преси, тому у статті використовуються інші джерела, в тому числі архівні документи МЗС України; до того ж доступ до таких документів у Франції можливий тільки після закінчення 30 років. Виділено ряд сюжетів, які тривалий час присутні в українсько-французькому дискурсі. Вони розгортаються в публікаціях ЗМІ обох країн протягом багатьох років і дозволяють оцінити їх із різних боків. Це, зокрема, теми Будапештського меморандуму 1994 р., Бухарестського саміту НАТО 2008 р., Вільнюського саміту ЕС 2013 р. та проблеми євроінтеграції України.

Ключові слова: *інтерпретації політичної реальності, двосторонні відносини, політичний діалог, преса в українсько-французькому дискурсі.*

Вступ. Інтерпретації політичної реальності в українсько-французькому дискурсі стосуються практично всіх сфер двосторонньої співпраці. Найбільш доступними для дослідників та найбільш різноманітними і численними є матеріали ЗМІ. Ураховуючи певну міру суб'єктивізму і великий діапазон ступеня достовірності, публікації ЗМІ вимагають критичного ставлення дослідника і постійної перевірки фактів. Особливо важливі для цього документи архіву МЗС України, де доступні для вивчення справи 90-х – початку 2000-х рр. У Франції такі документи закриті на 30 років. Цю тему ми розглянемо на перших двох етапах розвитку, хронологія яких обґрунтована і застосована в попередніх публікаціях автора: 1 етап – 1991–2004 рр.; 2 етап –2005 – поч. 2014 рр.; 3 етап – з 2014 р. [1]. Ідеологія української та французької преси в питаннях двосторонніх відносин формувалася, виходячи з інтересів сторін, причому позиції французьких ЗМІ значно більш суперечливі і динамічні у своїх змінах, ніж у їхніх українських колег. Це дуже суттєвий момент, який відображає двозначність позиції Франції в політичному діалозі з Києвом. З іншого боку, більша прямолінійність українських ЗМІ показала недостатнє розуміння особливостей французької дипломатії і поглядів керівництва ФР на розподіл ролей у новій політичній конфігурації в Європі. Особливістю українсько-французького дискурсу в матеріалах преси з перших кроків і до наших днів є присутність російського чинника як якоїсь субдомінанти. Це особливо помітно у французькій пресі. Французькі політологи навіть виявили два табори серед політичної еліти і великих французьких видань, для яких цей чинник став лінією розділу. Вони вважають, що правоцентристські та лівоцентристські партії є опорою України, на відміну від партій правого і лівого спрямування. Іншими важливими союзниками України у Франції є французькі друковані ЗМІ: "Le Monde", "Libération" "La Croix", які зазвичай демонструють позитивне ставлення до України. На противагу цим права газета "Le Figaro" регулярно схиляється до прокремлівських поглядів, так само, як і правий щотижневик "L'Express" та "Le Point". Радіо і телебачення, на жаль, демонструють обмеження розуміння ситуації. Слабкістю цих союзників, вважають експерти, є їхня повна залежність від життєвого циклу новин – висвітлювати одну тему впродовж не більше шести місяців. Саме ця особливість медіа-індустрії є причиною зменшення її ролі та накопичення втоми ЗМІ від України. Щодо політичних кіл, то найбільш антипутінською силою є «зелені», які підтримують проєвропейський курс України [2]. Відразу зазначимо, що такий розклад слід сприймати з певною часткою умовності. Наприклад, у «прокремлівській» «Фігаро» від 5 травня 2016 читаємо компліментарну статтю про українську співачку Джамалу,

яку газета називає обличчям України, одночасно з дуже різкими оцінками репресивної політики Росії. З іншого боку, "Le Monde", яка «зазвичай демонструє позитивне ставлення до України», робить це не обов'язково. Наприклад, коли Україна готувала і проводила «Евро–2012», газета розташувала в основному безсторонні матеріали, з яких витікало, що підготовка проведена погано, що чемпіонат провалений, не почавшись, із-за арешту Ю. Тимошенко. Одна з публікацій була присвячена ймовірним заробіткам українських повій за «послуги» іноземним уболівальникам. У виданій у 2011 р. Національним інститутом стратегічних досліджень роботі «Євро – 2012 в Україні: Медіамоніторинг» проаналізовані відгуки найбільших світових ЗМІ щодо підготовці до чемпіонату Європи з футболу. Характеристика України в публікаціях "Le Monde" (Таблиця 6.1) виявилася в цілому негативною в усіх позиціях («низький рівень, безвідповідальність, неспроможність, низький культурний рівень»). Аналогічні оцінки дала і "Libération", яка також потрапила в моніторинг. Французькі оцінки не виправдалися. Свою частину чемпіонату Україна провела добре. Тому «проукраїнські» та «прокремлівські» настрої французьких ЗМІ слід співвідносити з політичним часом.

Мета та завдання. Метою статті є дослідження питань українсько-французького політичного діалогу з моменту встановлення міждержавних відносин.

Результати. Зрозуміло, публікації преси дають безліч прикладів інтерпретацій політичного процесу. Роль Франції в європейських справах і можливості співпраці українські політики і журналісти з перших років незалежності розуміли досить чітко [3]. У цілому українська преса солідарно підтримувала курс держави, сформульований в постанові Верховної Ради України «Про Основні напрями зовнішньої політики України». Метою української зовнішньої політики були визначені «членство України в Європейських Співтовариствах (Європейському Союзі), в інших західноєвропейських або загальноєвропейських структурах» [4]. В українських ЗМІ просування до ЄС було акцентоване як ключове завдання партнерства із Францією. Наприклад, у газеті «Демократична Україна» 30.04.1996 одна зі статей звучала так: «Якщо Франція повернеться обличчям до України, те ж зробить і Європа». Більш стримано, але в тому ж ключі висловлювалися наші дипломати, зокрема посли у Франції А. Зленко і Ю. Кочубей. На одній із зустрічей із Ж. Шираком президент України Л. Кучма висловив сподівання українського політикуму, так би мовити, із солдатською прямотою. Щодо прагнення України до ЄС, то він сказав, що бачить у Франції партнера, який може реалізувати цей план [5].

Таким чином, спочатку ці відносини розглядалися перш за все з точки зору можливостей Франції у просуванні євроінтеграційних інтересів України. І для цього, здавалося, були реальні передумови. Так, у підписаному у 1992 році Договорі про взаєморозуміння та співробітництво між Україною та Французькою Республікою, а саме у ст. 6, остання брала на себе зобов'язання сприяти вступу України до Ради Європи, яку вона розглядала як найважливіший фактор для інтеграції України в об'єднану Європу. І ось тут пролунав перший дзвінок. Верховна Рада України оперативно ратифікувала договір, проте французькі депутати відклали ратифікацію майже на 4 роки без пояснень. Із цього приводу наше посольство у Франції висловило серйозне невдоволення даним поспіхом вітчизняних парламентарів, бо такі договори прийнято ратифікувати сторонами в узгоджені терміни [1, с. 17].

Що змушувало французів вичікувати? Інтерпретація цієї ситуації французькими політиками виглядала так: «Коли розмова заходить на цю тему в принципі, французи завжди підкреслюють, що механізм ратифікації у Франції займає часом і два, і три роки», сесії парламенту тривають недовго, накопичується стільки і внутрішніх, і зовнішніх невирішених проблем, що «проголосувати за все фізично не вистачає часу» [6]. Коли у грудні 1994 року Президент України Л. Кучма запитав про це Президента Франції Ф. Міттерана, той не вважав доречним відтворювати вищевказану версію (все-таки вже йшов третій рік затягування процедури), а пообіцяв, що навесні ратифікація відбудеться. Але минув і третій рік – нічого не сталося. У зв'язку із цим цікавою є оцінка нашого першого посла у Франції Ю. Кочубея щодо стереотипів французької політичної еліти відносно незалежної України: «Із кінця XIX ст. Росія була для Франції дуже важливим союзником у протистоянні з Німеччиною і Австро-Угорською імперією…. всі демократичні ідеали забувалися, коли йшлося про власні інтереси. І зараз Франція значною мірою залежить від російського газу (на той час 22 % від загальних потреб, за умови до 30 % залежності від одного джерела – *Р.С.*). …Незалежність України у Франції сприйняли неоднозначно. ... все одно в їхніх уявленнях стара карта світу з колишніми кордонами. І ще, хто виховував цю еліту? Хто в них викладав у вищих учбових закладах? Колишні російські дипломати, білі генерали, що виховували французьку молодь відповідно до власних ідеалів. Досить відома фраза Жіскара д'Естена про те, що Україна для Росії – як для Франції район Рон-Альп... Крім того, існує сама специфіка Франції: в них діє принцип республіканізму: меншини не визнають, всі вважають себе французами. Значить, українці – сепаратисти, а це не всім подобається...» [7].

Французька дипломатія вибудовувала свої стосунки з новими партнерами зі Східної Європи з оглядкою на Росію. України це стосувалося

в першу чергу, бо договору з Росією, такого, як із Францією, Україна в 1992 році ще не мала. Тільки 25 листопада 1995 року були підписані міждержавні угоди, що стали прологом до Великого договору з РФ. Лише після цього Франція ратифікувала договір з Україною.

Увага української преси до цього напрямку зменшилась. І хоча в 1995 році Україна стала 37 членом Ради Європи, однак надії на швидкий прогрес в євроінтеграції не виправдалися, і тон публікацій придбав нотки розчарування і навіть невдоволення. Перш за все – по відношенню до української дипломатії і посольства в Парижі зокрема. До того ж в авторів значної частини публікацій, мабуть, не вистачало часу для глибокого занурення в матеріал. Наприклад, навіть у досвідчених фахівців можливо було зустріти такі оцінки української дипломатії: «Спочатку українська дипломатія в Парижі була не блискучою. Українські дипломати не говорили французькою і не мали належного професійного рівня» [8]. Але це заперечив в особистій бесіді з автором цієї роботи надзвичайний і повноважній посол України В.А. Рилач, який працював у першому складі посольства України у Франції. Він зауважив, що посол Ю. Кочубей і відповідальні працівники були франкомовними фаховими дипломатами. Це засвідчують і документи архіву МЗС України щодо кадрового складу посольства, з якими автор мав можливість ознайомитись. Тому не зрозуміло, з якого джерела ця вигадка відносно професійних якостей перших українських дипломатів у Франції.

Слід зазначити особливе місце в українській публіцистиці великої серії матеріалів журналістки Алли Лазаревої у виданнях «Дзеркало тижня», «Тиждень» та інших, починаючи з 1995 року. Їх виділяють висока журналістська кваліфікація, знання фактичного матеріалу, широкі зв'язки і авторитет в українських і французьких політичних, журналістських та громадських колах. Водночас в оцінках діяльності української дипломатії на французькому напрямку її публікації містять суперечливі трактування. Автор пише про розбіжності, через які перспективи франко-українського співробітництва за три роки нашої незалежності багато в чому так і залишилися перспективами. Нерідко, як зауважує автор, французи делікатно натякають, що затишне українське посольство на авеню де Сакс, неподалік від Ейфелевої вежі, господарів має на рідкість симпатичних і привітних, а ось стиль роботи ... просто занадто різний у порівнянні з безжальними паризькими темпами. «З вами важко працювати ще й тому, що національно-інтелектуальна еліта у країні не збігається з політично-адміністративною, –пояснював у приватній бесіді один французький підприємець [9]. Міркування французів про милих, але нерозторопних українських дипломатів, не пристосованих до паризьких темпів життя, є вигаданими. Наші дипломати добре знали Францію за попередньою роботою в радянському посольстві і інших представництвах, а посол Ю. Кочубей був до цього 5 років заступником Генерального директора ЮНЕСКО в Парижі, а також Постійним представником ЮНЕСКО та Спеціалізованих установ ООН у Женеві.

В архівних матеріалах, зокрема листуванні посольства з МЗС України, в річних звітах посольства тих років не раз зазначалося, що галузеві міністерства не демонструють адекватної реакції на пропозиції, які йдуть через українських дипломатів від французького бізнесу, і не вміють працювати у зовнішньоекономічній сфері. Ось у цьому контексті зауваження француза про розбіжності наших національно-інтелектуальної та політико-адміністративної еліт справедливо.

Щодо вміння працювати в паризькому темпі, то французькі партнери не завжди виявляються на висоті в підготовці питань взаємного співробітництва. Наприклад, це бачимо з донесення посла України у Франції О.М. Купчишина від 6 серпня 2010 року про зустріч працівників Посольства з представником Міністерства з питань екології, енергетики, сталого розвитку та упорядкування територій Франції з метою підготовки другого засідання спільної робочої групи з питань транспорту. Французи виявилися не готові до обговорення надісланих завчасно українських пропозицій, оскільки не бачили їх і не знали, в яких кабінетах вони загубились [10].

Згадаємо ще одну подію великого політичного значення – ядерне роззброєння України і Будапештський меморандум 1994 року. Тоді у пресі ця тема палких суперечок не викликала. Офіційна точка зору була сприйнята суспільством на віру. Франція брала участь у переговорах, але меморандум не підписувала. Гострі дискусії в українських ЗМІ спалахнули через багато років, особливо після початку збройного конфлікту на Донбасі. І дискусії не закінчені. Тому звернемося до них пізніше.

До числа найбільш суперечливих і критично-гострих інтерпретацій двосторонніх відносин належить оцінка результатів їх першого періоду. Виразно проявилися дві позиції: а) період до 2005 року був провальним, або малоефективним, Україна не стала для Франції привабливим і перспективним партнером; б) основні завдання першого періоду вирішені досить успішно в рамках об'єктивних умов і можливостей України.

Перша позиція була домінуючою у виступах преси. А саме що досягнення першого періоду зовсім не відповідали реальним можливостям [11]. Доволі безапеляційні твердження ми зустрічаємо в публікації солідного видання щодо візиту Президента В. Ющенко до Парижу у 2005 році [12], або пізніше – щодо зустрічі голови уряду Ю. Тимошенко із президентом Н. Саркозі. Це робилось

у спосіб, який дискредитував українську сторону [13; 14].

Вказаний штамп використовувався без роздумів набагато пізніше, коли ситуація змінилася кардинально. Напередодні старту третьої «Дорожньої карти» на 2011–2012 рр. (вже за Президента В. Януковича) бачимо знов той самий рефрен: ніхто досі нічого не зробив, «попередні візити наших вищих посадових осіб були дивакуватими» [14]. Тобто відносини десятиліттями залишалися на стадії передісторії. І ось тільки зараз починається їх дійсна історія. Однак документи та статистика показують зовсім інше.

Такі висновки відображали дуже завищені сподівання авторів щодо французької економічної та політичної допомоги Україні без урахування постійного прогресу на шляху співпраці країн, а також без розуміння континентальної політики Франції з її постійним пошуком балансу інтересів у європейських ділах. Саме в наших відносинах із Францією помітного впливу набули глибинні цивілізаційні розбіжності, які мали й матимуть місце.

Цими епізодами не вичерпуються численні приклади занадто суб'єктивних висновків. Але «реальні можливості» – це не тільки економічний потенціал. Тому наш перший посол у Франції Ю. Кочубей, навпаки, писав, що розвиток двосторонніх відносин відбувається зі знаком «плюс» [15]. В одному з інтерв'ю посол України А. Зленко зауважив: «Я б не поспішав характеризувати наші відносини як «непрості»: подібне визначення вже само собою передбачає наявність деяких суперечностей принципового характеру... У наших відносинах такого немає» [16]. Щодо негативних оцінок преси через дисбаланс очікувань і реальності в економічній політиці, то зауважимо, що ця сфера має найбільш повну статистику й аналітику, що дозволяє оцінити більш об'єктивно стан справ. Слід визнати, що умови в Україні щодо іноземного інвестування були ще несприятливі і відлякували французьких інвесторів. На думку А. Зленко, в цьому напрямку діяла, наприклад, і надто завищена норма страхування, запроваджена КОФАС (Французька страхова компанія для зовнішньої торгівлі) щодо України. Французький уряд мав, однак не використав свої важелі впливу на політику КОФАС, щоб полегшити умови страхування інвестицій в Україні, чим відкрив би можливості для активізації участі французького бізнесу у вигідній справі. Але все ж загальна динаміка французьких інвестицій в Україну була позитивною. За відносними відсотковими показниками її можна було б вважати блискучою, хоч фізичний рівень цих стосунків був дійсно значно нижче реальних можливостей. За даними Держкомстату України, в період 1997–2003 рр. обсяг інвестицій виріс на 446 відсотків, що станом на 1.01.2004 р. склало за рік лише 60.6 млн. дол. Але в наступні два роки інвестиції склали вже понад 87 млн. дол., тобто виросли на 645 відсотків у порівнянні з 1997 р. [17]. Товарообіг при цьому досяг 1 млрд. дол. Це дуже скромний показник, але прискорення темпів зростання було значним. Принципово це не змінило місце французької складової частини в загальному інвестиційному балансі до 2005 року. До того ж після затяжної фінансово-економічної кризи в Україні в 90-х роках економічне співробітництво було найбільш складною справою.

Як і в Україні, матеріали французьких ЗМІ з даної теми превалюють над усіма іншими джерелами, але велика кількість критичних оцінок і зауважень французів на адресу української сторони значно перевищує намагання авторів зробити аналіз реальних протиріч і серйозних помилок французької політики щодо України, наслідків її непослідовності в питаннях відносин України і ЄС, вірогідних шляхів розвитку співробітництва.

У перші роки роботи аналітики українського посольства в Парижі відзначали, що матеріалів про Україну публікувалося у пресі мало, та й в основному вони не були прихильними до нашої незалежності. Треба підкреслити, що з першого року сильною стороною посольства України у Франції була постановка інформаційної і аналітичної роботи. Ця традиція проглядається впродовж усіх подальших років. На той час були встановлені тісні зв'язки із прес-службами Президента і прем'єр-міністра Франції, з редакціями впливових друкованих видань, французьким радіо і телебаченням, конкретними журналістами. Склалася плідна співпраця з оглядачами газет «Монд», «Ліберасьон», «Фігаро», журналів «Пуан» і «Політик інтернасьональ». Спираючись на ці контакти, Посольство організувало інтерв'ю Президента Л. Кравчука, міністра закордонних справ А. Зленко, першого заступника міністра М. Макаревича, а також публікації про Україну в інших газетах. Посол Ю. Кочубей 4 рази виступав на центральних французьких телеканалах. За участі Посольства вийшов французькою мовою перший номер інформаційного бюлетеня «Курс на Україну». Для актуальних політичних коментарів активно використовувались шпальти газети «Українське слово». У поїздках посла та відповідальних працівників посольства в департаменти Франції використовувались можливості регіональних видань для публікацій про внутрішню та зовнішню політику України.

Незважаючи на збільшення позитивних публікацій про Україну, значна частина французьких ЗМІ в перекрученому вигляді висвітлювала процеси, що відбувались в Україні. Посольство оперативно реагувало на таки випадки [18]. Наприклад, у газеті «Фігаро» від 24 серпня 1993 року була опублікована стаття «Україна: націоналізм поступається місцем прагматизму». У листі головному редактору посол Ю. Кочубей висловив категоричну

незгоду, бо матеріал формує враження про безвихідну економічну ситуацію та повну залежність України від Росії з перспективою втрати суверенітету. У листі зазначається, що Україна має потенціал, щоб подолати кризу и вибирати партнерів відповідно до її національних пріоритетів, і «світ для України не обмежується ні Росією, ні якоюсь іншою країною, ні навіть Європою» [19].

Таким чином, у медіапросторі українсько-французького дискурсу велике місце займав оціночний варіант. Аналіз фактів підтверджує, що цей період був достатньо пліднім, а наступний – ще яскравішим. Тому треба критично ставитись до інтерпретацій із даного предмету, бо іноді між ними і науковими фактами – «дистанція величезного розміру».

Щодо стану політичного діалогу сторін, якій визначається офіційними контактами найвищого і вищого рівня, то в першому періоді (1991–2005 рр.) ми спостерігаємо досить обережне і тривале зближення голів держав і вищого ешелону влади. Відзначимо, що вершиною цього етапу став перший державний візит президента Франції Жака Ширака в Україну у 1998 році.

Головним результатом цього етапу стало формування повноцінної моделі політичного та економічного співробітництва.

Другий етап характеризується якісними змінами рівня українсько-французького діалогу. Саме у 2005 році після зустрічі в Парижі президентів В. Ющенко и Ж. Ширака співпраця набула нової якості – на рівні системного планування в офіційних «Дорожніх картах» українсько-французьких відносин. Коротко згадаємо деякі приклади, які ми вже відзначали в одній із попередніх статей [1]. Після першого офіційного візиту в Україну Міністра закордонних справ Франції (24.01.92) зустрічі голів МЗС відбувалися досить нерегулярно – 8 зустрічей за 12 років. Упродовж другого періоду такі контакти мали вже інший темп. За сім років (2005–2012) міністри іноземних справ зустрічалися 12 разів.

Досягнути рівня торгівельно-економічних відносин двох країн із позначкою вище 1 млрд. дол. США вдалося лише у 2005 році, тобто за 14 років. А тільки за три наступних роки цей показник зріс більш ніж у 2,3 рази. І вже зовсім дивовижним виглядає «стрибок» французьких інвестицій в українську економіку – до 830,3 млн. дол. у 2006 р.(на початк.2007 р.), тобто майже в 9,5 (!) разів за один рік. В українській пресі цей факт викликав великі надії. «Дзеркало тижня» присвятило серію статей про нову якість двостороннього співробітництва, не забувши кинути камінь у минуле, зневажливо пригадавши про 14 років, що пройшли майже даремно. Такі інтерпретації не відповідали дійсності. Але треба зазначити, що автор А. Лазарєва, на відміну від традиційних ілюстрацій динаміки товарообігу, вперше акцентувала увагу на прямих іноземних інвестиціях як чиннику дійсного стану рівня двосторонніх відносин. Цей фактор виявився практично лакмусовим папірцем. Такий досвід факторного аналізу в питаннях інвестиційної політики Франції в Україні на другому етапі в 2005–2013 рр. був опублікований нами раніше [20].

Дуже помітною політичною подією цього періоду став саміт НАТО в Бухаресті на початку квітня 2008 року, де Україні і Грузії всупереч впевненим очікуванням, усупереч позиції США не було надано ПДЧ (план дій для здобуття членства в НАТО). Ініціатором такого рішення була саме Франція, підтримана Німеччиною, а потім ще шістьма країнами. Проте В. Ющенко на пресконференції заявив, що таке рішення «навіть перевищило очікування» української сторони. Перенесення обговорення на грудень він характеризував як політичний компроміс і навіть «коректну формулу перемоги». «Я хочу відверто, однозначно сказати, – підкреслив він, – що Франція є нашим другом і партнером, коли ми говоримо про тему приєднання України до ПДЧ і майбутнє членство України в НАТО» [21]. Але матеріали того ж номера газети повні відгуків інших українських політиків, які вважали це зовнішньополітичним провалом. Є згадки очевидців, що сам В. Ющенко розумів сенс події. Підкреслена фраза «хочу відверто сказати, однозначно сказати, що Франція є нашим другом і партнером» швидше за все, була гіркою іронією. У будь-якому разі, із президентом Н. Саркозі він більше не зустрічався.

Цілком зважену і реалістичну оцінку тому, що сталося, дала газета «Сегодня» в огляді В. Чаленко, де більшість українських аналітиків прямим текстом підсумки саміту для України назвали провалом [22].

Ця тема не зникла із часом і постійно виникає в українській пресі.

21 липня 2011 року Телекомпанія ТСН повідомила, що ресурс WikiLeaks розсекретив документи, які пояснюють, чому Україні не надали ПДЧ у 2008 році. Як випливає з депеші уряду США від суворо «засекреченого джерела» в Альянсі, проти приєднання України і Грузії до ПДЧ – фактично заключного етапу на шляху до членства в НАТО – різко виступили Франція і Німеччина, побоюючись негативної реакції Росії [23]. Однак негативна реакція Росії – не єдиний і не головний мотив для Франції в цьому питанні. До того ж Н. Саркозі публічно висловлювався, що фактор Росії вже не має колишнього значення для європейської політики Франції. Турбуючись про свої лідерські позиції в Європі, французи завжди уважно ставляться до посилення впливу Білого дому на європейські справи, а з Україною в НАТО вплив США зросте. У цьому інтереси Парижа і Берліна збіглися. У французів був і інший мотив – ревниве ставлення до ролі Німеччини на континенті, яка також має великий вплив на українське керівництво.

У 2016 році на сайті аналітичної компанії «Українська призма» були опубліковані підсумки опитування 50 експертів-політологів, дипломатів, міжнародників про досягнення та невдачі зовнішньої політики країни за 25 років незалежності, де другим найбільшим провалом (після підписання Будапештського меморандуму 1994 р.) було відзначено фіаско на Бухарестському саміті НАТО в 2008 р. [24]. На наш погляд, трактування надто прямолінійне і однобоке. Із питання вступу в НАТО консенсусу в українському суспільстві як не було, так і немає. Цей факт був відзначений у Бухаресті як одна із причин відмови у видачі ПДЧ. Минуло більше десяти років, змінилися три президенти, але «віз і нині там». Питання не вирішене. Тому нереалізовані мантри В. Ющенко і його прихильників не обов'язково трактувати як провал зовнішньої політики України, чого не скажеш про Будапештський меморандум. На цій події варто зупинитися докладніше, оскільки вона спливає у пресі вже чверть століття. Причому нове дихання тема набула після Бухарестського саміту. До цього питання ми ще повернемось. Але зараз звернемо увагу ще на один епізод, який, на перший погляд, стосується суто внутрішньополітичних справ Франції.

В українській пресі, на відміну від європейської, пройшов майже не поміченим конфлікт французьких дипломатів із президентом Н. Саркозі. Приводом стало його авторитарне і некомпетентне керівництво зовнішньою політикою, що, крім усього іншого, негативно позначилося і на українсько-французьких відносинах. Із цього приводу особистий блог А. Лазаревої містить невеличку статтю «Блиск та ницість дипломатії» від 25.02.2011 року.

До причин конфлікту журналістка звертається знов через рік в одній із публікацій у журналі «Український тиждень» від 06.03.2012 р. За словами її компетентного французького співрозмовника, Алену Жюппе, коли він очолив міністерство, довелося виборювати традиційні для дипломатії повноваження ледь не силою. Саркозі замкнув на собі все, що можна. Зокрема, і зовнішню політику. Франко-німецький діалог реально відбувається лише за лінією Меркель – Саркозі. Решта – це формальність. У цих умовах біля 40 відставних і діючих дипломатів високого рангу («група Марлі», за назвою кафе в Луврі, де вони збиралися) через газету "Le Monde" 22 лютого 2011 року звернулася з відкритим листом до Президента щодо некомпетентності й імпульсивності зовнішньополітичних рішень, які приймаються у вузькому гуртку осіб без урахування думки МЗС і дипломатів. Це був нечуваний крок, який визвав гостру полеміку з парламентаріями – прихильниками Н. Саркозі (група «Ростан», теж за назвою кафе). Слід зауважити, що того року МЗС України дорікав своєму посольству в Парижі з того, що не було забезпечено належних контактів на найвищому рівні, хоч посольство неодноразово інформувало щодо стосунків Президента з Ка де Орсе, яке фактично не формувало повістку міжнародних контактів Президента. Саме тоді виникли перші ознаки погіршення двосторонніх відносин.

Серед найважливіших подій даного періоду найбільше пресу, українську і французьку, схвилювала тема Вільнюського саміту Східного партнерства в листопаді 2013 року. Україна не підписала документи про Асоціацію з ЄС. Друковані й електронні ЗМІ підняли градус громадської полеміки до позамежної риси, звинувачуючи українське керівництво в капітуляції перед Кремлем. Проте на самому саміті цей крок керівництва України хоч і викликав великий резонанс, але для багатьох учасників він виглядав цілком з'ясовним. У бесіді В. Януковича з Ф. Оландом на саміті останній спокійно і «з повагою» віднісся до перенесення підписання договору про Асоціацію. Литовський Прем'єр-міністр Андрюс Кубилюс взагалі заявив, що Україні ще багато що потрібно зробити і погоджувати, перш ніж вступити в Асоціацію, хоча президент Литви Д. Грибаускайте у спілкуванні із пресою не приховувала свого роздратування із цього приводу. Резонанс від цієї події був довгим. Вже через рік, 7 листопаду 2014 року, газета «Фігаро» писала, що небажання Кремля бачити Україну більш європейською є проявом екзистенціального страху. Для росіян-слов'янофілів, серед яких і В. Путін, ідея зближення з ЄС здається протиприродною. Ось ще одна із численних інтерпретацій преси, яка теж має право бути.

На завершення, повертаючись до питання тривалої присутності деяких сюжетів у ЗМІ, зазначимо, що у 2009 році на міжнародній Президентській конференції в Ізраїлі екс-президент України Л.Д. Кучма заявив, що Будапештський меморандум виявився порожнім папірцем, та несподівано оприлюднив факт його давньої розмови в Парижі із президентом Ф. Міттераном, який відверто попередив про ціну запевнень Б. Клінтона, Д. Мейджора і Б. Єльцина щодо забезпечення Україні безпеки і недоторканності кордонів. «Вас обдурять», – сказав досвідчений Ф. Міттеран [25]. Згодом, повертаючись до попередження Ф. Міттерана, Л. Кучма нарікав на те, що не припускав такого цинізму в зовнішній політиці великих держав.

Чергова хвиля публікацій із цього питання, з новими інтерпретаціями, піднялася у 2014 році. І справа не в 20-й річниці меморандуму, а в нових політичних умовах – загостренні російсько-українських відносин. Однак ця та інші теми українсько-французького дискурсу відносяться до третього періоду двосторонніх відносин і будуть розглянуті в наступній публікації, оскільки повістка політичного діалогу змінилася кардинально. Якщо еволюція цих відносин мала в цілому характер системного і поступального руху, то наступний етап

дає численні приклади інтерпретацій політичної реальності, сформованих умовами інформаційної війни. Трикутник протиріч між Україною, Францією і Росією у зв'язку з євроінтеграційними і євроатлантичними цілями України виник не раптом. Цей фактор проявився на самому початку українсько-французьких відносин, тим не менш, у розглянутий період ніколи не виходив за рамки діалогу.

Висновки. Преса в українсько-французькому дискурсі має все більший вплив на зростаюче визнання місця України як одного з геополітичних центрів. Із точки зору вітчизняних політологів, Франція є критично важливою країною в рішенні стратегічних завдань євроінтеграції України. Незважаючи на постійний прогрес двосторонньої співпраці, українська преса була дуже критично налаштована щодо її неспішної динаміки. Водночас Франція розглядалася передусім як політична опора на шляху України в ЄС і НАТО. Але на тлі позитивних процесів економічної взаємодії у другому періоді українські ЗМІ звернули увагу суспільства на втрату позицій у спільних наукомістких і високотехнологічних проектах.

Французька преса вважала Україну «важким» партнером із корумпованою верхівкою і недостатньо прийнятним для французького бізнесу інвестиційним кліматом. При цьому зростання торгових стосунків і французьких інвестицій в Україну на другому етапі (з 2005 р.) характеризувалось не лише вибуховою динамікою, але і чітко побудованими на 2-3 роки планами і організаційними заходами в Дорожніх картах українсько-французької співпраці. Це могло стати основою для вироблення стратегії двосторонніх відносин, але із 2014 року цей процес призупинився.

Незважаючи на розбіжність інтерпретацій щодо європейського майбутнього України, французька преса взагалі підтримує лінію політичного керівництва ФР на стримання руху України до вступу у ЄС і НАТО, одночасно допомагаючи Україні в окремих європейських програмах. Ця двоїста позиція простежується протягом усього досліджуваного періоду і не має тенденції до зміни в доступному для огляду майбутньому. Тому потрібно формувати таку стратегію двосторонніх відносин, яка враховує вказаний факт.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Серов Р. Українсько-французькі відносини: політологічний вимір в історичній ретроспективі. *Політикус*. 2018. Вип. 5/6. С. 15–25.
2. Літра Л., Пармантьє Ф., Брет К., Шапочкіна А. Аудит зовнішньої політики: Україна-Франція. Діскусійна записка. Київ, 2016. С. 37. URL: https://drive.google.com/file/d/0B7i_OSucRX5wc0J2bWV5bVN2YUU/view.
3. Правденко С. Украина и Франция – основы сближения. *Голос Украины*. 1992. 19.06. С. 2.
4. Основні напрями зовнішньої політики України. Розд. III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1993. № 37. С. 379.
5. Леонид Кучма и Жак Ширак обсудили проблемы интеграции Украины в Европейское Сообщество и ситуацию в горячих точках. *Факты.* 2000. 16.09. С. 2.
6. *Зеркало недели*. 1995. 03.03. № 9.
7. Макаревич М. «Юрий Кочубей: Професіоналізм та патріотизм абсолютно необхідні у роботі дипломата». *Дзеркало тижня*. 2002. 6.12. № 47.
8. Митрофанова О. Перепетии французско-украинского диалога и перспективы евроинтеграции. *Зеркало недели*. 2008. 12.12. № 47.
9. Лазарева А. Рождение «французского мифа» ожидается этой весной. *Зеркало недели*. 1995. 03.03. № 9.
10. Поточний архів 1ЄД МЗС України (2010), ф. ПУФР, Інформація № 61215/3-300-1154 від 06.08.2010 р. Посол Украины об открытом письме французских дипломатов в газете «Монд» к президенту Н. Саркози.
11. Круглик С. Обмін, далекий від реальних можливостей. Україна- Франція: сучасний стан та перспективи співробітництва. *Політика і час*. 2004. № 7-8. С. 25–29.
12. Лазарева А. Україна-Франция : вкотре почнемо з початку. *Дзеркало тижня. Україна*. № 45. 2005. 18.11.
13. Радіо Свобода. 2009. 04.03. URL: http://www.radiosvoboda.org/content/article/1504149.html.
14. Україна і Франція – дружба навіки. *Обозреватель*. 2010.10.11.
15. Кочубей Ю. Із знаком «плюс» [українсько-французьки відносини]. *Політика і час*. 1998. № 7. С. 27–35.
16. Лазарева А. Анатолий Зленко: «Надо убедить французов, что сотрудничество с Украиной- это выгодно». *Дзеркало тижня. Україна*. № 51. 1997. URL: http://gazeta.zn.ua/ARCHIVE/anatoliy_zlenko_nado_ubedit_frantsuzov,_chto_sotrudnichestvo_s_ukrainoy__eto_vygodno.html].
17. Архів МЗС України, ф. ПУФР, спр. 023, л. 2.
18. Архів МЗС України, ф. 1-го ЄД (1994), без №) спр. 23, л. 10–11.
19. Архів МЗС України, ф. ПУФР, спр. 170, л. 43–45.
20. Серов Р.І. Українсько-французький політологічний дискурс в дзеркалі «Аудиту зовнішньої політики України». *Вісник Одеського національного університету. Соціологія і політичні науки.* Том 22. Вип. 2(29). 2017. С. 87–188.
21. Ющенко оценивает итоги саммита НАТО как победу для Украины. Корреспондент.net, 3 апреля 2008.
22. Чаленко А. Провал президента. Вот тебе и ПДЧ…Вот тебе и НАТО… *Сегодня.* 2008. 03.04.
23. ТСН. Викиликс объяснил, почему Украину не взяли в НАТО. URL: https://tsn.ua/ru/ukrayina/wikileaks-obyasnil-pochemu-ukrainu-ne-vzyali-v-nato.html.
24. Українська призма. URL: http://prismua.org/independence/,24/08/2016.
25. *Украинская правда.* 25.10.2009. URL: https://www.pravda.com.ua/rus/news/ 2009/10/25/4509844/.

REFERENCES:

1. Serov Roman. Ukrainian-French relations – political dimension in historical retrospecivet. *Politicus*. Issue 5/6, Odessa, 2018, p. 15–25.
2. Litra L.,Parmantier F.,Bret C.Shapochkina A.. Foreign Policy Audit: Ukraine-France. Discussion Paper. K. 2016, p. 37, access address: http://neweurope.org.ua/wpcontent/uploads/2017/10/Aud_Ukr_France_eng_net_2.pdf.
3. Pravdenko S. Ukraine and France – basics of rapprochement // Voice of Ukraine. 1992 June 19. P. 2.
4. "The main directions of foreign policy of Ukraine". Section III.- Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (BB), 1993, N 37, p. 379.
5. Leonid Kuchma and Jacques Chirac discussed the problems of Ukraine's integration into the European Community... Facts, 2000, September 16. P. 2.
6. Mirror of the Week, March 3, 1995, issue № 9
7. M. Makarevich. Yuri Kochubey: "Professionalism and Patriotism are Absolutely Necessary in the Work of a Diplomat!" Mirror of the Week, December 6, 2002 .
8. O. Mitrofanova. The twists and turns of French-Ukrainian dialogue and prospects for European integration. Mirror of the week 12/12/2008, № 47
9. A. Lazareva. The birth of the "French myth" is expected this spring. Mirror of the Week, March 3, 1995, Issue № 9, March 3-March 10
10. Current archive of the First European Directorate General of MFA of Ukraine (2010), The Embassy of Ukraine in the French Republic, Information No. 61215/3-300-1154 of August 6, 2010).
11. Kruglik S. Exchange far from real possibilities. Ukraine- France: the current state and prospects of cooperation . Politics and time. 2004. № 7-8. P. 25–29.
12. «The Mirror of the Week. Ukraine» № 45. 2005 – November 18, access address: http://gazeta.dt.ua/ARCHIVE/ukrayina__frantsiya_ukotre_pochnemo_spochatku.html
13. Radio Liberty. 2009. 04.03 URL: http://www.radiosvoboda.org/content/article/1504149.html
14. Ukraine and France – friendship forever. Obozrevatel.- 2010., 10.11. Access address: http://obozrevatel.com/news/2010/10/11/396387.htm.
15. Kochubey Yuriy With the plus sign: [Ukrainian-French relations] / Yuriy Kochubey // Politics and time. – 1998. № 7. P. 27–35.
16. "The Mirror of the Week. Ukraine, No. 51, 1997, December 19 [Electron. resource]. Dir. access: http://gazeta.zn.ua/ARCHIVE/anatoliy_zlenko_nado_ubedit_frantsuzov,_chto_sotrudnichestvo_s_ukrainoy__eto_vygodno.html].
17. Archive of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, The Embassy of Ukraine in the French Republic, f.023, p. 2.
18. Archive of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, First European Directorate General (1994), without №) f. 23, p. 10-11.
19. Archive of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, The Embassy of Ukraine in the French Republic, f. 170, p. 43–45.
20. Serov Roman. Ukrainian-French political science discourse in the mirror of "Foreign Policy Audit of Ukraine" – Bulletin of Odessa National University. Sociology and political science. Volume 22. 2 (29) .2017, p. 87–188.
21. Yushchenko assesses the NATO summit as a victory for Ukraine. Correspondent.net, April 3, 2008.
22. Alexander Chalenko. The failure of the President. Here is the MAP (Membership Action Plan)... Here is the NATO ... – Today, April 3, 2008.
23. TSN. Viki Lyx explained… Access address: https://tsn.ua/en/ukrayina/wikileaks-obyasnil-pochemu-ukrainu-ne-vzyali-v-nato.html.
24. Ukrainian prism. Access address: http://prismua.org/independence/24/08/2016).
25. The Ukrayinska Pravda, 25.10.2009.0. URL: https://www.pravda.com.ua/eng/news/2009/10/25/4509844/.

Ukrainian-French discourse: interpretations of political reality in the media

Serov Roman Ihorovych

Candidate for a Doctor's Degree
of Political Science Department
Odessa I. I. Mechnikov National University
Dvoryanskaya str., 2, Odessa, Ukraine

The article considers the Ukrainian and French media appearances since the establishment of interstate relations and the interpretation of political reality in this field, which is most clearly and variously expressed in the press, representing a great research interest. Despite the inconsistency of interpretations and evaluations, the development of political processes at various stages of Ukrainian-French relations is well-monitored in media outlets, which quantitatively outperform other sources. This article covers the period from 1991 to early 2014 when the architecture of bilateral relations was formed overall into a full-fledged system. The author draws attention to the peculiarities of approaches of Ukrainian and French press to the interpretations of bilateral cooperation gives his point of view on his results at different stages of development. The article explores the important contradiction in the Ukrainian-French discourse on the crucial issue of EU and NATO membership where France plays a dual role in assisting Ukraine's Euro-Atlantic programs but strongly hindering its entry into these structures taking into account its views on the balance of power in Europe. Some important issues of Ukrainian-French discourse did not have sufficient publicity and media attention, so the article uses other sources including archival documents of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, access to such documents in France is only possible after 30 years. Many subjects present in the Ukrainian-French discourse for a long time highlighted in the article. They have been developing in both countries' media publications for many years and evaluated from different angles. These include, in particular, the topics of the Budapest Memorandum 1994, the NATO Bucharest Summit 2008, the Vilnius EU Summit 2013, and the problems of Ukraine's European integration. The issues of the Ukrainian-French discourse of the next period (from early 2014) in the media mirror due to the dramatic political changes in Ukraine and its foreign policy are to be analyzed separately.

Key words: *interpretations of political reality, bilateral relations, political dialogue, the press in Ukrainian-French discourse.*

Зан
Михайло Петрович

Політична репрезентація русинської етноідентичності на Закарпатті в українському науковому дискурсі

УДК 323.15(477=161.25):329.3:930(477)
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616-2020.1.13

Зан Михайло Петрович
кандидат історичних наук, доцент,
докторант кафедри політології
і державного управління
Ужгородського національного
університету
вул. Університетська, 14, Ужгород,
Україна

Початок 1990 р. ознаменував появу на політичному порядку денному так званого «русинського питання» на Закарпатті. Товариство карпатських русинів через короткий час, окрім захисту етнокультурних цінностей корінного слов'янського населення, задекларувало політичні вимоги, зокрема повернення Закарпатській області статусу автономної республіки. Відтак постала боротьба за надання краю широкої самоврядності в незалежній Україні. Не знаходячи підтримки з боку державної влади, окремі представники русинських громадських організацій вдавалися до радикальних дій, що дало підстави звинуватити русинський громадський рух у сепаратизмі та означити його як «політичне русинство». Водночас у громадському середовищі русинів виокремилися як проросійський, так і проєвроатлантичний вектори співпраці з русинськими та прорусинськими організаціями у різних країнах світу. Тому сучасний русинський громадський рух є сегментованим за різними групами інтересів, зовнішньополітичними та геополітичними орієнтаціями.

Актуальність дослідження полягає у нагальності дати оцінку науковим працям політологів і істориків, які аналізують проблематику політичного представництва русинів упродовж останніх більш як двадцяти років. Останній історіографічний аналіз русинської проблематики був зроблений автором цієї статті у 2001 р. Відтак нашою головною метою є висвітлення концептуальних засад політологічного дискурсу проблематики громадсько-політичного представництва русинів в Україні (на Закарпатті). При цьому ми беремо до уваги також студії професійних істориків, які близькі до політологічного трактування окресленої проблеми. Базовими методами дослідження виступають історіографічний аналіз і синтез.

Автор виділяє ексклюзивістський та інклюзивістський підходи наукового дискурсу політизованої русинської етнічності. Ексклюзивістський підхід представляють Май Панчук, Сергій Адамович, Олексій Ляшенко, Роман Офіцинський, Володимир Піпаш, Марія Ярмоленко, Наталія Марчук. Вони визначають русинів субетнічною / етнографічною групою українського народу. Тому політизацію русинства пов'язують із зовнішніми (геополітичний вплив сусідніх держав) та внутрішніми (партикуляристські інтереси лідерів, діяльність груп інтересів тощо) чинниками.

Умовно, з огляду на бінарну концепцію студії, виділено інклюзивістську парадигму політичної репрезентації русинства. Вона є більш лояльною до об'єкта студії й враховує комплекс чинників, які об'єктивно зумовлюють політизацію русинської етноідентичності на Закарпатті. Серед політологічних досліджень, в яких проглядаються контури інклюзивістської концепції русинства, відзначаємо студії Олександра Майбороди, Ігоря Буркута, Костянтина Вітмана, Ганни Мелеганич, Надії Кічери, Анастасії Дегтеренко, авторів колективної монографії «Закарпаття в етнополітичному вимірі» (2008). Названі дослідники, на відміну від ексклюзивістів, прагнуть не критикувати, а усвідомити взаємозв'язок примордіальних цінностей і ситуативних (мобілізаційних) векторів трансформації русинського громадського руху та його політизації на сучасному етапі.

Ключові слова: *русини, етноідентичність, політична репрезентація, політичне русинство, русинський сепаратизм, політична наука, дискурс.*

Вступ. Конструювання категоріального апарату в межах соціогуманітарних дисциплін, якою виступає і політична наука, впродовж останніх десятиліть демонструє парадигмальну недосконалість і відносність. Будь-яка інтерпретація дефініцій породжує суперечності, а відтак – дискусію та ідеологічні протистояння (що є вкрай неприйнятним для наукової сфери) серед різноманітних корисно й безкорисно заангажованих груп, які вважають «свої» версії «науково виваженими», «правильними», а «інші» – «помилковими», «маргінальними», «химерними» тощо. Водночас глибинний зміст деконструкції (від лат. de – «назад» та constructio – «спорудження», «осмислення») полягає у виявленні латентних протилежностей, які створені недосконалістю логічних категорій, опосередкованих лінгводискурсом. Деконструюючи багатозначні поняття, можна дізнатися про різні контексти одного й того ж суб'єкта/об'єкта. Таким способом можна зруйнувати низку стереотипів, які нав'язані домінантною філософською або ж науковою парадигмою чи політичною ідеологією, включитися у новий контекст розуміння звичних людській свідомості сенсів.

Надзвичайно полісемантичною й неоднозначною виступає категорія/етноідентичність «русин». Дослідник Ернест Гійдел слушно зауважив, що доволі «часто без знання контексту чи уподобань автора неможливо зрозуміти, у якому значенні він/вона вживає цей термін. І це не дивно, бо «русин» використовується для означення: 1) домодерної ідентичності українців; 2) східнослов'янського населення Речі Посполитої; 3) східнослов'янського населення Габсбурзької монархії; 4) національних меншин у міжвоєнній Чехословаччині, Польщі та Румунії; 5) східнослов'янської меншини на Балканах (т. зв. воєводинських русинів); 6) тих, хто ідентифікує себе з проєктом четвертої східнослов'янської національності» [5]. Окреслена багатоваріантність етноніма «русин» зрештою й породила дебати, які час від часу актуалізуються в науковому та громадському середовищах України. Важливий контекст цієї дискусії стосується політизації русинського громадського руху та специфіки політичної репрезентації/нерепрезентації русинів в Україні (Закарпатті) порівняно з русинськими громадами країн Центрально-Східної Європи (Сербія, Словацька Республіка, Угорщина, Румунія та інші).

Принагідно зауважимо, що, аналізуючи історіографічний дискурс проблеми у 2001 р., ми дійшли висновку про наявність двох наукових напрямів трактування русинства: історико-політичного та лінгвістико-етнологічного [9]. Перший напрям є русиноцентричним, він, зокрема, включає історико-соціологічну (Микола Макара, Іван Мигович, Микола Завадяк, Олександр Пелін та інші), історико-правову (Іван Гранчак, Михайло Болдижар, Петро Годьмаш, Павло Роберт Маґочій, Іван Поп, Володимир Галас та інші) та радикально-публіцистичну (Володимир Фединишинець, Іван Петровцій, Василь Сочка-Боржавін, Іван Туряниця та інші) течії. Другий напрям є україноцентричним й репрезентує лінгвістичну (Олекса Мишанич, Юрій Балега, Павло Чучка, Іван Сенько та інші) та етнологічну (Ярослав Дашкевич, Михайло Тиводар, Микола Мушинка, Олександр Малець та інші) течії осмислення проблематики русинства. На нашу думку, на сучасному етапі, крім названих підходів, варто виокремити дискурсно гетероґенний політологічний напрям, у межах якого, власне, й активізувалися студії впродовж 2000-х та 2010-х рр.

Мета та завдання. Головна мета полягає у висвітленні концептуальних аспектів політологічного дискурсу проблематики громадсько-політичного представництва русинів в Україні (на Закарпатті). Для досягнення цієї мети ми повинні вирішити такі завдання: 1) з'ясувати концептуальні підходи ексклюзивістської версії політизації русинського руху; 2) проаналізувати положення інклюзивістської парадигми політичної репрезентації русинів Закарпаття; 3) окреслити узагальнення та перспективи подальшого вивчення проблематики в межах української політичної науки. Принагідно зауважимо, що, крім студій фахових політологів, ми беремо до уваги дослідження близьких за професійною сферою істориків, які також аналізували окреслену нами проблематику.

Результати. Закарпатський історик-русиніст Володимир Фенич влучно зауважив, що «вся «закарпатська історія» в інтелектуальних дискурсах про Україну після 1991 р. репрезентується в концепціях і методологіях трьох історіографічних схем. Дві з них – ексклюзивістські або етноцентричні: це українська та русинська інтерпретації, і одна – інклюзивістська або мультиетнічна історіографія, яка намагається поєднати різні концепти полікультурного регіону з «багатьма іменами» (Закарпаття, Закарпатська Русь, Закарпатська Україна, Підкарпаття, Підкарпатська Русь, Верхня Угорщина, Руська Крайна)» [24, с. 70]. Власне, якщо взяти до уваги українську концепцію русинства, то маємо переважно критику й конструювання новітнього мема під назвою «політичне русинство». З іншого боку, русинська наукова парадигма виправдовує етноренесанс власної ідентичності у новій геополітичній ситуації Центрально-Східної Європи кінця XX – початку XXI ст. і, як правило, піддає остракізму своїх опонентів. Отож обидві методологічні схеми є ексклюзивістськими, тобто такими, що за логікою етнонаціоналізму висувають власну спільноту на роль «гомогенного» й, найголовніше, «головного» суб'єкта історичного процесу.

На нашу думку, у межах політичної науки наразі сформувалися два підходи: ексклюзивістський (з акцентом на штучності маніфестування русинського питання у громадсько-політичному житті Закарпаття) та інклюзивістський (з намаганням усвідомлення факту конституювання відмінної від української етноідентичності та наявності відповідних групових інтересів у середовищі закарпатської русинської громадськості).

Ексклюзивістський підхід. У своїх публікаціях Май Панчук категорично визначав русинів Закарпаття субетнічною групою українського народу, в якої «етнічне самоусвідомлення» значно «відставало» від українського населення Наддніпрянщини, Галичини та Буковини [18; 19]. Відтак «політичне русинство» вчений трактував як спробу активізувати орієнтацію населення на «спільний економічний простір СНД». У подібних умовах, на думку дослідника, русинським лідерам доводиться бути «заручниками у політичній грі» [19]. У цьому контексті Май Панчук аналізував діяльність лідерів товариства карпатських русинів, очільника Підкарпатської республіканської партії Василя Зайця, адвоката Петра Годьмаша [18].

У методологічному дискурсі ексклюзивізму аналізує питання «автономії Закарпаття та політичне

русинство в незалежній Україні» Сергій Адамович. Він підкреслює, що партноменклатурні кола в краї на початку 1990-х рр. намагалися використати русинофільство як протидію діяльності українських національно-демократичних організацій та зберегти свій вплив у краї [1, с. 16]. В іншій публікації автор зосередив увагу на ролі Комуністичної партії України у формуванні «політичного русинства» на Закарпатті [2]. Його тези доповнює Олексій Ляшенко, який зазначив, що місцева партійна еліта «відчула потребу у творенні власної нації в рамках приватизованого шматка території» [11, с. 263]. Відтак результати референдуму 1991 р., на його думку, й надалі залишаються своєрідним джерелом для легітимних вимог русинських громадських організацій Закарпаття [12, с. 229].

Прийняття Закарпатською обласною радою 7 березня 2007 р. рішення про визнання національності «русин» фактично спровокувало появу статті Романа Офіцинського [17] та брошури «Феномен регіонального сепаратизму в Закарпатті» Володимира Піпаша [23]. Зокрема, Роман Офіцинський звертає увагу на більшу кількість (порівняно з русинами) прихильників гуцульської ідентичності в Україні (21 400 осіб) і констатує, що «ними не переймаються політичні гравці». Зазначається про спеціальну ухвалу Рахівської районної ради у відповідь на рішення облради, де зазначалося про «недопущення спекуляцій на українських етнонімах» [17, с. 31]. Зі свого боку Володимир Піпаш звернув увагу на те, що «політичне русинство» на Закарпатті від самого початку не було єдиним рухом. У ньому виділялися чотири течії: москвофільська, мадяронська, підкарпаторусинська (тутешняцька) та чехофільська. За винятком останньої, вони й надалі репрезентовані в закарпатському політикумі. Москвофільське крило в 2000-х рр. представляв о. Димитрій (Сидор), тутешняцьку течію – Євген Жупан, а мадяронську – угорські політичні партії [23, с. 19, 33]. Автор також акцентував увагу на підтримці русинства з боку обласної влади, Товариства угорської культури Закарпаття, очільників Української Православної Церкви на Закарпатті й частини керівництва Мукачівської греко-католицької єпархії на чолі з єпископом-ординарієм Іваном Семедієм [23, с. 23].

В окремих статтях [20–22] Володимир Піпаш також пов'язав суспільно-політичну активізацію русинських громадських організацій із політичними ініціативами керівника найпотужнішого на Закарпатті політико-бізнесового угрупування Віктора Балоги. На переконання дослідника, саме він став координатором русинського руху в краї з 2005 р. Завдяки Віктору Балозі відбулося створення Народної ради русинів Закарпаття, яку очолив Євген Жупан; ухвалено рішення про визнання національності «русин»; за кошт обласного бюджету фінансувалася газета «Подкарпатський русин».

Про конструювання «штучної ідентичності» українського населення краю йдеться у статті дослідниці регіональних особливостей етнокультурних процесів в Україні Марії Ярмоленко [25]. Авторка переконана у виключно зовнішніх чинниках русинства як «антиукраїнського політичного руху», які пов'язує з проросійською діяльністю о. Димитрія Сидора. Водночас рішення від 7 березня 2007 р. про визнання національності «русин» визначається як «демарш» Закарпатської обласної ради в умовах загальноукраїнської політичної кризи [25, с. 350–351].

Історико-політологічний дискурс формування політичної суб'єктності «русинського субетносу» в Україні дослідила у своїй дисертаційній роботі Наталія Марчук [15]. Як і її попередники, які на основі архівних документів аналізували етнополітичні процеси на Закарпатті в кінці 1980–1990-х рр., дослідниця висвітлила низку внутрішніх чинників політизації русинського питання, серед яких – діяльність русинських громадських організацій та лояльне ставлення органів місцевого самоврядування Закарпатської області. Окреме місце в її студії займає ракурс «конструктивістської діяльності етнічних лідерів», серед яких вирізняються американсько-канадський історик Павло Роберт Маґочій та ужгородський священник Димитрій Сидор [14, с. 29–31].

Інклюзивістський підхід. Як закарпатську версію периферійного націоналізму розглядає проблематику політичної репрезентації русинства на Закарпатті Олександр Майборода. У теоретичному аспекті русинську етноідентичність дослідник визнає примордіальною, а українську – ситуативною [13, с. 5–9]. Політизацію русинської проблеми у 1990-х рр. учений трактує як складник процесу формування української політичної нації. Він висвітлює прояви мобілізаційних процесів у середовищі інтелектуальної еліти (формування «ядра етносу»), відтак – поширення ідей та формування спільного «міфу», власної історії, протиставлення русинської та української ідентичностей, що витворюють націоналістичні риси русинського руху на Закарпатті [13, с. 9–16]. Ілюстрація економічних труднощів у контексті автономістичних домагань русинського руху, на думку Олександра Майбороди, вказує на проблеми адаптації центру й периферії, тобто української політичної нації та русинської регіональної ідентичності [13, с. 17–24].

Політизація русинської проблеми краю розглядається в межах етнонаціонального контексту політичних процесів у колективній праці науковців Інституту політичних та етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України «Закарпаття в етнополітичному вимірі» [8, с. 580–585]. Дослідники звертають увагу на той факт, що громадсько-політична активізація русинських організацій часто збігалася із загальнодержавними процесами

(референдум, прийняття Конституції, перепис населення). Автори праці монографії, зокрема, зауважили, що під час президентської виборчої кампанії 2004 р. русинські організації Закарпаття поділилися на поміркованих і «радикалів». До перших, які підтримували опозиційного Віктора Ющенка, автори зараховують членів Ужгородського та Великоберезнянського товариств карпатських русинів, Ужгородського відділення Товариства імені Олександра Духновича, Товариства русинської інтелігенції Закарпаття. «Радикалів», які підтримували провладного Віктора Януковича, представляли члени Підкарпаторусинського товариства імені Кирила і Мефодія, Сойму підкарпатських русинів, організації «Підкарпатська Русь України», обласного Товариства імені Олександра Духновича. Заяву останніх планували озвучити на загальновідомому сепаратистському з'їзді в Сєвєродонецьку [8, с. 584].

У післямові колективної монографії «Закарпаття в етнополітичному вимірі» йдеться про ідентифікацію русинів у історичній ретроспективі й на сучасному етапі. При цьому особлива увага завертається на зовнішні чинники політизованого русинського руху: неорусофільський вплив (Михайло Дронов), організаційна й науково-публіцистична робота Павла Роберта Маґочія [8, с. 640–641].

У монографії «Русинство: минуле і сучасне» чернівецький дослідник Ігор Буркут застерігає щодо неможливості ототожнення русинського руху з політичним русинізмом, позаяк, на думку автора, «цей рух об'єднав дуже різних людей, які ставили перед собою далеко не тотожні цілі» [3, с. 301]. Поряд із цим, на нашу думку, дослідник вдається до редукціонізму під час пояснення джерел виникнення «політичного русинізму» на Закарпатті на початку 1990-х рр. Головну причину він бачить в етноекологічному чинникові [3, с. 18–19]. Отже, відродження традиції русинства та активізацію етнополітичних процесів на Закарпатті вчений пов'язує з масовою вирубкою лісів, бездумним осушенням боліт, вивозом каміння та щебеню, міграцією закарпатців як робочої сили [3, с. 180–182]. Очевидно, слід враховувати названі дослідником чинники, водночас необхідно стверджувати про те, що діяльність і розширення мережі русинських громадських організацій у краї ініційована самими місцевими лідерами, які переслідують власні інтереси. Важливим є висновок Ігоря Буркута про те, що процес формування української політичної нації є незавершеним і питання статусу русинів є окремим випадком цієї загальної проблеми [3, с. 355]. У зв'язку з цим дослідник закликає науковців аргументовано визначити характер цієї спільноти, залучивши широкий комплекс наукових знань, адже саме так можна спрямувати вирішення русинської проблеми в конструктивне русло європейського рівня.

Проблеми законодавчого врегулювання русинського питання ілюструє у власній статті політолог Костянтин Вітман. Головною причиною етнополітичної конфліктності довкола русинської проблеми автор вважає відсутність в Україні правового механізму набуття етнічною групою статусу національної меншини [4, с. 661]. В цьому контексті багаторазові домагання русинських лідерів, зокрема, за допомогою фракції комуністів у Верховній Раді України (представник від Закарпатської області – Іван Мигович), надати національності «русин» статус корінного народу або національної меншини в подібних умовах неврегульованості правого етнополітологічного поля апріорі приречені на поразку.

Особливості врегулювання проблеми політичного русинства в межах реалізації державної етнонаціональної політики також висвітлила політологиня Ганна Мелеганич. Вона наголосила, зокрема, на фрагментованості русинського руху та справедливо констатує, що політичне русинство «має своїх прихильників в краї і може мати підтримку владних структур незалежно від того, хто перебуває при владі» [16, с. 225].

На нашу думку, до інклюзивістського формату висвітлення проблеми русинства можна віднести дискурс дисертації Надії Кічери [10]. Авторка прагнула з'ясувати об'єктивні характеристики русинської етнічності як феномена етнополітики кінця XX – початку XXI століть у країнах Центральної та Південно-Східної Європи. Тож окрема частина праці стосується також громадської та політичної репрезентації русинів на Закарпатті, де дослідниця звернула увагу на суперечливість русинської етноідентифікації, можливостей визнання її як національної меншини й відсутність єдності в середовищі громади та лідерів русинських національно-культурних товариств. Дослідниця, вдаючись до історико-ретроспективного підходу, висвітлює практичні кроки русинських лідерів (щорічні звернення до керівництва держави) та Закарпатської облради в напрямі до визнання національності «русин» на державному рівні. Водночас із боку офіційної державної влади русинська ідентичність визнається етнографічним або субетнічним складником української нації, що й унеможливлює статус русинів як національної меншини [10, с. 97–99, 175–191].

У контексті сучасних викликів військової агресії та інформаційної війни Російської Федерації проти України аналізує «русинське питання» політологиня Анастасія Дегтеренко [6; 7]. Вона розглядає його через прояви «русинського сепаратизму» та «політичного русинства» в умовах системної кризи в Україні. Дослідниця застерігає, що «інтенсифікація етнонаціональних питань «політичного русинства» сьогодні може поставити під сумнів недоторканність кордонів України, розхитувати

державний суверенітет, якщо врахувати, що на свідомість русинів Західної України, використовуючи гасло про дружні мовно-культурні зв'язки, тиснуть політичні, а часто й владні структури Росії, Угорщини, Словаччини, Румунії» [6, с. 81–82]. На нашу думку, у такому висновку Анастасії Дегтеренко присутня гіперболізована оцінка ролі зовнішніх факторів політизованої русинської етнічності на Закарпатті.

Висновки. Отже, у межах наукового дискурсу проблематики політичної репрезентації русинської етноідентичності на Закарпатті можна виокремити ексклюзивістський та інклюзивістський підходи. Ексклюзивістський контекст громадського та політичного представництва русинів на Закарпатті знайшов відображення в дослідженнях істориків і політологів. Зокрема, у своїх студіях його репрезентують Май Панчук, Сергій Адамович, Олексій Ляшенко, Роман Офіцинський, Володимир Піпаш, Марія Ярмоленко, Наталія Марчук. Дослідники спираються на базове положення про визнання русинів як субетнічної/етнографічної групи української етнічної спільноти. Тож політизацію русинства пов'язують із зовнішніми (геополітичні впливи сусідніх держав; закордонні науковці-авторитети в русиністиці) та внутрішніми (амбіції громадських лідерів; додаткові вимоги до офіційного Києва з боку регіонального політикуму, які активізуються в умовах дестабілізації політичної ситуації в державі) факторами.

З іншого боку, інклюзивістська парадигма політичної репрезентації русинства враховує комплекс внутрішніх і зовнішніх чинників його виникнення й трансформації впродовж трьох десятиліть. Беруться до уваги неоднозначне сприйняття русинського громадського руху в українському соціумі та різновекторні етноідентичності в самому русинському громадському середовищі («русин», «карпаторусин», «підкарпатський русин», «русин-українець», «українець-русин» тощо). Серед окремих політологічних студій, в яких проглядаються контури інклюзивістської парадигми, варто виділити праці Олександра Майбороди, Ігоря Буркута, Костянтина Вітмана, Ганни Мелеганич, Надії Кічери, Анастасії Дегтеренко, авторів колективної монографії «Закарпаття в етнополітичному вимірі» (2008). Дослідники прагнуть до встановлення ситуативних і примордіальних векторів політизації русинського громадського руху. Його політизація пов'язується з групами інтересів, сприятливою етнокультурною базою, процесами реідентифікації й популяризації етноніма «русин» серед широкої громадськості Закарпаття.

Необхідно констатувати, що окреслена проблематика політичної репрезентації русинів Закарпаття діаметрально поляризувала дослідників, внесла в науковий доробок емоційний складник, що прослідковується в текстах окремих авторів. Водночас на доволі екстенсивному бібліо- та історіографічному тлі не відбувається розширення джерелознавчого (документи громадських організацій, органів державної влади та місцевого самоврядування) та методико-інструментального (інтерв'ю, анкетування, контент-аналіз) поля наукових студій. Власне, в подібному ракурсі проблематика політичного представництва русинської етноідентичності в Україні потребує подальшого вивчення як із боку фахівців у галузі історії, культурної антропології, соціології, так і з боку вітчизняної політичної науки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Адамович С. Проблема автономії Закарпаття та політичне русинство в незалежній Україні. *Людина і політика*. 2004. № 4. С. 10–19.
2. Адамович С. Роль Комуністичної партії України в процесі становлення політичного русинства на Закарпатті. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. 2009. Вип. XVI. С. 17–28.
3. Буркут І. Русинство: минуле і сучасне. Чернівці : Прут, 2009. 384 с.
4. Вітман К. Русинське питання: спроби законодавчого врегулювання. *Держава і право.* 2010. Вип. 50. С. 660–665.
5. Гийдел Е. Виправляння: зауваги на маргінесах статті В.І. Фенича. *Закарпаття онлайн Beta*. Дата оновлення: 18.10.2016. URL: http://zakarpattya.net.ua/Blogs/162226-Vpravliannia-i-Vypravliannia (дата звернення: 17.11.2016).
6. Дегтеренко А. Аналіз чинників етнополітичних конфліктів в Україні на ґрунті русинської проблематики. *Стратегічні пріоритети. Серія : Політика.* 2017. № 1 (42). С. 77–84.
7. Дегтеренко А. Політизація етнічності на прикладі «русинського питання» в Україні. *Гілея : науковий вісник* : збірник наукових праць / гол. ред. В. Вашкевич. Київ : Видавництво «Гілея», 2016. Вип. 104 (1). С. 219–224.
8. Закарпаття в етнополітичному вимірі. Київ : ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008. 682 с.
9. Зан М. Історіографія проблеми русинства 90-х років XX ст. *Carpatica – Карпатика. Вип. 12. Проблеми вітчизняної та зарубіжної історії.* Ужгород : Колір прінт, 2001. С. 231–249.
10. Кічера Н. Русини в етнополітиці країн Центральної та Південно-Східної Європи : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Чернівці, 2015. 256 с.
11. Ляшенко О. До питання про перспективи адміністративно-територіальної реформи в Україні: досвід автономізації Криму та Закарпаття. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. Київ, 2006. Вип. 29. С. 253–265.
12. Ляшенко О. Русинський партикуляризм у сучасній Україні: витоки, ідеологія, прояв. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. Київ, 2008. Вип. 37. С. 211–232.
13. Майборода О. «Політичне русинство». Закарпатська версія периферійного націоналізму. Київ : НаУКМА, 1999. 25 с.

14. Марчук Н. Політизація русинської ідентичності: внутрішні умови, причини, чинники. *Вісник Прикарпатського університету. Політологія*. Вип. 8 / Прикарп. нац. ун-т ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ : [б.в.], 2014. С. 26–32.

15. Марчук Н. Історико-політологічний аналіз становлення політичної суб'єктності русинського субетносу в політичній системі України : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.01; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2015. 20 с.

16. Мелеганич Г. Особливості регулювання проблеми політичного русинства на Закарпатті. *Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції «Зародження та розвиток українського цивілізаційного простору: проблеми національного державотворення, духовної та культурної самобутності українського народу»*, м. Ужгород, УУБА, КаУ, 11–12 листопада 2011 р. Ужгород : Інформаційно-видавничий центр УУБА-КаУ (директор – Д.В. Федчук), 2012. С. 218–227.

17. Офіцинський Р. Русинське питання від О. Духновича до В. Балоги. *Екзиль*. 2007. № 10–12 (19). С. 28–31.

18. Панчук М. До питання політичного русинства. *Віче*. 2009. № 7. С. 55–59. URL: http://veche.kiev.ua/journal/1390 (дата звернення: 02.03.2020).

19. Панчук М. Політичне русинство в Україні. *Політична думка*. 1995. № 2–3 (6). С. 116–123. URL: http://litopys.org.ua/rizne/panchuk.htm (дата звернення: 02.03.2020).

20. Піпаш В. Активізація сепаратизму на Закарпатті: Хто? Де? Коли? *Закарпаття онлайн Beta*. Дата оновлення: 11.11.2010. URL: http://zakarpattya.net.ua/Blogs/75318-Aktyvizatsiia-separatyzmu-na-Zakarpatti-KHto-De-Koly (дата звернення: 18.11.2016).

21. Піпаш В. Кому і чому вигідне русинство? *Слово Просвіти*. 2010. 18–24 листопада. С. 4–5.

22. Піпаш В. Політичний підтекст «русинського питання» на Закарпатті. *Закарпаття онлайн Beta*. Дата оновлення: 02.02.2012. URL: http://zakarpattya.net.ua/Blogs/92501-Politychnyi-pidtekst-rusynskoho-pytannia-na-Zakarpatti (дата звернення: 18.11.2016).

23. Піпаш В. Феномен регіонального сепаратизму в Закарпатті: ідейні джерела, передумови та діяльність. Мукачеве : Карпатська вежа, 2009. 36 с.

24. Фенич В. Вперед до минулого: Закарпаття в інтелектуальних дискурсах про Україну після 1991 року. *Studium Carpato-Ruthenorum*. 2015. Штудії з карпаторусиністікы 7. Пряшів: Пряшівська університа в Пряшові, Інштітут русиньского языка і культуры, 2015. С. 70–101.

25. Ярмоленко М. Політичне русинство в конструюванні штучної ідентичності Закарпаття. *Гілея : науковий вісник* : збірник наукових праць / гол. ред. В. Вашкевич. Київ :«Видавництво «Гілея», 2015. Вип. 93 (2). С. 348–353.

REFERENCES:

1. Adamovych S. Problema avtonomii Zakarpattia ta politychne rusynstvo v nezalezhnii Ukraini [The Problem of Transcarpathian Autonomy and Political Rusinism in Independent Ukraine]. *Liudyna i polityka*. 2004. № 4. S. 10–19 [in Ukrainian].

2. Adamovych S. Rol Komunistychnoi partii Ukrainy v protsesi stanovlennia politychnoho rusynstva na Zakarpatti [Role of the Communist Party of Ukraine in the Process of Political Rusinism Becoming in Transcarpathia]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Istoriia*. 2009. Vyp. XVI. S. 17–28 [in Ukrainian].

3. Burkut I. Rusynstvo: mynule i suchasne [Rusinism: Past and Present]. Chernivtsi : Prut, 2009. 384 s. [in Ukrainian].

4. Vitman K. Rusynske pytannia: sproby zakonodavchoho vrehuliuvannia [The Rusyn Question: Attempts at Legislative Regulation]. *Derzhava i pravo*. 2010. Vyp. 50. S. 660–665 [in Ukrainian].

5. Hyidel E. Vypravliannia: zauvahy na marhinesakh statti V.I. Fenycha [Correction: Remarks on the Article Margins by V.I. Fenych]. *Zakarpattia onlain Beta*. Data onovlennia: 18.10.2016. URL: http://zakarpattya.net.ua/Blogs/162226-Vpravliannia-i-Vypravliannia (data zvernennia: 17.11.2016) [in Ukrainian].

6. Dehterenko A. Analiz chynnykiv etnopolitychnykh konfliktiv v Ukraini na hrunti rusynskoi problematyky [Analysis of the Factors of Ethno-Political Conflicts in Ukraine on the Basis of the Ruthenian Prerspective]. *Stratehichni priorytety. Seriia : Polityka*. 2017. № 1 (42). S. 77–84 [in Ukrainian].

7. Dehterenko A. Polityzatsiia etnichnosti na prykladi "rusynskoho pytannia" v Ukraini [Politicization of Ethnicity on the Example of the "Ruthenian Question" in Ukraine]. *Hileia : naukovyi visnyk* : zbirnyk naukovykh prats / hol. red. V. Vashkevych. Kyiv : Vydavnytstvo "Hileia", 2016. Vyp. 104 (1). S. 219–224 [in Ukrainian].

8. Zakarpattia v etnopolitychnomu vymiri [Transcarpathia in Ethnopolitical Dimension]. Kyiv : IPiEND imeni I.F. Kurasa NAN Ukrainy, 2008. 682 s. [in Ukrainian].

9. Zan M. Istoriohrafiia problemy rusynstva 90-kh rokiv XX st. [Historiography of the Problem of Rusynism in the 1990s.]. *Carpatica – Karpatyka.* Vyp. 12. Problemy vitchyznianoi ta zarubizhnoi istorii. Uzhhorod : Kolir print, 2001. S. 231–249 [in Ukrainian].

10. Kichera N. Rusyny v etnopolitytsi krain Tsentralnoi ta Pivdenno-Skhidnoi Yevropy [Rusyns in the Ethnopolitics of Central and Southeastern European Countries] : dys. ... kand. polit. nauk : 23.00.02. Chernivtsi, 2015. 256 s. [in Ukrainian].

11. Liashenko O. Do pytannia pro perspektyvy administratyvno-terytorialnoi reformy v Ukraini: dosvid avtonomizatsii Krymu ta Zakarpattia [To the Question of Administrative and Territorial Reform in Ukraine: Experience of Autonomy of Crimea and Transcarpathia]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy*. Kyiv, 2006. Vyp. 29. S. 253–265 [in Ukrainian].

12. Liashenko O. Rusynskyi partykuliaryzm u suchasnii Ukraini: vytoky, ideolohiia, proiav [Rusyn Particularism in the Modern Ukraine : Origins, Ideology, Manifestation]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy*. Kyiv, 2008. Vyp. 37. S. 211–232 [in Ukrainian].

13. Maiboroda O. "Politychne rusynstvo". Zakarpatska versiia peryferiinoho natsionalizmu ["Political Rusynism". Transcarpathian Version of the Peripheral Nationalism]. Kyiv : NaUKMA, 1999. 25 s. [in Ukrainian].

14. Marchuk N. Polityzatsiia rusynskoi identychnosti: vnutrishni umovy, prychyny, chynnyky [Politicization of the Ruthenian Identity: Internal Conditions, Reasons,

Factors]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Politolohiia.* Vyp. 8 / Prykarp. nats. un-t im. V. Stefanyka. Ivano-Frankivsk : [b.v.], 2014. S. 26–32 [in Ukrainian].

15. Marchuk N. Istoryko-politolohichnyi analiz stanovlennia politychnoi subiektnosti rusynskoho subetnosu v politychnii systemi Ukrainy [Historical and Political Analysis of the Political Subjectivity Formation of Ruthenian Subethnos in the Political System of Ukraine] : avtoref. dys. ... kand. polit. nauk : 23.00.01; Lviv. nats. un-t im. Ivana Franka. Lviv, 2015. 20 s. [in Ukrainian].

16. Melehanych H. Osoblyvosti rehuliuvannia problemy politychnoho rusynstva na Zakarpatti [Regulation Features of the Political Rusinism Problem in Transcarpathia]. *Zbirnyk materialiv mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii "Zarodzhennia ta rozvytok ukrainskoho tsyvilizatsiinoho prostoru: problemy natsionalnoho derzhavotvorennia, dukhovnoi ta kulturnoi samobutnosti ukrainskoho narodu"*, m. Uzhhorod, UUBA, KaU, 11–12 lystopada 2011 r. Uzhhorod : Informatsiino-vydavnychyi tsentr UUBA-KaU (dyrektor – D.V. Fedchuk), 2012. S. 218–227 [in Ukrainian].

17. Ofitsynskyi R. Rusynske pytannia vid O. Dukhnovycha do V. Balohy [The Rusyn Question from O. Dukhnovich to V. Baloga]. *Ekzyl*. 2007. № 10–12 (19). S. 28–31 [in Ukrainian].

18. Panchuk M. Do pytannia politychnoho rusynstva [To the Question of Political Rusinism]. *Viche*. 2009. № 7. S. 55–59. URL: http://veche.kiev.ua/journal/1390 (data zvernennia: 02.03.2020) [in Ukrainian].

19. Panchuk M. Politychne rusynstvo v Ukraini [Political Rusynism in Ukraine]. *Politychna dumka*. 1995. № 2–3 (6). S. 116–123. URL: http://litopys.org.ua/rizne/panchuk.htm (data zvernennia: 02.03.2020) [in Ukrainian].

20. Pipash V. Aktyvizatsiia separatyzmu na Zakarpatti: Khto? De? Koly? [Activating of Separatism in Transcarpathia: Who? Where? When?]. *Zakarpattia onlain Beta.* Data onovlennia: 11.11.2010. URL: http://zakarpattya.net.ua/Blogs/75318-Aktyvizatsiia-separatyzmu-na-Zakarpatti-KHto-De-Koly (data zvernennia: 18.11.2016) [in Ukrainian].

21. Pipash V. Komu i chomu vyhidne rusynstvo? [To Whom and Why Profitable Rusinism?]. *Slovo Prosvity*. 2010. 18–24 lystopada. S. 4–5 [in Ukrainian].

22. Pipash V. Politychnyi pidtekst "rusynskoho pytannia" na Zakarpatti [Political Implication of the "Rusyn Question" in Transcarpathia]. *Zakarpattia onlain Beta.* Data onovlennia: 02.02.2012. URL: http://zakarpattya.net.ua/Blogs/92501-Politychnyi-pidtekst-rusynskoho-pytannia-na-Zakarpatti (data zvernennia: 18.11.2016) [in Ukrainian].

23. Pipash V. Fenomen rehionalnoho separatyzmu v Zakarpatti: ideini dzherela, peredumovy ta diialnist [Phenomenon of the Regional Separatism in Transcarpathia: Ideological Sources, Preconditions and Activities]. Mukacheve : Karpatska vezha, 2009. 36 s. [in Ukrainian].

24. Fenych V. Vpered do mynuloho: Zakarpattia v intelektualnykh dyskursakh pro Ukrainu pislia 1991 roku [Forward to the Past: Transcarpathia in the Intellectual Discourses on Ukraine After Year 1991]. *Studium Carpato-Ruthenorum* 2015. Shtudii z karpatorusynistiky 7. Priashiv : Priashivska univerzita v Priashovi, Inshtitut rusynskoho yazyka i kultury, 2015. S. 70–101 [in Ukrainian].

25. Yarmolenko M. Politychne rusynstvo v konstruiuvanni shtuchnoi identychnosti Zakarpattia [Political Rusinism in Constructing of Artificial Identity in Transcarpathia]. *Hileia : naukovyi visnyk* : zbirnyk naukovykh prats / hol. red. V. Vashkevych. Kyiv : Vydavnytstvo "Hileia", 2015. Vyp. 93 (2). S. 348–353 [in Ukrainian].

Political representation of the ruthenian ethnic identity in Transcarpathia in the Ukrainian scientific discourse

Zan Mykhaylo Petrovych

PhD in Historical Sciences,
Associate Professor,
Doctoral Student
of the Department of Political Science
and Public Administration
Uzhhorod National University
University str., 14, Uzhhorod, Ukraine

The beginning of 1990 marked the appearance of so-called "Rusyn Question" on the political agenda in Transcarpathia. In addition to protecting the ethno-cultural values of the indigenous Slavic population, the Carpatho-Rusyn Society (Tovarystvo Karpatskyh Rusyniv) declared political demands in the short term, especially with regard to the return of the autonomous republic status of Transcarpathian region. Therefore, the struggle for granting the land of wide-ranging self-governance in the independent Ukraine has been emerged. Finding no support from the state authorities, some representatives of Ruthenian NGOs resorted to radical actions, which had resulted in accusation of the Ruthenian public movement in separatism and identifying it as "Political Rusinism". At the same time, in public environment the Rusyns have been branch out on the pro-Russian and pro-Euro-Atlantic cooperation vectors with Rusyn and pro-Rusyn organizations in the different countries of the world. Therefore, the modern Ruthenian public movement is segmented by different interest groups, foreign and geopolitical orientations.

The relevance of the study is to provide evaluation of the scholarly writings of political scientists and historians where the problem of political representation of the Ruthenians over the past twenty years has been analyzed. The last historiographical analysis of the Ruthenian issue by the author of this article in 2001 was made. Therefore, our main purpose is highlighting the concepts of political science discourse on the problem of public and political representation of the Ruthenians in Ukraine (Transcarpathia). It was taken into consideration the researches of professional historians who are close to outlined problem as well. Historiographic analysis and synthesis are the basic methods of our research.

The author identifies exclusive and inclusive approaches of the scientific discourse of politicized Ruthenian ethnicity. The exclusive approach is represented by Mai Panchuk, Serhii Adamovych, Oleksii Liashenko, Roman Ofitsynskyi, Volodymyr Pipash, Mariia Yarmolenko, Nataliia Marchuk. They identify Ruthenians as a sub-ethnic / an ethnographic

group of the Ukrainian people. Therefore, the Rusyns politicization is associated with external (geopolitical influence of neighboring states) and internal (particularistic interests of leaders, activities of interest groups, etc.) factors.

Conditionally, in the view of binary concept of the paper, inclusive paradigm of political representation of Rusyns was identified. It's more loyal to the object of the study and takes into account a lot of factors that objectively led to the politicization of Ruthenian ethnic identity in Transcarpathia. Among the scholarly writings of political scientists, where the features of inclusivism concept of political representation of Ruthenian ethnic identity are examined, are Oleksander Maiboroda, Ihor Burkut, Kostiantyn Vitman, Hanna Melehanych, Nadiia Kichera, Anastasiia Dehterenko, the authors of collective monograph "Transcarpathia in Ethnopolitical Dimension" (2008). These scholars, in contradistinction to exclusivists, seek not to criticize, but to understand the correlation with primordial values and situational (mobilization) vectors of the Ruthenian public movement transformation and its politicization at the present stage.

Key words: *Ruthenians, ethnic identity, political representation, political Rusinism, Ruthenian separatism, political science, discourse.*

Соколовський
Олександр Богданович

Особливості дослідження ролі національних меншин у розвитку транскордонної співпраці

УДК 327.8
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616-2020.1.14

Соколовський Олександр Богданович
аспірант кафедри політології
та міжнародних відносин
Національного університету
«Львівська політехніка»
вул. Митрополита Андрея, 5,
Львів, Україна

Стаття присвячена аналізу стану наукового вивчення ролі національних меншин у розвитку транскордонної співпраці у регіонах, які є поліетнічними, де компактно проживають національні меншини, що розділені кордоном. Наголошується, що актуальність досліджуваної проблематики зумовлена важливістю вивчення діяльності національних меншин у виробленні, лобіюванні та реалізації транскордонної співпраці. Розглянуто праці українських дослідників із питань транскордонної співпраці та захисту прав національних меншин.

Мета дослідження – здійснити комплексний аналіз стану наукового вивчення проблематики ролі національних меншин у розвитку транскордонної співпраці. У статті використано комплекс загальнонаукових методів, зокрема теоретичного узагальнення, історичного порівняння, аналізу, структурно-функціональний.

Зазначається, що системне вивчення особливостей транскордонної співпраці з питань діяльності національних меншин розпочалось наприкінці XX ст., зокрема, більшість дослідників акцентує увагу на питаннях співпраці національних меншин у сфері культури та освіти, розвитку прикордонних територій, практичної реалізації діяльності єврорегіонів, культурного розвитку та співпраці прикордонних територій, впливу історичних чинників на активність національних меншин. Наголошується, що на активність національних меншин у транскордонній співпраці впливають такі чинники, як зв'язки з етнічною батьківщиною, активність організацій національних товариств, підтримка органів місцевої влади, участь у міжнародних організаціях, функціонування міждержавних інституцій (міжпарламентські групи, міжурядові комісії), налагодження системи культурного та інформаційного обміну. Зазначається, що за умови реалізації ефективної етнонаціональної політики поліетнічні прикордонні регіони мають перевагу в тому, що національні громади сприяють налагодженню транскордонної співпраці, вони часто виконують роль посередників. У регулюванні системи етнічних відносин на регіональному рівні провідну роль відіграють органи місцевої влади, адже інститути самоврядування найближчі до громадян, які представляють етнічні громади.

Доведено, що, попри актуальність досліджуваної тематики, сьогодні не досить вивчено інструменти та механізми здійснення транскордонної співпраці в умовах євроінтеграції України, чинники, які позитивно чи негативно впливають на участь національних меншин у транскордонній співпраці, вплив національних меншин на характер міждержавних відносин у регіоні. У вітчизняній науковій літературі не досить вивчено діяльність національних меншин як суб'єктів транскордонних відносин, їхню роль у розвитку транскордонної співпраці, розвиток транскордонної співпраці в етнічно чутливих регіонах Центрально-Східної Європи.

Ключові слова: *транскордонна співпраця, захист прав національних меншин, національні меншини, Україна, Центрально-Східна Європа, єврорегіони.*

Вступ. У сучасних умовах транскордонна співпраця є одним із важливих елементів інтеграційної політики на регіональному рівні і відіграє важливу роль у розвитку взаємовідносин із сусідніми державами. Особливо актуальним це питання є для сучасної України (Закарпатська, Одеська, Чернівецька, Львівська, Волинська, Івано-Франківська області), яка розвиває транскордонну співпрацю з державами ЄС. Європейський Союз здійснює політичний вплив на поліетнічні держави Центральної та Східної Європи щодо дотримання умов захисту прав національних меншин і найчастіше розглядає це питання в контексті європейської безпеки.

Окрему увагу науковців привертає розвиток транскордонної співпраці у регіонах, які є поліетнічними, де компактно проживають національні меншини, що розділені кордоном, до того ж прикордонні території часто характеризується стереотипами та етнічним протистоянням.

На активність національних меншин у транскордонній співпраці впливають такі чинники як зв'язки з етнічною батьківщиною, участь у міжнародних організаціях, функціонування міждержавних інституцій (міжпарламентські групи, міжурядові комісії), налагодження системи культурного та інформаційного обміну.

Практика показує, що у регіонах, в яких проживають національні меншини, часто можна спостерігати певне напруження у міжетнічних відносинах, і найчастіше це результат історичного розвитку. Однак за умови реалізації ефективної етнонаціональної політики такі регіони мають перевагу в тому, що національні громади є «містком» для налагодження транскордонної співпраці, вони виконують роль «амбасадорів», створюють позитивний імідж і сприяють економічному розвитку регіону. У регулюванні системи етнічних відносин на регіональному та місцевому рівнях провідну роль відіграють органи місцевої влади, адже інститути

самоврядування найближчі до громадян, які представляють етнічні громади. Прикладом є програма транскордонної співпраці Україна – Угорщина – Словаччина – Румунія, забезпечення європейського сусідства та інструменту партнерства.

Для України сьогодні є важливим використання можливостей співпраці з національними меншинами в державах ЄС для територіального розвитку, європейської інтеграції. Адже транскордонна співпраця – це перш за все процес побудови добросусідських відносин з обох боків кордону з метою подолання протиріч і подальшого гармонійного розвитку. Актуальність досліджуваної проблематики зумовлена важливістю вивчення діяльності національних меншин у виробленні, лобіюванні та реалізації територіального розвитку та транскордонної співпраці.

Останнім часом серед українських дослідників зросла зацікавленість у вивченні транскордонної співпраці, зокрема співпраці національних меншин, які розділені кордоном. Науковому дослідженню проблематики транскордонного співробітництва та захисту прав національних меншин присвячено роботи таких учених, як: І. Артьомов [1], Г. Луцишин [4], М. Макар [5], Н. Мікула [6; 7], А. Круглашов [3] В. Реутов [10], Т. Рендюк [9] та ін. Значна частина науковців акцентує увагу на проблематиці розвитку прикордонних територій, діяльності єврорегіонів, культурному розвитку та співпраці прикордонних територій.

Серед зарубіжних дослідників особлива увага приділяється питанням ролі національних меншин у міжнародних і транскордонних відносинах у Центральній і Східній Європі, політичній участі та самоврядуванню національних меншин у державах-членах ЄС зокрема; це праці Мартіна Клата [12], Юргена Богнера [11], Хюнек Бохм [14], Юана Коровська-Пиж [15] та інших учених.

Актуальність дослідження також зумовлена недостатнім вивченням інструментів і механізмів здійснення транскордонної співпраці в умовах євроінтеграції України, ролі національних меншин у здійсненні транскордонної співпраці, досвіду країн Центрально-Східної Європи у розвитку транскордонної співпраці у сфері захисту прав національних меншин. У вітчизняний науковій літературі бракує праць, які б розглядали національні меншини як суб'єкти транскордонних відносин, їхню роль у розвитку транскордонної співпраці, розвиток транскордонної співпраці в етнічно чутливих регіонах. І тому важливим є вивчення чинників, які впливають на участь національних меншин у транскордонній співпраці, вплив національних меншин на характер міждержавних відносин у регіоні.

Мета та завдання. Метою статті є здійснити комплексний аналіз стану наукового вивчення проблематики ролі національних меншин у розвитку транскордонної співпраці.

Методи дослідження. У статті використано комплекс загальнонаукових методів, зокрема теоретичного узагальнення, історичного, порівняння, аналізу, структурно-функціональний. Методологічною основою дослідження транскордонного співробітництва є міждисциплінарний підхід, зокрема поєднання системного і структурно-функціонального аналізу; інституціональний підхід – дослідження впливу на транскордонне співробітництво організацій національних меншин.

Результати. Транскордонна співпраця є важливим механізмом розвитку України в умовах євроінтеграції, вона сприяє підвищенню економічного, соціального, культурного рівня розвитку регіонів декількох держав і міжнародної співпраці загалом. Окрім того, транскордонна співпраця надає широкі можливості для місцевих органів влади та, що вкрай важливо, зближує національні меншини, які сприяють покращенню відносин і вдосконаленню співпраці між державами. Українська дослідниця Н. Мікула зазначає, що під транскордонною територією слід уважати спільну територію прилеглих до кордону сусідніх адміністративно-територіальних одиниць щонайменше двох держав, тоді як прикордонна – території, які охоплюють одну або декілька адміністративно-територіальних одиниць однієї держави і прилягають до кордону [7, с. 11].

Сьогодні транскордонне співробітництво між Україною та країнами ЄС регулюється правовими нормами європейського та національного законодавства, Угодою про асоціацію між Україною та ЄС, Державною програмою розвитку транскордонного співробітництва на 2016–2020 рр., а також окремими програмами європейської політики сусідства («Басейн Чорного моря», «Україна – Румунія» «Україна – Польща – Білорусь», «Україна – Словаччина – Угорщина – Румунія») та двосторонніми угодами.

Науковці розглядають транскордонне співробітництво на двох рівнях – як інструмент розвитку прикордонних територій і як чинник реалізації євроінтеграції. Попри велику кількість підходів до визначення поняття транскордонної співпраці, загальноприйнятим є визначення, яке подається у міжнародних документах, зокрема в Європейській рамковій конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними адміністративними одиницями або місцевими органами влади 1980 р.

Найпоширенішими формами транскордонної співпраці є прямі контакти між територіальними громадами – містами, селищами, які здебільшого мають неформальний характер і спрямовані на вирішення певних проблем. Як зауважує І. Артьомов, транскордонна співпраця передбачає відхід від централізованої системи до більш гнучкої децентралізованої, що означає позбавлення певного впливу центральних органів влади [1].

Теоретичні аспекти транскордонної співпраці розглядають такі науковці, як: В. Дергачов, М. Долішній, В. Нагірна, О. Топчієв, Л. Хомич, О. Урбан та інші. Зокрема, О. Урбан [8] детально розглядає понятійно-термінологічний апарат дослідження транскордонного співробітництва, зокрема, розглядає поняття «транскордонний» і «прикордонний» регіони, окремо виділяє «транскордонну», «прикордонну» та «міжрегіональну» співпрацю.

Питанню участі національних меншин у розвитку транскордонної співпраці, впливу етнонаціональних відносин на регіональний розвиток країн Центрально-Східної Європи значну вагу приділяє дослідник М. Макар [5]. Зокрема, науковець зазначає, що одні нерозв'язані проблеми в етнополітичній сфері змінюються на інші. Адже соціальна і релігійна структури населення переважно залишилися незмінними, складними та ще й помноженими на нові соціальні протиріччя, привнесені ринковими відносинами. За винятком кількох країн (Угорщина, Польща), де титульна національна група займає переважну більшість, всі інші країни мають мозаїчну етнічну структуру населення. Гострота проблеми посилюється тим, що на території регіону внаслідок розпаду трьох колишніх «єдиних» союзних держав (СРСР, ЧСР, СФРЮ) виникли нові умови, які докорінно змінили статус практично всіх етнічних груп цих країн [5].

А. Круглашов наголошує на важливості етнокультурної толерантності у розвитку транскордонної співпраці, нормативно-правового регулювання функціонування етнічних громад і діяльності національно-культурних товариств. Особливу увагу необхідно, на думку вченого, приділяти питанням моделювання міжетнічної комунікації, подолання міжетнічних стереотипів у поліетнічних прикордонних регіонах [3, с. 56].

В. Реутов, аналізуючи особливості транскордонної співпраці, окремо виділяє чинники, що пов'язані з національним складом прикордонних територій. Як правило, це багатонаціональні території або регіони, де мешкають представники декількох етнічних груп. У багатьох випадках на територіях суміжних прикордонних регіонів мешкають представники досить чисельної національної меншини, яка репрезентує національну більшість країни, розташованої по інший бік кордону [10]. І тому важливим напрямом транскордонної співпраці є активізація та гармонізація діяльності у сферах науки, культури, освіти, розвитку національних меншин. Важливим є використання наявного потенціалу поліетнічних регіонів у процесах європейської інтеграції, регіонального розвитку і децентралізації.

Г. Луцишин наголошує, що здебільшого інтерес держав до розвитку споріднених меншин сприяє досягненню взаєморозуміння, зміцненню дружніх міждержавних відносин. Не менш важливу роль для налагодження як внутрішніх, так і міжнародних зв'язків національних меншин відіграють такі критерії, як авторитетність організацій, які представляють ту чи іншу національну меншину, наявність впливових лідерів, готовність до співпраці з іншими організаціями тощо [4]. Також Г. Луцишин зазначає, що сьогодні можна спостерігати певні неузгодженості щодо питання національних меншин в окремих державах, використання національних меншин у зовнішньополітичних процесах. Зокрема, можна виділити кілька дискусійних моментів щодо зовнішньої політики держав, які безпосередньо стосуються питання національних меншин. Факти свідчать, що найчастіше ці питання пов'язані з окремими історичними подіями (перепоховання жертв війни та політичних репресій, встановлення пам'ятних знаків тощо), аналіз ситуації щодо дотримання міжнародних норм захисту прав національних меншин, мовне питання, яке сьогодні чи не найбільше обговорюється та інше [4]. Невирішення проблем національних меншин призводить до гальмування європейської інтеграції країн Центральної та Східної Європи, а також стимулює загострення міжнаціональних відносин.

Особливу увагу вивченню питання ролі національних меншин у розвитку транскордонної співпраці приділяє Т. Рендюк, акцентуючи на тому, що транскордонна співпраця сприяє культурним і міжнародним контактам, оскільки саме території прикордоння є регіонами, де важливим є налагодження міжетнічної толерантності, виховання спільної європейської ідентичності, уважне ставлення до актуальних проблем національних меншин. У цьому контексті важливим є створення умов для сприяння так званому «малому прикордонному руху». Гармонізація міжнаціональних відносин посіла одне з чільних місць серед пріоритетів діяльності структур єврорегіонів «Верхній Прут» і «Нижній Дунай». Зважаючи на ці обставини, у статті 4-й Погодження про створення єврорегіону «Верхній Прут» поряд з іншими головними напрямами, котрі мали реалізовуватися шляхом взаємовигідної співпраці та безпосередніх контактів в єврорегіоні, фігурували забезпечення й проведення у всіх сферах економічного, соціального і культурного життя повної та дійсної рівності між особами, які належать до національної меншини, й тими, що становлять більшість населення [9].

Дослідники зазначають, що найбільш ефективною формою транскордонної співпраці є єврорегіони, де спостерігається високий рівень співпраці інститутів, а також через те, що метою єврорегіонів є створення більш глибокої інтеграції та поглиблення транспарентності кордонів між державами. Утворення єврорегіонів відбувається шляхом укладання угод про прикордонне співробітництво між органами місцевої влади прикордонних

територій. Транскордонне співробітництво в межах єврорегіонів заохочує до більш глибокої співпраці не тільки міждержавні інститути та місцеві владу, але й суспільство з метою поглиблення політичної, економічної, соціальної та культурної співпраці.

Спираючись на дослідження Н. Діус та І. Артьомова, до сучасних моделей транскордонної та регіональної співпраці можна віднести не лише єврорегіони, але і транскордонні кластери, транскордонне партнерство, транскордонні промислові парки, прикордонну торгівлю тощо. Усі вони є різними моделями транскордонної співпраці, але кожна з них націлена на поглиблення євроінтеграційного процесу. Україна намагається взаємодіяти в межах багатьох моделей транскордонного співробітництва, проте воно не є вкрай ефективним. Для прикладу, Україна сприяє утворенню транскордонних індустріальних парків [2].

Як свідчить досвід європейських країн, розвиток транскордонного співробітництва прямо залежить від державної, інтеграційної політики, а також стану правового забезпечення. Україна співпрацює в межах 10 єврорегіонів, з яких фактично продовжують діяти лише 4: Карпатський єврорегіон, єврорегіон «Нижній Дунай», єврорегіон «Буг», і єврорегіон «Верхній Прут» [2].

Дослідники зазначають, що вкрай важливим питанням у транскордонному співробітництві є діяльність національних меншин, які можуть стати як елементом для миру, так і елементом конфлікту. Практика показує, що національні меншини сьогодні стали справжніми посередниками у двосторонній співпраці. На думку Н. Мікули, кожна країна допомагає своїй національній меншині, створюючи хороші умови перетину кордону, торгово-економічної співпраці тощо. ЄС активно сприяє тому, щоби шляхом розмивання кордонів уникнути етнічних і будь-яких прикордонних конфліктів. Створивши широкі права для національних меншин у Європі та надавши всі необхідні гарантії державам щодо уникнення сепаратизму, транскордонне співробітництво стало ключем не тільки для економічного складника, але і для захисту прав національних меншин, культурно-освітнього обміну між сторонами та посилення євроінтеграційних процесів [7].

Наявність національних меншин у поліетнічних регіонах України повинно інтенсифікувати процеси транскордонного співробітництва, проте це не завжди так. У деяких випадках транскордонне співробітництво може бути вкрай ефективним (єврорегіон «Карпати», транскордонна співпраця в межах Польщі – Білорусі – України), а може мати цілу низку перешкод і непорозумінь (Угорщина – Закарпаття).

Досліджуючи українсько-угорські відносини, зокрема питання транскордонної співпраці, Р. Офіцинський наголошує, що Угорщина активно сприяє фінансуванню та створенню спільних проєктів у Закарпатті, активно взаємодіє з Україною в межах Східного партнерства, а також свого часу відстоювала спрощення візового режиму для України. Водночас слід зауважити, що сепаратистські дії Угорщини, нав'язування Україні «Притисянської автономії» негативно впливають на двосторонні відносини та на транскордонне співробітництво. Можна перелічити чимало політичних звинувачень Угорщини щодо України, а також постійних ультиматумів, таких як створення автономії в Закарпатті, самовизначення Закарпаття, угорські настрої щодо блокування вступу України в НАТО і ЄС. На думку Р. Офіцинського, угорсько-українські відносини щодо Закарпаття та національних меншин мають бути більш вивченими, це дасть можливість краще не лише прогнозувати дії сусідньої держави, але і створити план дій, який дасть змогу розширити транскордонну співпрацю [8].

Висновки. Підсумовуючи, варто зазначити, що аналіз наукової літератури засвідчує, по-перше, актуальність дослідження ролі національних меншин у розвитку транскордонної співпраці для сучасної України; по-друге – відсутність комплексного, системного дослідження із вказаної проблематики. Аналіз наукової літератури показав, що, незважаючи на всю актуальність проблеми, її поки що належно не відображено в політологічній літературі, і цьому є як об'єктивні, так і суб'єктивні причини. Для України сьогодні важливо розвивати транскордонну співпрацю, яка надає широкі можливості для місцевих органів влади, зближує національні меншини, які сприяють покращенню відносин і розширенню співпраці між державами.

Перспективними сьогодні для України є ті програми транскордонної співпраці, які спрямовані на економічну та культурну співпрацю з національними меншинами, екології, інфраструктури та торгівлі. Попри значну кількість праць, які прямо чи побіжно розглядають питання національних меншин у транскордонній співпраці, практично відсутні праці, які комплексно та системно розглядали б вплив національних меншин на розвиток транскордонної співпраці. Вивчення наукової літератури свідчить про зростальний інтерес дослідників до проблеми участі національних меншин у розвитку транскордонної співпраці, що виразилось у збільшенні кількості публікацій і розширенні спектра питань, пов'язаних із цією проблемою. Слід пам'ятати, що діяльність національних меншин може сприяти як миру, так і міжетнічним конфліктам. Національні меншини сьогодні стали справжніми посередниками у розвитку міждержавної співпраці. Дослідження вказаної проблематики потребує комплексного та системного вивчення, і тому важливими є сучасні наукові дослідження участі національних меншин у розвитку транскордонної співпраці.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Артьомов І. Транскордонне співробітництво України: стан, проблеми, перспективи. URL: https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/6059?fbclid=IwAR2b9n6PrkPuzv0k4Sy1Dx9yOcZGbLWAL7qqjVKU1e6VV_nuesmOo98HAgw.
2. Артьомов І., Діус Н. Єврорегіональне співробітництво України: проблеми і перспективи. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/9867
3. Круглашов А. Довідник міжетнічної толерантності. Чернівці : Букрек, 2011. 230 с.
4. Луцишин Г. Роль національних меншин в євроінтеграційному процесі України. Дніпро : *Грані*. 12. С. 66–71.
5. Макар М. Вплив етнонаціональних відносин на регіональний розвиток країн Центральної та Південно-Східної Європи: окремі аспекти проблеми : зб. наук. пр. за мат-ми міжнар. конф. 2007. С. 77–87.
6. Мікула Н., Засадко В. Транскордонне співробітництво України в контексті євроінтеграції. URL: http://www.irbisnbuv.gov.ua/cgibin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/PoMe_2006_5_15.pdf.
7. Мікула Н. Національна доповідь: Сучасний стан та перспективи розвитку транскордонного співробітництва в Україні. *Регіональна економіка.* 2010. № 3. С. 11–12.
8. Регіональна політика і транскордонне співробітництво в євроінтеграційній стратегії України : зб. наук. пр. за мат-ми міжнар. конф. URL: https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/3701.
9. Рендюк Т. Прикордонне та регіональне співробітництво між Україною й Румунією з питань національних меншин. *Український історичний журнал.* 2011. 1. С. 123–136.
10. Реутов В. Транскордонне співробітництво регіонів України: теоретико-практичні аспекти розвитку. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=912.
11. Bohner U. Cross-border cooperation and the challenge of transnational institutions-building – the example of the European Grouping of Territorial Cooperation. URL: http://recerc.eu/wp-content/uploads/2017/10/R9beck.pdf.
12. Klatt M. Half empty or half full? Over 30 years of regional cross-border cooperation within the EU: experiences at the Dutch-German and Danish-German Border. *Journal of Borderlands Studies.* 2011. 26 p.
13. The Role of Minorities in International and Transborder Relations in Central and Eastern Europe. URL: https://www.refworld.org/pdfid/469cbfdb0.pdf.
14. Böhm H., Opioła W. Czech-Polish cross-border (non) cooperation in the field of the labor market: why does it seem to be un-de-bordered? URL: https://www.researchgate.net/publication/333223870_Czech-Polish_Cross-Border_Non_Cooperation_in_the_Field_of_the_Labor_Market_Why_Does_It_Seem_to_Be_Un-De-Bordered.
15. Kurowska-Pysz J., Castanho R., Gómez J. Cross-border cooperation – the barriers analysis and the recomendatioms. *Polish Journal of Management Studies*. 2018. P. 134–147.

REFERENCES:

1. Artomov I. Transkordonne spivrobitnytstvo Ukrainy: stan, problemy, perspektyvy [Cross-border cooperation of Ukraine: status, problems, prospects]. URL: https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/6059?fbclid=IwAR2b9n6PrkPuzv0k4Sy1Dx9yOcZGbLWAL7qqjVKU1e6VV_nuesmOo98HAgw.
2. Artomov I., Dius N. Yevrorehionalne spivrobitnytstvo Ukrainy:problemy i perspektyvy [Euroregional cooperation of Ukraine: problems amd prospects]. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/9867.
3. Kruhlashov A. Dovidnyk mizhetnichnoi tolerantnosti [Handbook of interethnic tolerance].
4. Lutsyshyn H. Rol natsionalnykh menshyn v yevrointehratsiinomu protsesi Ukrainy [The role of national minorities in Ukraine's European integration period].
5. Makar M. Vplyv etnonatsionalnykh vidnosyn na rehionalnyi rozvytok krain Tsentralnoi ta Pivdenno-Skhidnoi Yevropy: okremi aspekty problemy [The impact of ethno-national relations on the regional development of Central and South-Eastern Europe: some aspects of the problem].
6. Mikula N., Zasadko V. Transkordonne spivrobitnytstvo Ukrainy v konteksti yevrointehratsii [Cross-border cooperation of Ukraine in the context of European integration]. URL: http://www.irbisnbuv.gov.ua/cgibin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/PoMe_2006_5_15.pdf.
7. Mikula N. Natsionalna dopovid: Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku transkordonnoho spivrobitnytstva v Ukraini. [National report: current status and prospects of development of cross-border cooperation in Ukraine].
8. Rehionalna polityka i transkordonne spivrobitnytstvo v yevrointehratsiinii stratehii Ukrainy: zbirnyk naukovykh prats za materialamy mizhnarodnoi konferentsii. [Regional Policy and Cross-Border Cooperation in Ukraine's European Integration Strategy: Collection of Scientific Papers Based on International Conference Materials]. URL: https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/3701.
9. Rendiuk T. Prykordonne ta rehionalne spivrobitnytstvo mizh Ukrainoiu y Rumuniieiu z pytan natsionalnykh menshyn [Border and regional cooperation between Ukraine and Romania on national minorities].
10. Reutov V. Transkordonne spivrobitnytstvo rehioniv Ukrainy: teoretyko-praktychni aspekty rozvytku. [Cross-border cooperation of Ukrainian regions: theoretical and practical aspects of development]. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=912.
11. Bohner U. (2017). Cross-border cooperation and the challenge of transnational institutions-building – the example of the European Grouping of Territorial Cooperation.
12. Klatt M. (2011). Half empty or half full? Over 30 years of regional cross-border cooperation within the EU: experiences at the Dutch-German and Danish-German Border.

13. The Role of Minorities in International and Transborder Relations in Central and Eastern Europe. URL: https://www.refworld.org/pdfid/469cbfdb0.pdf.

14. Böhm H., Opioła W. (2019). Czech-Polish cross-border (non) cooperation in the field of the labor market: why does it seem to be un-de-bordered? URL: https://www.researchgate.net/publication/333223870_Czech-Polish_Cross-Border_Non_Cooperation_in_the_Field_of_the_Labor_Market_Why_Does_It_Seem_to_Be_Un-De-Bordered.

15. Kurowska-Pysz J., Castanho R., Gómez J. (2018). Cross-border cooperation – the barriers analysis and the recomendatioms.

Peculiarities of research on the role of national minorities in the development of cross-border cooperation

Sokolovskyi Oleksandr Bohdanovych

Postgraduate Student
at the Department of Political Science
and International Relations
Lviv Polytechnic National University
Mytropolyta Andreja str., 5, Lviv, Ukraine

The article is devoted to the analysis of the scientific research status on the role of national minorities in the development of cross-border cooperation in multi-ethnic regions, where national minorities that share borders are compactly residing. It is emphasized that the relevance of the investigated issue is proven by the importance of studying the activities of national minorities in the development, lobbying and implementation of cross-border cooperation. The works of Ukrainian researchers on cross-border cooperation and protection of the rights of national minorities are reviewed.

The aim of the research is to carry out a comprehensive analysis of the state of scientific study of the role of national minorities in the development of cross-border cooperation.

The article uses a set of general scientific methods, in particular, theoretical generalization, historical comparison, analysis, structural-functional.

It is noted that the systematic study of the features of cross-border cooperation on national minorities began at the end of the XX century, in particular, the majority of researchers focus on issues of national minority cooperation in the field of culture and education, border areas development, practical implementation of Euroregions, cultural development and cooperation of border areas, the influence of historical factors on the activity of national minorities. It is emphasized that the activities of national minorities in cross-border cooperation are influenced by such factors as ties with ethnic homeland, activity of national societies' organizations, local authorities support, participation in international organizations, functioning of intergovernmental institutions (inter-parliamentary groups, intergovernmental commissions), systems of cultural and information exchange. It is noted that, if effective ethno-national policies are implemented, multi-ethnic border regions have the advantage that national communities facilitate cross-border cooperation, and they often act as mediators. Local authorities play a leading role in regulating the system of ethnic relations at the regional level, since self-government institutions are closer to the citizens who represent ethnic communities.

It is proved that, despite the relevance of the investigated topic, the tools and mechanisms for implementing cross-border cooperation in the context of Ukraine's European integration, factors that positively or negatively affect the participation of national minorities in cross-border cooperation, the influence of national minorities on the nature of interstate relations in the region are insufficiently studied today. Ukrainian scientific literature has not appropriately studied the activities of national minorities as subjects of cross-border relations, their role in the development of cross-border cooperation, the development of cross-border cooperation in ethnically sensitive regions of Central and Eastern Europe.

Key words: *cross-border cooperation, protection of national minorities' rights, national minorities, Ukraine, Central and Eastern Europe, Euroregions.*

Наукове видання

ПОЛІТИКУС

Науковий журнал

Випуск 1

Коректура • *С. Корзун*

Комп'ютерна верстка • *Ю. Семенченко*

Формат 60х84/8. Гарнітура Arimo.
Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 11,93. Ум.-друк. арк. 5,58.
Підписано до друку 28.02.2020. Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
Телефони +38 (0552) 39 95 80
+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.